

2012. XIV. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: papp.sandorne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Fordítás és terminológia

Fischer Márta

Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I.

Terminológiaelméleti alapkérdések a fordításban 5

Fordítás és szövegtan

Károly Krisztina, Ábrányi Henrietta, Kovalik Deák Szilvia,

Laszkács Ágnes, Mészáros Andrea Éva, Seresi Márta

Szövegkohézió és sajtófordítás: Kohéziós eltolódások a hírszövegek

magyar–angol fordításában 30

Nagy János

A funkcionális mondatperspektíva fogalmának felhasználása

a fordításkutatásban 68

Műfordítás

Albert Sándor

Az Anna Karenina magyar fordításairól 80

Zajacz Zita

Esettanulmány a tulajdonnevek fordításáról a gyermekirodalomban . . 93

Recenziók

Muráth Judit

Gisela Thome: Übersetzen als interlinguales und interkulturelles

Sprachhandeln. Theorien – Methodologie – Ausbildung 107

Abonyi Andrea Tímea

Cs. Jónás Erzsébet: Kognitív szemantika a fordításban: Orosz kognitív

nyelvészet 115

Konferencia-beszámoló

Somos Edit

Nyelv, kultúra és társadalom a modern világban. Orosz Föderáció, Nyizsnyij-Novgorod, 2012. május 28–30. 120

Krónika

Szépe György (1931–2012) 123

Klaudy Kinga

Szépe György, a MANYE elnöke 124

Hell György

Személyes emlékezés Szépe Györgyre 125

Hell György

Szépe György a nominális mondatról 127

Summaries in English 130

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek 133

A fordítástudományi doktori programban fokozatot szerzett hallgatók (2009–2013) 135

Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológiaelméleti alapkérdések a fordításban

Fischer Márta

E-mail: marta.fischer@nyi.bme.hu

Kivonat: A tanulmány elméleti és gyakorlati segítséget kíván nyújtani a terminológia oktatásához a szakfordítóképzésekben. Azokat a terminológiai alapkérdéseket veszi számba, amelyekkel a fordítók bármilyen szöveg, bármilyen nyelvű fordítása során találkozhatnak, és amelyeket általában felvetnek egy fordítási vagy terminológiai kurzus során. Mivel a hallgatók fejében (is) gyakran él az az elképzelés, hogy terminológiával foglalkozni annyit jelent, mint megtanulni egy adott szakterület szókincsét, ezért a tanulmány három döntési helyzet köré csoportosítja az alapkérdéseket. Először sor kerül annak tisztázására, mit is tekintünk terminusnak, hogyan tanácsos kezelni a különböző terminusdefiniciókat a fordítás szempontjából, és ez milyen összefüggésben van a fordítói szabadsággal. Ezt követően azt vizsgálom, hogyan játszik szerepet a terminus a szöveg kohéziójának megteremtésében, és így miért kell fokozottan ügyelni a szinonimák használatára a fordítás során. Végül a fogalmi rendszerek eltéréseiből adódó fordítási nehézségek kerülnek sorra. Azt a döntési helyzetet elemzem, amelynek során a fordítónak döntenie kell: a különbséget vagy a hasonlóságot hangsúlyozza, illetve ennek során milyen eljárásokat alkalmaz. E kérdések tisztázását számos, az oktatásban is jól hasznosítható angol, német és francia nyelvű példa segíti. A tanulmány következő része e kérdések konkrét, módszertani vonatkozásait vizsgálja.

Kulcsszavak: terminológia oktatása, terminus, fordítói szabadság, szinonima, fordítási stratégia

1. Bevezetés

Örvendetes tény, hogy a terminológia művelése, tudományos szintű tanulmányozása és oktatása az utóbbi években egyre nagyobb szerepet kap. Ezt bizonyítja az, hogy egyre több doktori disszertáció születik a témában, a terminológia oktatása a szakfordítóképzéseknek szinte kötelező részét képezi, 2008-tól pedig önálló tudományos folyóirata (*Magyar Terminológia*) is van e területnek (Fóris 2009). Szerencsés tény az is, hogy ennek fontosságával a fordítók és a képző intézmények is tisztában vannak. Mivel a fordítók munkájuk során folyamatosan szembesülnek terminológiai problémákkal, és gyakran kerülnek terminológus munkakörbe is, ezért a szakfordítóképzéseknek e területre is fel kell őket készíteniük (Sandrini 1996).

Ugyanakkor nehezebb a dolgunk akkor, ha meg szeretnénk határozni, miként építhető be a terminológia oktatása a szakfordítóképzésbe, milyen alapkérdéseket lehet egy ilyen kurzus keretében tisztázni, és ezt milyen módszerekkel lehet megtenni. Igen egyszerű lenne azt mondani, hogy csupán az adott szakterületek szakszókincsének a feldolgozása lenne egy terminológiakurzus feladata. A gyakorlat és számos tanulmány is alátámasztja azonban, hogy a terminológiai problémák jóval túlmutatnak egy-egy szakkifejezés megtalálásán (Erdős 2004, Fischer 2010a, Hubainé 2005, Muráth 2005, Rádai-Kovács 2004).

Bár a terminológia valóban nem választható el egy adott szakterülettől, jelen tanulmányban arra törekszem, hogy számba vegyem azokat a terminológiai alapkérdéseket, amelyekkel a fordítók bármilyen szakterületen, bármilyen szakszöveg során szembesülhetnek. Olyan kérdésekről van szó, amelyeket a hallgatók nyelvtől és szakterülettől függetlenül általában felvetnek egy ilyen kurzus során, és amelyekre közel sem könnyű választ adni. Így az általam leggyakoribbnak tartott, a fordítóképzésekben mindenképpen tárgyalásra érdemes terminológiaelméleti kérdéseket veszem számba. Bár példáim főként angol, illetve német és francia nyelvűek, az alapkérdések bármilyen nyelvű kurzusra adaptálhatóak. A tanulmányban elsősorban doktori disszertációm eredményeit és példáit használom fel, amelyeket kiegészíték további, a gazdasági, a jogi és az uniós terminológia oktatása során szerzett tapasztalatokkal. A terjedelmi korlátokra tekintettel az itt leírtak módszertani vonatkozásaival egy következő tanulmányban fogok részletesen foglalkozni.

Terminológiai témájú tanulmányról lévén szó, előljáróban szükséges tisztázni azt is, milyen terminusokat használok a jelenségek leírására. A doktori disszertációm következtetéseinek megfelelően jelen tanulmányban is *terminusról*, *fogalomról* és *megnevezésről* fogok beszélni (Fischer 2010b). Az ISO-szabvány definícióját követem, azaz *terminuson* a fogalom megnevezését értem, mert ez ad lehetőséget a megnevezések és a fogalmak szintjének szétválasztására, aminek a továbbiakban nagy jelentősége lesz¹.

2. Terminus vagy nem terminus?

2.1. Terminusdefiníciók – a fordítás szemszögéből

Bármilyen terminológiai kurzusról is legyen szó, már az első óra kezdetén felmerül, mit is tekintünk egy adott szövegben terminusnak. A terminológiát (és szakfordítást) oktatóknak így általában akkor támad az első nehézsége, ha a diák rámutat egy-egy szóra a szövegben, és megkérdezi, hogy akkor ez most terminus-e vagy sem. A válasz akkor sem lenne könnyű, ha egységes definíciót, követelményrendszert találnánk a terminusra. Ritkán ismerjük ugyanis a szövegben előforduló lexikai egységek keletkezésének történetét (például definiálták-e őket), ami előfeltétele annak, hogy megállapítsuk, azok megfelelnek-e a terminusokkal szemben támasztott – egy-egy definíció szerinti – követelményeknek. Kis Balázs (2005: 85) szavaival élve a fordító számára érdektelenek is a terminusok keletkezésének körülményei, hiszen a terminusokat készen, a szövegbe ágyazva kapja.

Mindemellett a kérdés megválaszolásához fontos nagy vonalakban megismerni a különböző terminus-meghatározások mögötti logikát. Így az alábbiakban nem egy egységes definíciót kívánok adni a terminusra – a későbbiekben kiderül, hogy erre itt nincs is feltétlenül szükség – hanem kifejezetten a fordítás szempontjából közelítem meg a kérdést, és doktori disszertációm eredményeinek segítségével (Fischer 2010b) azokat a gondolatokat igyekszem összefoglalni, amelyek egy terminológiaórán segítséget nyújtanak az oktatónak a „terminus vagy nem terminus” kérdésre választ adni.

Mindenekelőtt arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a terminus-meghatározásokban általában egy szűkebb és egy tágabb megközelítés figyelhető meg. A szűkebb megközelítés a terminológiaelmélet kialakulásának a gyökereire vezethető vissza. A 19. század második felének ipari fejlődése ugyanis rendkívül sok új fogalom és megnevezés megjelenését eredményezte, elsősorban a műszaki tudományokban. Az új fogalmak meghatározását és az új megnevezések alkotását azonban nem kísérte tudatos nyelvfejlesztés, így a szakemberek közötti kommunikációban hamarosan igen nagy problémák jelentkeztek. Gyakran előfordult, hogy egyazon megnevezés több fogalomra is utalt (poliszémia), illetve egy fogalomnak több megnevezése is volt (szinonímia). A tudatos nyelvfejlesztés így a nemzeti és – a határok átlépésével – a nemzetközi kommunikációban is egyre sürgetőbb igényként merült fel.

Ezt felismerve igen korán megjelentek az egységesítési törekvések, és a századfordulón megalakultak az első szabványügyi szervezetek. Az ipari és műszaki szabványok megjelenése még inkább rávilágított a terminológia jelentőségére. Hamar világossá vált ugyanis, hogy egy dolog, termék vagy eljárás szabványosítása előtt szükség van a szabványban megjelenő terminológia egységesítésére is. Ennek során, a kommunikáció optimalizálása érdekében a cél a szinonímia és a poliszémia kiküszöbölése, ennek feltételeként pedig a szakkifejezések pontos definiálása volt. Azok a terminus-meghatározások tehát, amelyek e szabványosítási, egységesítési törekvésekre vezethetők vissza, a terminust egy egységesítési folyamat „végtermékének” tekintik. Ebből adódóan a szűk megközelítés csak azokat a szakkifejezéseket tekinti terminusnak, amelyek elérték egyfajta ideális, a követelményeknek megfelelő állapotot.

Ezzel szemben a tágabb megközelítés (így például Temmerman 2000: 32, Gerzymisch-Arbogast 1996, Fóris 2005b) a valós nyelvhasználatot is figyelembe veszi. E szerint a terminusok nem függetleníthetők a kontextustól, lehetnek poliszémek, lehetnek szinonimáik, és a szövegben még a pontosan definiált terminus fogalma is változhat. Heltai (2004: 35) szavaival élve a „terminológia nem csupán rendszer, hanem nyelvhasználat is. A használat során a tökéletesen rendezett, szabványosított terminológiákra is hatni kezdenek a természetes nyelvre jellemző lexikai-szemantikai folyamatok”. E tágabb meghatározások közül a fordítás számára különösen azok a megközelítések relevánsak, amelyek abból indulnak ki, hogy egy adott kommunikációs helyzetben bármilyen lexikai egység terminussá válhat. Ezt hangsúlyozza Cabré (2000) a terminológia kommunikatív dimenziójának elemzésekor, és erre mutat rá Pearson (1998:15) is, aki szerint a kommunikatív helyzet a legfontosabb tényező annak meghatározásában, hogy az adott lexikai egység terminus-e vagy sem. Így egy szóalak egy

adott kommunikatív helyzetben terminusként, egy másikban viszont köznyelvi szóként is viselkedhet. Ezért el kell fogadni, hogy minden nyelvi forma, lexikai egység, amelyet bizonyos kommunikációs helyzetben – egy adott szövegben – használunk, terminussá válhat.

Látható, hogy a két megközelítés közötti különbségnek a fordítási problémák elemzése szempontjából kiemelkedő jelentősége van. Pearson (1998: 15) szerint a szűkebb terminus-meghatározások egyszerűen alkalmatlanok arra, hogy a fordítás során egy adott szövegben felismerjük és elkülönítsük a terminusokat. Ha ugyanis a szűkebb megközelítés alapján határoznánk meg, mit tekintünk terminusnak, akkor nagyon leszűkítenénk a terminusok körét, hiszen egy adott szövegben csak a szakkifejezéseknek egy kis része felelne meg a követelményeknek. A fordítási folyamat gyakran megelőzi a követelmények „teljesítését”, azaz az egységesítést vagy a fogalom pontos definiálását – ha egyáltalán valaha is sor kerül erre. A fordítás során azzal a jelenséggel találkozhatunk, hogy a fogalmak nem megfelelően definiáltak vagy nem egységesítették őket, azaz egy fogalomhoz több megnevezés (szinonímia), és egy megnevezéshez több fogalom is tartozik (poliszémia). Ezek mind-mind olyan sajátosságok, amelyek alapján a szűkebb meghatározás nem tekintené terminusnak e lexikai egységeket. Ha tehát a terminusok fordítási nehézségeit elemezzük, és ezek mindegyikét fel akarjuk tártani, akkor a tágabb terminus-meghatározásra van szükség, azaz tisztában kell lennünk azzal a ténnyel, hogy bármely lexikai egység terminussá válhat az adott szövegben.

2.2. Terminus és fordítói szabadság

Miért is fontos a fordítás során az, hogy egy adott lexikai egységet terminusnak tekintünk-e vagy sem? Erre a kérdésre a választ a fordítói szabadság vizsgálata adhatja meg. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a terminus mindig egy meghatározott fogalmat jelöl, akkor a fordítónak meg kell találnia azt a célnyelvi megfelelőt, amely ugyanazt (vagy legalábbis hasonló) fogalmat jelöli. Ha pedig nincs ilyen célnyelvi megfelelő, akkor meg kell alkotnia. A fordító szabadságát – azaz a célnyelvi megfelelők közötti választást vagy a célnyelvi megfelelő alkotását – tehát a forrásnyelvi terminus által jelölt fogalom határolja be (Fischer 2010b: 109).

A fenti gondolatokat összegezve, a fordítás szempontjából nem a különböző terminusdefinícióknak van jelentősége, hanem annak a tágabb megközelítésnek, hogy bármely lexikai egység terminussá válhat az adott szövegben, és ez alapvetően meghatározza a fordító szabadságát. Ha ugyanis az adott lexikai egység nem köznyelvi szóként, hanem terminusként viselkedik, akkor a fordítás is kötötté válhat, és ezzel a fordító szabadsága csökken a célnyelvi megfelelő kiválasztása/alkotása tekintetében.

Mindezek után nyilvánvaló, hogy a fordító számára azoknak a terminusoknak a felismerése a legnehezebb, amelyek egyszerű köznyelvi szavaknak tűnnek, az adott kontextusban azonban terminussá váltak (terminologizálódtak). Ezeket a fordító első látásra egyszerű köznyelvi szavaknak gondolhatja, ahol

bármilyen megoldást választhat, holott kötött célnyelvi megfelelővel rendelkező terminusokról van szó. Ekkor a fordító nem helyettesíthet a szövegbe bármilyen megoldást, hanem ismernie kell, hogy mi a helyes megfelelő a célnyelven. Ha e kötött célnyelvi megfelelők el is térnek a szokásos fordítói megoldásoktól, akkor van igazán nehéz dolgunk. Lássunk erre néhány példát!

1. táblázat

*Példák a terminologizációból és a terminusok felismeréséből
adóó fordítási nehézségekre*

FNY-i terminus	CNY-i terminus EU-kontextusban	
communication	kommunikáció	közlemény
regulation	szabályozás	rendelet
VAT	áfa	hozzáadottérték-adó (héta)
law	törvény	jog, jogszabály
self-employed person	egyéni vállalkozó	önálló vállalkozó
	CNY-i terminus jogi kontextusban	
provision	ellátás/cseleg/intézkedés	rendelkezés
divorce	válás	bontóper/házasság felbontása
	CNY-i terminus gazdasági kontextusban	
top line	felső sor	árbevétel
bottom line	alsó sor/a lényeg	nettó eredmény/ nyereség
	CNY-i terminus minőségügyi kontextusban	
standard	standard/mérték/minőség	szabvány
standard deviation	átlagos eltérés	szórás
standard error	standard hiba	becslés szórása

Az első példa azt mutatja, hogy ha az adott kontextusban vagy szövegben a *communication* egy konkrét uniós szövegtípust (az Európai Bizottság által kibocsátott dokumentumot) ír le, akkor célnyelvi megfelelője nem *kommunikáció*, hanem *közlemény*. Ehhez hasonlóan, ha a *regulation* egy uniós jogi aktusra utal, akkor a célnyelvi megfelelő nem egyszerűen *szabályozás*, hanem e jogi aktus hivatalos magyar megnevezése, azaz *rendelet*. A VAT (*value added tax*) magyar

megfelelője pedig uniós kontextusban nem általános forgalmi adó (ez ugyanis a konkrét tagállami megvalósulásra, adónemre utal), hanem *hozzáadottérték-adó*, mert ez jelöli az uniós szintű adótípust (Trebits és Fischer 2009: 184). Vigyázni kell uniós kontextusban a *law* magyar megfelelőjével is. Bár a hallgatók egy része – korábbi angol tanulmányaik alapján – ezt automatikusan törvénynek fordítaná, ez helytelen, hiszen az EU-ban nincsenek *törvények*, azaz nincs olyan jogszabály, amely ezt a nevet viselné. Ennek hátterében ráadásul mélyebb okok is húzódnak, hiszen a tagállamok kerülni igyekeznek azon megnevezések használatát, amelyek egy szuperállam létét feltételeznék, azaz amelyek szorosan a nemzeti szuverenitáshoz kötődnek. Nem véletlen, hogy bár eredetileg – a később elutasított – Alkotmány szerződésben volt terv a *törvény* és *kerettörvény* megnevezések bevezetésére, a Lisszaboni Szerződés ezeket már nem vette át (Trebits és Fischer 2009: 184). Ugyanígy nem szabad összekeverni az *egyéni vállalkozó* és az önálló vállalkozó megnevezéseket, hiszen míg az előbbi a magyar jog, addig az utóbbi az uniós jog egy konkrét fogalmát írja le (Somssich 2012: 27).

Várnai és Mészáros (2011: 74) említik a *divorce* példáját, amely a köznyelvben egyszerűen *válás*, jogi kontextusban azonban *bontóper* vagy *házasság felbontása* a bevett terminus. Ugyanígy a *provision* lehetne ellátás, intézkedés, eleség, jogi terminusként azonban a jogszabályban szereplő *rendelkezés* (Várnai és Mészáros 2011: 43). Hasonló példákat találunk a gazdasági szaknyelvben is. A vállalatok eredménykimutatásának (*income statement*) két kulcsfogalma a *top line*, illetve a *bottom line*. Míg az előző a vállalatok *árbevétele*re utal (a ráfordítások, értékcsökkenés, osztalék stb. levonása előtti „legfelső sorra”), addig a másik az eredménykimutatás „utolsó sorára”, a (mérleg szerinti) *eredményre*. További példákat említ Balogh és Földesi (2008: 254) a minőségügy terminológiájában. Míg a *standard* számos megfelelővel rendelkezhet (*tucatáru*, *standard*, *mérték*, *kommersz minőség* stb.), addig a minőségügy, szabványosítás terén egyedül a *szabvány* lehet a megfelelője. A statisztikában jártas személyeknek egyértelmű, hogy a *standard deviation* és a *standard error* magyar megfelelője a *szórás*, illetve a *szórás becslése*, gyakran találkozni – a tévesen, egyszerű tükörfordítás eredményeként született – *átlagos eltérés* / *standard eltérés*, illetve *standard hiba* megnevezésekkel is.

Látható, hogy ha e terminusok célnyelvi megfelelője a „megszokott” fordításuk lenne, akkor a fordítás szempontjából irreleváns is lenne az, hogy a szövegben terminusról vagy nem terminusról van szó. (A fenti esetek egy része például más nyelvpárban nem okoz olyan nehézséget a hallgatóknak. Németül a *Mitteilung* (*communication*) és a *Verordnung* (*regulation*) terminusokra a fordító minden bizonnyal uniós kontextusban is a *közlemény*, illetve a *rendelet* megnevezéseket adja, anélkül, hogy tudná, ezek mögött konkrét uniós fogalmak vannak – már csak azért is, mert e megfelelőket találja meg először a szótárban.) A fenti esetekben viszont azért válik e kérdés relevánssá, mert a forrásnyelvi terminushoz a megszokottól eltérő célnyelvi megfelelő tartozik, és ez kötötté teszi a fordítást.

A fenti gondolatokat – azaz a különböző terminusdefiníciókat és a fordítói szabadság vizsgálatát – összegezve és továbbgondolva egyetérthetünk L’Homme-mal (2005: 1130), aki a különböző terminus-meghatározásokat elemezve arra a következtetésre jut, hogy el kell fogadni, hogy a terminusnak

több definíciója létezhet, attól függően, milyen terminológiai tevékenységről (szótárkészítés, dokumentálás, fordítás) és elméleti keretről van szó. Megállapíthatjuk, hogy a fordítás szempontjából a kötöttség jelenti a fő kritériumot. Ezt támasztja alá egy tapasztalt uniós fordító-terminológussal, Lesznyák Ágnessel való, pár évvel ezelőtti beszélgetésem is a különböző terminusdefiníciókról. Szerinte a „terminus – nem terminus” kérdés a fordítás számára csak abban a tekintetben releváns, hogy a fordító felismeri-e, mi az egy szövegben, amit helyettesíthet szinonimával vagy egy saját megoldással, és mi az, amit nem. E gondolat amellett, hogy a gyakorlat oldaláról is jól alátámasztja a fent leírtakat (azaz a kötöttség kritériumát és a fordítói szabadság korlátait), egy további fontos kérdésre, a szinonímia jelenségére is rávilágít. Ezzel foglalkozom a továbbiakban.

3. Mikor lehet / nem lehet használni szinonimát?

3.1. Terminus és szinonima

Éppen a terminusok fent bemutatott, szűk megközelítéséből adódhat az, hogy a hallgatóknak a fejében gyakran él az a feltételezés, hogy a terminusoknak nem lehet szinonimája. Ezt a jelenséget a disszertációm során fordítókkal készített interjúk is alátámasztották. A fordítók egy része ugyanis bizonytalan volt abban, hogy terminusnak nevezheti-e egyáltalán az adott lexikai egységet, ha annak tudvalevőleg van elfogadott szinonimája.

A fentiekben rámutattam arra, hogy e szűk megközelítés, amely a századforduló idején megjelenő egységesítési, szabványosítási törekvésekre vezethető vissza, nem veszi figyelembe a valós nyelvhasználatot, és ezért nem alkalmas a fordítási kérdések vizsgálatára. Számos olyan fogalom létezik, amelyet több megnevezés is leírhat, és e megnevezések mindegyike elfogadott lehet egy adott szakmai közösségben. E tágabb megközelítésben tehát a terminusnak lehet szinonimája, azaz több megnevezés is utalhat ugyanarra a fogalomra. Ugyanakkor ez a tény a fordítás szempontjából nehézségeket is rejt, hiszen a szinonimák a fordítót egy adott fordítási helyzetben újabb döntés elé állítják: választania kell a különböző szinonim ekvivalensek közül. Ezt a jelenséget illusztrálják a következő példák:

2. táblázat

Példák szinonim ekvivalensekre

FNY-i terminus	Szinonim ekvivalensek
szakfordítás	specialised translation
	scientific translation
	technical translation
information literacy	információs kultúra
	információs írástudás
	információs műveltség

Magyar–angol nyelvpárban a *szakfordítás* terminusnak nincs angol nyelven egyetlen bevett megfelelője (Heltai 1988). Az egyes szakmai közösségek más-más megnevezést használnak. Előfordul a *specialised translation*, *scientific translation*, *technical translation* megnevezés, attól függően, hogy éppen melyik szakmai közösség írásáról van szó. Fontos ugyanakkor azt is megjegyezni, hogy az angolban igen elterjedt a szakfordításnak az egyes szakterületekhez kapcsolódó megnevezése is, úgy mint *economic translation*, *medical translation* stb. Ez utóbbi esetben pedig már nem is szinonim ekvivalensek használatáról, hanem más (szűkebb) fogalmakra utaló megnevezésekről van szó. Hasonló a helyzet Koltay és Prókai (2010: 277) példájában az angol *information literacy* terminussal. Bár az *információs műveltség* terjedt el – amely a szerzők szerint nem mentes az ellentmondásoktól –, a példában szereplő többi magyar megfelelő is használatban van. A fordítónak így az adott szövegtől, kontextustól függően kell döntenie, hogy melyik célnyelvi megfelelőt használja.

Szinonim ekvivalensek abból is adódhatnak, hogy a forrásnyelvben az egyes regiszterekben használnak más-más megnevezéseket. Ekkor a nehézséget az okozhatja, ha a forrásnyelvvvel ellentétben a célnyelvben nem jellemző a szinonima használata. Erre mutatnak példát az alábbiak:

3. táblázat

Példák szinonim ekvivalensekre a forrásnyelv különböző regisztereiben

FNY-i terminus	CNY-i terminus
European Commission	Európai Bizottság
EU executive (újságírónyelvben)	
wind erosion	szélerózió
blowing (alkalmazott tudományokban)	

Az angol *EU-executive* az uniós újságírás kedvelt terminusa, amely az Európai Bizottságnak (*European Commission*) a végrehajtó szerepét hangsúlyozza. Míg a hivatalos uniós dokumentumokban csak a *European Commission* terminussal találkozhatunk, az uniós híradásokban rendkívül kedvelt az *EU-executive* megnevezés. A magyarban azonban e terminusnak e regiszterben nincs hasonló megfelelője. Az intézmény megnevezése regisztertől függetlenül *Európai Bizottság* (röviden *Bizottság*). A fordítónak tehát fel kell tudni ismerni, hogy az *EU-executive* az Európai Bizottságra utal, és ennek a célnyelven nincs hasonló szinonim ekvivalense. Így az *Európai Bizottság* vagy *Bizottság* terminust kell beillesztenie a célnyelvi szövegbe (Fischer 2010b: 63).

Heltai (1988) hívja fel arra a figyelmet, hogy az angol nyelvű szakszövegekben gyakran a terminusoknak több szinonimáját is használják (köztük az alkalmazott tudományok terminusait vagy köznyelvi szavakat is). Ezzel

szemben a magyar szakszövegekben sokkal korlátozottabb a szinonimák használata. Ennek oka egyrészt az, hogy egyes esetekben egyszerűen nincs az alkalmazott tudományokban használt terminus. Másrészt általában jellemző, hogy a szakszövegekben a szakmai közegben bevett terminusokat használják, még akkor is, ha a célközönség laikusokból áll. Erre példa a *wind erosion*, amelynek az alkalmazott tudományokban használt szinonimája a *blowing*. Míg az előzőnek van, addig az utóbbinak nincs magyar megfelelője, tehát az utóbbi esetben is csak a *szélerózió* terminust tudja használni a fordító.

3.2. Terminus és szövegkohézió

Az a tény, hogy a terminusoknak lehet szinonimája, még nem jelenti azt, hogy a szinonimák használata teljesen szabadon történhet. A széttöredezett, nehezen érthető célnyelvi szövegek egy része éppen ebből a jelenségből adódik. A fordítási kurzusok során is bizonyára gyakran találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy a fordítójelöltek előszeretettel használnak szinonimákat. Ez valószínűleg iskolai tanulmányaikra vezethető vissza, amelynek során a szóismétlés kerülésére és a szinonimák használatára ösztönözték őket. Ez önmagában nem is lenne baj, hiszen a stílusos fogalmazás alapfeltétele a változatos nyelvezet. A szinonimák használata azonban kifejezetten káros lehet akkor, ha az adott szövegben a terminusnak kohézióteremtő ereje van, azaz jelentősége van annak, hogy ugyanaz a forrásnyelvi megnevezés vonul végig következetesen a szövegben.

Ennek jelentőségét kutatási eredmények is alátámasztják. Károly Krisztina részletesen elemzi a lexikai kohéziót és a szinonimák használatának nehézségeit a fordításban, és bemutatja azt a vizsgálatot, amelyet Klaudy Kingával (Klaudy és Károly 2000, idézi Károly 2007: 98) végeztek a gyakorlott és kezdő fordítók szövegépítő stratégiájára vonatkozóan. A kutatásokból kiderült, hogy a profi fordítók szignifikánsan több szó szerinti lexikai ismétlést alkalmaztak, mint a kezdő fordítók, azaz inkább kerültek a szinonimák használatát.

Annak felismerése, hogy használhat-e a fordító szinonimát vagy sem, különösen azoknak a lexikai egységeknek az esetében nehéz, amelyek fordítása csak az adott szöveg szintjén válik kötötté. Olyan lexikai egységekről van tehát szó, amelyek egy adott szövegben definiálódnak, azaz csak az adott szövegben válnak terminussá (Kis Balázs 2005). E terminusoknak, illetve annak, hogy azok következetesen vonulnak végig a szövegen, nagy szerepe van a szöveg kohéziójának megteremtésében. Ha a fordító ezt nem követi, és szabadon különböző célnyelvi megnevezéseket használ, az a célnyelvi szöveg „széteséséhez” vezethet. Ez esetben a segédeszközök sem adhatnak konkrét segítséget, hiszen csak az adott szöveg kontextusában válik kötötté a célnyelvi megfelelő. Azt kell tudni felismerni, hogy az adott forrásnyelvi lexikai egység az adott szövegben terminus, ezért fordítása kötött.

De miért is lehet ez nehéz a szakfordító-hallgatók számára? Erre mutat példát az alábbi két szövegrészlet, egy-egy hallgató házi, illetve diploma fordításából. Az első szövegrészlet a Harvard Business School egy esettanulmánya, amelyben két munkakör, azaz a *generalists* és *specialists* terminusok fordításának

van nagy jelentősége. Lássunk tehát az alábbiakban két példát a terminusok kohézióteremtő erejére (Fischer 2010b: 110)!

(1) *Forrásnyelvi szöveg* (Donnellon és Gifford 2008: 4)

[...] „Jim Harrington’s point,” Callahan continued, „was that when it comes to bigger trades, having to work with all these **specialists** here gets complicated.”

„Yes, I know...” began Winston.

„And another thing,” Callahan interjected [...] „I am starting to worry about John Oates. Ever since we put him on a corporate desk as a **specialist**, he hasn’t been himself.”

[...] The taxable group [...] included nine salespeople in total: five **generalists** and four **specialists**. [...] The generalists were like managers of small independent businesses within the office. [...] The four taxable bond specialists shared a common group of about 120 small customers.

(1a) *Lektorált fordítás*

[...] Jim Harrington úgy gondolja – folytatta Callahan –, hogy ha nagyobb üzletről van szó, akkor bonyolult ezzel a sok **szakemberrel szaktanácsadóval** együtt dolgozni.

– Igen, tudom – kezdte Wilson.

– A másik pedig – vágott közbe Callahan [...] – kezdek aggódni Joan Oates miatt. Mióta beosztottuk a vállalati részlegre **specialistaként szaktanácsadóként**, mintha már nem lenne önmaga. Ez utóbbi csoport kilenc munkatárssal dolgozott: öt általános tanácsadóval és négy **szaktanácsadóval** [...] Az általános tanácsadók lényegében az irodán belüli, saját, független vállalkozásukat működtető menedzserként dolgoztak. A mintegy 120 kisebb ügyfélért az adóköteles papírokat forgalmazó négy szaktanácsadó volt felelős.

A szövegben a *generalists* és a *specialists* megnevezések két jól elkülöníthető csoportra utalnak, tehát két olyan fogalmat jelölnek, amelyek ebben a szövegben definiálódnak (ld. a szövegrészlet második bekezdését). Ennek felismerését azonban nagyban nehezíti, hogy már a szöveg elején, egy dialógusban többször is megjelenik a *specialist* terminus (ld. a szövegrészlet első bekezdését). Mivel a szöveg egészen végigvonul a *generalists* és a *specialists* csoportja közötti megkülönböztetés, ezért éppen e két terminus biztosítja a szöveg kohézióját. Ez azt jelenti, hogy a célnyelvi megfelelőknek a fordított szöveg kohézióját is biztosítaniuk kell. Ebből pedig az következik, hogy bár a két forrásnyelvi megnevezésnek egy másik kontextusban több célnyelvi megfelelője is lehetne (*generalist*: általános tanácsadó, menedzser, vezető tanácsadó stb.; *specialist*: szakértő, szakember, szaktanácsadó, specialista stb.), ebben a szövegben nem lehet ezeket felváltva, szinonimaként használni. A fordító ezek közül bármelyik célnyelvi megfelelő mellett dönthet, de utána azt az egyetlen megoldást kell következtesen végigvinnie a szövegben. Ha a fordító felváltva használja a különböző célnyelvi megfelelőket, akkor sérül a szöveg kohéziója, és ezáltal a megértés is.

A fordítási nehézséget ebben az esetben tehát nem a célnyelvi megfelelők felkutatása jelenti (ez ebben az esetben igen egyszerű), hanem annak felismerése, hogy a szövegben következetesen kell használni a célnyelvi megfelelőket ahhoz, hogy a szöveg kohéziója ne sérüljön.

A másik példa egy hallgató diploma-szakfordításából származik. A szöveg az Európai Bizottság egy közleményéhez készült uniós háttér tanulmány az oktatási rendszerek hatékonysága témájában:

(2) *Forrásnyelvi szöveg* (Wößmann és Schütz 2006)

The key insight of their perspective is that the formation of skills is a life cycle process that exhibits both **recursive productivity** and **complementarity**. [...] By contrast, there is no trade-off, but even a **complementarity** between equity and efficiency for investments in early childhood.

(2a) *Lektorált fordítás*

Heckman és társai elméletében a legfontosabb megfigyelés az, hogy a készségek fejlesztése egy élethosszig tartó folyamat, amelyre mind a **rekurzív produktivitás**, mind a **hatások összeadódása (komplementaritás)** jellemző.

[...] A késői életkorban történő beruházással ellentétben, a kora gyermekkorban nemhogy nincs ellentmondás a hatékonyság és az igazságosság céljai között, hanem **egyenesen egymást erősítő, (komplementer) jelenségekről** van szó.

A szövegben a *recursive productivity* és a *complementarity* megnevezések jól körülhatárolt fogalmat írnak le, és azok végigvonulnak a teljes szövegben. A hallgató az első bekezdésben a *recursive productivity* tükörfordítását adta a célnyelven, a *complementarity* terminusra pedig a *hatások összeadódása* megnevezést alkotta (véltetően a magyarosabb megfogalmazás érdekében). Látható, hogy a szövegben később visszatér a *complementarity* fogalma, és e visszatérésnek jelentősége van, hiszen a szerző e bekezdéssel éppen előző gondolatait támasztja alá. A fordító azonban itt már egy más megoldást alkalmazott (*egymást erősítő jelenségek*). Ez azonban nem köti össze a két bekezdést, az olvasónak nem jelzi, hogy ugyanannak a gondolatnak az alátámasztásáról van szó, azaz sérül a szöveg kohéziója. Mivel ez esetben nyelviileg nehéz megoldani, hogy ugyanaz a célnyelvi megnevezés köszönjön vissza, ezért a kohéziót és a szöveg érthetőséget az szolgálja, ha zárójelben beszúrjuk: komplementaritás. Ezt a megoldást indokolja az is, hogy ha a *rekurzív produktivitás* tükörfordítást alkalmaztuk az első fogalomra, akkor a másik fogalmat is célszerű tükörfordításban szerepeltetni (azért is, mert pl. egy szakembernek ez megkönnyíti e terminusok visszakeresését is az eredeti angol forrásokban).

Lektorálás során hasonló példával találkozhattam egy magyarról németre fordított, ugyancsak oktatási témájú szakszövegben is, ahol folyamatosan váltakoztak a *Praxis* és a *Praktikum* szavak, és csak az eredeti szöveg olvasása után vált világossá, hogy ezek egyazon fogalomra, a *tanítási gyakorlatra* vonatko-

nak. Hasonló volt a *mikrotanítás* fogalma is, amely hol *Mikrounterricht*-ként, hol *kleinerer Unterricht*-ként szerepelt. Az eredeti szöveg olvasása nélkül értelmetlen volt a szövegnek ez a tartalmi egysége, a fordítónak itt is egy megoldás mellett kellett volna döntenie.

A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordítónak első-sorban azt kell felismernie, hogy mely lexikai egységek fordítása válik kötötté egy adott kontextusban vagy akár egy adott szöveg szintjén is. Ennek jelentőségét érzékelteti Klaudy Kinga (2005) is azzal, hogy különbséget tesz a szövegek „kemény” és „puha” részei között. A fordítandó szövegeknek azok a kemény részei, ahol a fordítónak nincs játéktere, míg a szövegek „puha” részeinél nagyobb a fordítói mozgástér. A fenti példák tehát a fordítandó szövegek kemény részeinek, terminusainak fordítási nehézségeit illusztrálták.

4. A fogalmi rendszerek eltéréséből adódó fordítási nehézségek

A fentiek mellett a másik leggyakoribb döntési helyzet abból a tényből adódik, hogy az egyes nyelvek eltérően strukturálhatják a valóságot, azaz az adott területhez kötődő fogalmi rendszerek eltérhetnek egymástól. Ezt az adott szakterület is meghatározza. A műszaki és a természettudományok általában több univerzális, azaz a nyelvtől és a kulturális közösségtől független fogalommal rendelkeznek (Biel 2008: 22). Ezzel szemben például a jog területe, a gazdaság vagy a közigazgatás, az oktatási rendszerek több nem univerzális, azaz kulturálisan kötött vagy egy adott nyelvhez kötődő fogalmat tartalmaznak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a műszaki vagy természettudományos szakszövegekben ne fordulnának elő az alábbiakhoz hasonló nehézségek – ezt bizonyítják például Czékmán (2008) és Schmitt (1994) német–magyar példái a matematika, illetve a műszaki tudományok terminológiájából –, de az előbb említett területen ezek gyakoribb előfordulásával számolhatunk.

Univerzális fogalmak esetén – ahol értelemszerűen a két fogalom között teljes az egyezőség – a fordítónak annyiban egyszerűbb a feladata, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi megnevezést egyértelműen megfeleltetheti egymásnak. Ha azonban bizonyos fogalmak nem találhatók meg a célnyelv fogalmi rendszerében, vagy a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom között nincs teljes egyezőség, akkor ez a fordítót újabb döntési helyzetek elé állítja. E döntési helyzetekkel azért érdemes egy terminológiakurzuson részletesen foglalkozni, mert a hallgatókban gyakran élhet az az elképzelés, hogy egy adott döntési helyzetben csak egyetlen lehetséges jó megoldás van. Az alábbiak ennek az ellenkezőjét kívánják bemutatni.

4.1. Körülírjunk, kölcsönözzünk vagy alkossunk új megnevezést?

A fordítás során számos olyan fogalommal találkozhatunk, amelyek a fogalmi rendszerek eltéréseiből adódóan csak a forrásnyelv fogalmi rendszerében léteznek, illetve eredetileg csak ott léteztek, és tudástranszfer révén kerültek a célnyelv fogalmi rendszerébe. Erre mutatnak példát az alábbiak:

4. táblázat

Példák a fogalmi rendszerek eltéréséből adódó nehézségekre

Német FNY-i terminus	Magyar CNY-i ekvivalens	Angol CNY-i ekvivalens
Kapitalgesellschaft	tőkeegyesítő társaság	?
Personengesellschaft	személyegyesítő társaság	?
offene Handelsgesellschaft	közkereseti társaság	?
Bundestag	?	?
Bundesrat	?	?
Frauenrente	?	?
Entgeltpunkte	?	?
Angol FNY-i terminus	Magyar CNY-i ekvivalens	
House of Commons	?	
House of Lords	?	
barrister	?	
solicitor	?	
benchmarking	?	
spillover effect	?	
delegated act (EU)	?	

A német és magyar gazdasági jog megkülönbözteti a tőkeegyesítő (*Kapitalgesellschaften*) és a személyegyesítő (*Personengesellschaften*) társasági formákat, az angolban azonban nem létezik ilyen. Ott a jogi személyiséggel rendelkező (*incorporated*) és nem rendelkező társaságokat (*unincorporated companies*) különböztetik meg, amelynek már van megfelelője magyar és német nyelven. (Kocbek 2005: 421) Az ekvivalens fogalom hiánya az egyes társasági formáknál is jelentkezik, hiszen míg a magyarban van ekvivalense a német *offene Handelsgesellschaft* fogalmának (mert ez a *közkereseti társaság*), addig az angolban nem lehet ilyet találni. Hasonló példa a német *Bundestag* és a *Bundesrat*, illetve az angol *House of Lords* és a *House of Commons*, hiszen az eltérő alkotmányos berendezkedés miatt nincs e német, illetve angol terminusoknak megfelelő magyar terminus. Ugyancsak német–magyar nyelvpárban és a nyugdíjbiztosítás területéről mutatnak erre az esetre jó példát a *Frauenrente* és az *Entgeltpunkte* terminusok, amelyeknek nincs a magyar rendszerben megfelelője (Fata 2008: 19). Angol–magyar nyelvpárban a jogi terminológia egy klasszikus példája a *barrister* és a *solicitor*. Míg németül (*Rechtsanwalt*), olaszul (*avvocato*) és akár szlovénül (*advetnik*) – a kontinentális jogrendszernek köszönhetően – egyértelmű ekvivalenst találunk a magyar ügyvéd terminusra, a brit (angolszász)

rendszerben e két fogalom kapcsolódik e foglalkozáshoz, azaz nem lehet a magyar és angol terminusokat egyértelműen megfeleltetni egymásnak (Kocbek 2005: 421).

De Groot (1990: 125), valamint Arntz, Picht és Mayer (2004: 156) szerint ezekben az esetekben alapvetően három eljárást lehet alkalmazni: a kölcsönzést vagy tükörfordítást, a célnyelven egy megnevezés alkotását, végül a magyarázó körülírást. A fordító számára a döntési helyzetet az jelenti, hogy mely megoldást alkalmazza ezek közül.

a) Kölcsönzés vagy tükörfordítás:

A kölcsönzés során a forrásnyelvi megnevezés változtatás nélkül kerül át a célnyelvbe. Ez az eljárás a fenti esetek mindegyikében javasolható, különösen akkor, ha egyértelművé kell tenni a célnyelvi közönség számára, hogy mely forrásnyelvi fogalomról van szó. Így például Várnai és Mészáros (2011: 47) szerint a *barrister* és a *solicitor* terminusok esetében csak akkor használható az *ügyvéd* mint magyar megfelelő, ha nincs jelentősége a megnevezésnek és az ügyvédi funkció a lényeg a szövegben. Ha azonban van jelentősége, például egy konkrét eljárás szereplőinek megnevezésekor, akkor meg kell hagyni az eredeti angol terminusokat, azaz a kölcsönzést kell alkalmazni. Ezen kívül számos példát mutatnak kölcsönzésre a tudástranszfer révén a célnyelvbe került terminusok, ami ma elsősorban az angol nyelv dominanciáját erősíti. Ez a tudástranszferben leginkább érintett területeken jellemző, mint például a számítástechnika (*file*, *e-mail*) vagy a gazdaság területén (*spillover*, *benchmarking* stb.), de egyéb más területen is (*coaching*, *casting*, *handout* stb.). Ezekben az esetekben tehát gyakran az angol megnevezés él tovább (esetleg a magyar mellett) a magyar nyelvben is.

A kölcsönzéssel szemben a tükörfordítás az ismeretlen forrásnyelvi fogalmat úgy teszi érthetővé a célnyelven, hogy az egyes szóelemek a megnevezés belső szerkezetének változtatása nélkül kerülnek a célnyelvbe. Erre példa a brit parlament alsó, illetve felsőháza, azaz a *Közrendiek Háza* (*House of Commons*) és a *Lordok Háza* (*House of Lords*) vagy német–magyar nyelvpárban a *Szövetségi Gyűlés* (*Bundestag*) és a *Szövetségi Tanács* (*Bundesrat*). E példákon is jól látszik, hogy a magyar fogalmi rendszerben (eredetileg) nem létező megnevezésekről van szó.

b) Megnevezések alkotása a célnyelven²:

Ennek az eljárásnak a szerzők szerint az a lényege, hogy a kölcsönzés vagy az egyszerű tükörfordítás helyett a forrásnyelvi fogalmat tudatosan a célnyelvi elemekből építkezve adják meg a célnyelven. Ez különösen azokban az országokban jellemző, ahol tudatosan törekednek a nemzeti nyelv ápolására. Erre példa Franciaország, ahol kerülnek az angol megnevezések használatát. Míg más nyelveken a *computer*, a *hardware* és a *software* kölcsönzés vagy tükörfordítás révén honosodott meg, addig Franciaországban új francia megnevezéseket (*ordinateur*, *matériel*, *logiciel*) alkottak e terminusokra (Arntz, Picht és Mayer 2004: 156). A magyarban is találunk az előzőekben említett példákra magyar megfelelőket. Így a *spillover* terminust (az angol megnevezés mellett) megtalálhatjuk

túlsorduló hatásként, a benchmarking terminust pedig szövegkörnyezettől függően összemérés, egybevetés stb., a handout helyett pedig egyre többször hallani a kiosztmány megnevezést. Azonban általános tendencia, hogy ezek a leggyakrabban az eredeti angol megnevezéssel párhuzamosan terjednek el. Ennek az eljárásnak a gyakoriságát tehát nagyban meghatározza az adott ország nyelvpolitikája is.

c) *Körülírás:*

A forrásnyelvi fogalom célnyelven való leírásának harmadik lehetséges módjaként Arntz, Picht és Mayer (2004:156), valamint De Groot (1990:125) is a körülírás említi, amely – a részletességétől függően – a definíciókhoz hasonló leírást tartalmaz a forrásnyelvi fogalomról. Erre ismét a *House of Commons* és a *House of Lords* lehet egy példa, hiszen a tükörfordítás helyett (*Közrendiek Háza, Lordok Háza*) a fogalmat körül is írhatjuk, azaz alkalmazhatjuk például az *angol parlament felsőháza és alsőháza* megnevezéseket is. A *Bundesrat* és *Bundestag* esetében ezt a megoldást – bár sok helyen látni – nem követhetjük ilyen egyértelműen, mert a *Bundesrat* nem második kamaraként, hanem a *Bundestaggal* egyenrangú jogalkotóként működik. Ezért a kölcsönzés vagy a tükörfordítás javasolt. Körülírás alkalmazható a *barrister* és a *solicitor* terminusok esetében is, amennyiben magyarázni kívánjuk a célközönségnek a két fogalmat. EU-kontextusból vett példa a *delegated act*, amelynek hivatalos magyar megfelelője nem *delegált jogi aktus*, hanem *felhatalmazáson alapuló jogi aktus*, azaz a fogalom körülírása lett (Somssich 2012: 26). Az egyes eljárások rövid összefoglalását és a legjellemzőbb példák kiemelését az alábbi táblázat tartalmazza.

5. táblázat

Példák a kölcsönzésre/tükörfordításra, megnevezés alkotására és a körülírásra

FNY-i terminus	Kölcsönzés/tükörfordítás	Megnevezés alkotása	Körülírás
Bundestag	Bundestag/Szövetségi Gyűlés		
Bundesrat	Bundesrat/Szövetségi Tanács		
House of Commons	House of Commons/ Közrendiek Háza		~ az angol parlament alsőháza
House of Lords	House of Lords/ Lordok Háza		~ angol parlament felsőháza
barrister	barrister		~ a bíróság előtt eljáró ügyvéd
solicitor	solicitor		~ az ügyet előkészítő, jogi tanácsot nyújtó ügyvéd Angliában

FNY-i terminus	Kölcsönzés/tükörfordítás	Megnevezés alkotása	Körülírás
spillover effect	spillover effect/hatás	túlsorduló hatás	
hardware/software	hardver/szoftver		
benchmarking	benchmarking	összemérés/ egybevetés/stb.	
delegated act (EU)			felhatalmazáson alapuló jogi aktus

A csoportosítás bemutatása a főbb eljárások elhatárolását szolgálta, hiszen az egyes eljárások elhatárolása értelemszerűen még tovább finomítható lenne, és többféle csoportosítás is létezik. Így például külön csoportot képezhetne – különösen a jogi terminusoknál – az az eset is, amikor egy „kiüresedett”, régi megnevezést használnak egy új fogalom leírására, ahogy ez EU-kontextusban a *főtanácsnok* (*Advocat-General*), illetve a *különválás* (*legal separation*) terminusokkal történt (Somssich 2012: 26.) Arra kívántam rámutatni, hogy a fordító a fenti esetekben is döntési helyzetbe kerül, hiszen – ha nincs hivatalos magyar megfelelő – akár több helyes lehetőség közül kell választania. Ebben az esetben tehát önmagában nem a különböző csoportosításoknak van jelentősége, hanem annak, hogy a hallgató egyáltalán tisztában legyen a választás lehetőségével.

4.2. A különbséget vagy a hasonlóságot hangsúlyozzuk?

Még nagyobb nehézséget jelenthetnek azok a terminusok, amelyek esetében a forrásnyelvi és célnyelvi fogalom között csak részleges egyezés van. Olyan terminusokról van tehát szó, amelyek ugyan hasonló, de nem teljesen egyező fogalmakat írnak le. Erre mutathatnak számos példát a közigazgatási, az oktatási vagy a nyugdíjrendszerek, amelyeknek eltérő felépítése megnehezíti e rendszerek egyes elemeinek egymással való megfeleltetését.

Gerzymisch-Arbogast (1999: 11) szavaival élve ekkor a kérdés az, hogy a forrásnyelvi rendszert vagy a célnyelvi rendszert akarjuk-e megjeleníteni a szövegben a célnyelven. Ha a fordító az utóbbi mellett dönt – azaz a két rendszer közötti hasonlóságot hangsúlyozza –, akkor azt a célnyelvi megnevezést illeszti a szövegbe, amely a forrásnyelvi fogalomhoz legközelebb álló, azzal legtöbb közös jegyet felmutató célnyelvi fogalmat írja le. Ezt neveztem a dolgozatomban *funkcionális ekvivalensnek*. Ha pedig a fordító úgy dönt, hogy a különbséget hangsúlyozza, akkor egy olyan célnyelvi megfelelőt keres vagy alkot, amely kifejezetten a forrásnyelvi fogalmat írja le, és érzékelteti, hogy itt a „hazaitól” eltérő képződményről van szó. Ez utóbbi képződményt neveztem a dolgozatomban *fordítási ekvivalensnek* (Fischer 2010: 86). A kétfajta fordítói megoldásnak a célközönség számára is nagy hatása van. Ha ugyanis a fordító egy funkcionális ekvivalens mellett dönt, akkor ez a célközönségben azt az érzetet kelti, hogy „hazai”, ha-

sonló fogalmakról van szó. Ezzel szemben a fordítási ekvivalens azt jelzi, hogy a „hazai” kontextusba nem illeszkedő, attól eltérő fogalomról van szó.

E két különböző megoldásra azért fontos felhívni a hallgatók figyelmét, mert gyakran egyetlen abszolút megoldásban hisznek, és nehezen tanulják meg, hogy akár két eltérő megoldás – persze a fordítás céljától függően – is helyes lehet. Ennek alátámasztására három példát mutatok be az alábbiakban.

Arntz, Picht és Mayer (2004: 176) a francia és a német bíróságok megfeleltetésének példáján mutatják be, hogy milyen eltérések lehetnek két fogalmi rendszer között. Bár ők maguk nem használják a *funkcionális és fordítási ekvivalens* megnevezést, példáik e két megoldás közötti fordítói döntést illusztrálják. Németországban a bíróságok rendszere az *Amtsgericht*, *Landgericht*, *Oberlandesgericht*, *Bundesgerichtshof*, Franciaországban pedig a *tribunal d’instance*, *tribunal de grande instance*, *cour d’appel*, *cour de cassation* intézményeket öleli fel. A két rendszer ugyan hasonló, az egyes intézmények között azonban lényeges különbségek is felfedezhetőek. Így a fordítónak döntenie kell arról, hogy a két rendszer közötti különbséget vagy hasonlóságot hangsúlyozza-e. Ha a hasonlóságot hangsúlyozza, akkor a fenti intézmények a fordításban megfeleltethetőek egymásnak, azaz funkcionális ekvivalenseknek tekinthetőek. Ezt a megoldást alkalmazta a szerzők által vizsgált szótár is (a táblázat 2. oszlopa). Ha a fordító a különbséget kívánja hangsúlyozni, akkor pedig egy fordítási ekvivalenst kell alkotnia/találnia. Ezt a megoldást alkalmazta a német külügyminisztérium szerzők által vizsgált ajánlása (a táblázat 3. oszlopa). Ez utóbbiak tehát olyan megnevezések, amelyekhez nem kötődik célnyelvi fogalom („hazai” kontextusban értelmezhetetlenek), tehát csak a forrásnyelvi fogalmat írják le, és idegen hangzásuk révén is érzékeltetik, hogy nem „hazai” fogalmakról van szó.

6. táblázat

Példák a hasonlóság és különbség hangsúlyozására

Arntz, Picht, Mayer (2004:176) alapján

FNY-i terminus	Funkcionális ekvivalens	Fordítási ekvivalens
	<i>Cél: hasonlóság hangsúlyozása</i>	<i>Cél: különbség hangsúlyozása</i>
Amtsgericht	tribunal d’instance	tribunal cantonal
Landgericht	tribunal de grande instance	tribunal régional
Oberlandesgericht	cour d’appel	tribunal régional supérieur
Bundesgerichtshof	cour de cassation	cour fédéral de justice

Míg tehát a 2. oszlopban olyan terminusokat feleltetünk meg a német terminusoknak, amelyek a francia rendszer létező fogalmait írják le, addig a 3. oszlop terminusaihoz (*tribunal cantonal*, *a tribunal régional*, *a tribunal régional supérieur*, stb.) nem kötődnek francia fogalmak, azok lényegében csak körülírják,

magyarázzák a német fogalmakat. Ez utóbbi esetben értelemszerűen megoldás lehetett volna a kölcsönzés, azaz az eredeti német terminusok közvetlen átvétele is. Ez még inkább egyértelművé teszi azt, hogy a célnyelvi fogalmi rendszerbe nem illeszkedő, a hazaitól „idegen” terminusokról van szó.

A funkcionális ekvivalens és a fordítási ekvivalens alkalmazására jó példát mutat a gazdasági társaságok összevetése is az egyes országokban. A gazdasági társaságok rendszere ugyanis igen különböző, ezért legfeljebb hasonló gazdasági formákat jelölő terminusokat találunk a célnyelven. Az alábbi példa egyben alkalmas arra is, hogy bemutassa azt az esetet, amikor a fordítónak több funkcionális ekvivalens közül kell döntenie. A példában angol–magyar nyelvpárban vizsgálom meg az angol (és skót, illetve wales-i) jog szerinti *Ltd.* (*private company limited by shares*) magyar megfelelőjét. Az *Ltd.* definícióját megvizsgálva hamar világossá válik, hogy nincs olyan magyar terminus, amely teljes egyezőséget mutatna az *Ltd.* terminussal. Az *Ltd.* ugyanis egy olyan társasági formát jelöl, ahol a részvényesek korlátolt felelősséggel rendelkeznek (erre utal a *limited by shares*), és a részvények nem kerülnek nyilvánosan forgalomba, azokkal a tőzsdén nem lehet kereskedni (erre utal a *private company*). A magyar társasági jogban nincs olyan cégforma, amely pontosan e definíciónak felelne meg. Van azonban két olyan társasági forma is, amely hasonlóságot mutat e definícióval: a *korlátolt felelősségű társaság* (a korlátolt felelősség miatt) és a *zártkörű részvénytársaság* (a részvények korlátozott nyilvánosságra hozatala miatt). Bár az *Ltd.* magyar megfelelőjeként általában a *kft.* szerepel, a definícióból látható, hogy az *Ltd.* a *zártkörű részvénytársasággal* is hasonlóságot mutat. A *kft.* (mint az *Ltd.* megfelelője) valószínűleg azért terjedhetett el, mert a magyar *zrt.* csak később jelent meg a társasági formák között. A fordító tehát ez esetben egy kettős döntési helyzet előtt áll: döntenie kell egyrészt arról, hogy funkcionális vagy fordítási ekvivalenst alkalmaz, másrészt arról, hogy ha funkcionális ekvivalens mellett dönt, akkor a két lehetőség közül (*kft.* és a *zrt.*) melyiket választja. Ha a fordítási ekvivalens mellett dönt, akkor a legegyszerűbb megoldás a kölcsönzés lehet, hiszen ez éppen idegenszerűsége révén érzékelteti azt, hogy a magyar társasági jogban nem létező, idegen képződményről van szó (Fischer 2010b).

7. táblázat

Példa a hasonlóság és különbség hangsúlyozására
Fischer (2010b) alapján

FNY-i terminus	funkcionális ekvivalens	fordítási ekvivalens
	<i>Cél: hasonlóság hangsúlyozása</i>	<i>Cél: különbség hangsúlyozása</i>
private company limited by shares	korlátolt felelősségű társaság	Ltd.
	zártkörű részvénytársaság	

Hasonló döntést kell hoznia a fordítónak Muráth Judit (2010) példájában, német–magyar–nyelvpárban is. A magyarban és a németben is létezik az egészségpénztár funkcióinak megfelelő intézmény, a németben azonban erre nem az

egészségpénztár, hanem a *Krankenkasse* (azaz magyarul ‘betegpénztár’) a megnevezés. Míg tehát a magyar társadalombiztosítási rendszerben az egészség, addig a németben a betegség jelenik meg hangsúlyos elemként. A német terminus fordítása esetén a fordító tehát ismét az előtt a döntés előtt áll, hogy a magyar rendszerbe illeszkedő terminust választja, vagy tükörfordítással a német fogalom idegenszerűségét hangsúlyozza.

8. táblázat

Példa a hasonlóság és különbség hangsúlyozására
Muráth (2010) alapján

FNY-i terminus	Funkcionális ekvivalens	Fordítási ekvivalens
	<i>Cél: hasonlóság hangsúlyozása</i>	<i>Cél: különbség hangsúlyozása</i>
Krankenkasse	német egészségpénztár	német betegpénztár

Fata Ildikó tanulmányában, amely a *Hauptschule* és *Realschule* reáliákat vizsgálja, szintén e két döntési helyzetet fedezhetjük fel. Ez esetben ismét olyan terminusokról van szó, amelyek nem fedik le teljes mértékben a magyar fogalmi (oktatási) rendszer elemeit. (Ezért is beszél reáliákról a tanulmány.) A tanulmányban vizsgált eredeti és fordított szakszövegekben a *Hauptschule* terminus magyar megfelelőjére a *polgári iskola*, a *Hauptschule* és az *alsó középfokú iskola* megnevezésekkel is találkozhatunk. A fenti gondolatmenet szerint e megnevezések mögött ismét a hasonlóság és a különbség hangsúlyozása közötti döntés húzódik meg. Érdekes ugyanakkor megjegyezni – ahogy erre a hivatkozott tanulmány utal –, hogy ez egy diakrón ekvivalens, hiszen a *polgári iskola* egy már nem létező magyar iskolatípusra utal, amely ezért a fiatalabb generációk számára mégis idegenszerűnek hathat.

9. táblázat

Példa a hasonlóság és különbség hangsúlyozására
Fata (2012) alapján

FNY-i terminus	Funkcionális ekvivalens	Fordítási ekvivalens
	<i>Cél: hasonlóság hangsúlyozása</i>	<i>Cél: különbség hangsúlyozása</i>
Hauptschule	polgári iskola	Hauptschule/ alsó középfokú iskola

A fordításokat általában tekintve a fenti dilemma valószínűleg egyáltalán nem ismeretlen a gyakorló fordítók számára, hisz a fordításelméletben is alapvetően két fordítási stratégiát szokás megkülönböztetni (Fischer 2010b: 120). Az egyik stratégia középpontjában a forrásnyelvi szöveghez való hűség (*foreignising*), míg

a másik stratégia középpontjában a célnyelvi közönség áll (*domesticating*). Míg az előző stratégia az idegenszerűséget hangsúlyozza, addig az utóbbi célja a célnyelvi kultúrába illeszkedés, és ezzel a megértés elősegítése a célnyelvi olvasó számára. Látható, hogy e két stratégia mögött ugyanaz a dilemma – a hasonlóság és a különbség kiemelésének dilemmája – áll (Fischer 2010b). Míg az idegenítő, *foreignising* stratégia (vagy a szemantikai fordítás, a nyílt fordítás, a formális ekvivalenciára törekvő fordítás) a különbséget hangsúlyozza, azaz a fordítási ekvivalensek alkalmazását feltételezi, addig a honosító, *domesticating* stratégia (vagy a kommunikatív, a rejtett, a dinamikus ekvivalenciára törekvő fordítás) a hasonlóságot hangsúlyozza, és ezért funkcionális ekvivalenseket alkalmaz.

A két lehetőség közötti választást azért fontos a fordítójelöltek számára hangsúlyozni, mert a fordításelméletben általában a célnyelvi kultúrába illeszkedő (*domesticating*) fordítási stratégiát tartják követendőnek (Biel 2008). Biel szerint ez különösen a szakszövegek fordítására igaz, ahol néhányan kifejezetten a kommunikáció gátjának is tartják a forrásnyelvi szöveghez hű fordításokat. Ezt a felfogást a szkoposzelmélet is erősítette, hiszen a célnyelvi közönség előnyben részesítése szükségszerűen ezt a stratégiát helyezte előtérbe. Erre az eredményre jutott Fata Ildikó (2012) előbbieken hivatkozott tanulmánya is, amely az eredeti és a fordított szövegekben előforduló fordítási stratégiákat (átváltási műveleteket) vizsgálta. Míg az eredeti magyar szakszövegek az idegenítés (*foreignising*) irányába mutattak, addig a fordított szövegekben inkább a honosítás (*domesticating*) stratégiája volt nyomon követhető.

Vannak olyan területek, mint például a jog, ahol problémás lehet a honosítás, azaz a funkcionális ekvivalensek használata. Ha ugyanis a forrás- és a célnyelvi fogalom különbözik, akkor ez a stratégia (a funkcionális ekvivalens alkalmazása) a hasonlóság hamis látszatát kelti a célnyelvi olvasóban, és így félrevezető is lehet. Ennek ellenpéldájaként Czékman Orsolya (2008) azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a két tannyelvű matematikaoktatásban használt tankönyveket úgy fordítják németre, hogy csak a forrásnyelvi (magyar) fogalmi rendszert veszik figyelembe. A terminusok fordítása esetében tehát nincs általános iránymutatás arra, hogy a két stratégia közül melyiket kell választani. A helyes stratégia mindig az adott kontextustól, a kommunikációs helyzettől, a célközönségtől és pragmatikai tényezőktől függ, és erről a fordítónak kell döntenie. Ezek az ismeretek tehát elengedhetetlenek egy jövőendő fordító számára.

4.3. Miért nem tudnak egyértelmű választ adni a segédeszközök?

A fenti döntések felelősségét a segédeszközök sem tudják mindig levenni a fordító válláról. Arntz, Picht és Mayer (2004) arra hívják fel a figyelmet, hogy a szótárak gyakran nem következtetések a célnyelvi megfelelők megadásában, mert szinonimaként tüntetik fel a funkcionális és a fordítási ekvivalenseket. Így például az általuk vizsgált szótár a fenti példában a *cour d'appel* funkcionális ekvivalens mellett szerepelteti a *tribunal supérieur* megnevezést, amely azonban egy fordítási ekvivalens. Sarčević (1990) szerint is nagyon gyakori, hogy a

segédeszközök funkcionális ekvivalenseket adnak meg, miközben nem közlik, hogy a két fogalom között csak részleges az ekvivalencia. Šarčević szerint ennek azért van nagy jelentősége – különösen a jogi terminusok esetében – mert egy adott fordítási szituációban elképzelhető, hogy nem a hasonlóságot, hanem éppen a különbséget kell hangsúlyozni. Másképp: a segédeszközben szereplő funkcionális ekvivalens helyett egy fordítási ekvivalenst kell alkotni vagy alkalmazni. Ezért ha a segédeszközök funkcionális ekvivalenseket adnak meg egy forrásnyelvi fogalomra, akkor információt kellene nyújtaniuk arról is, hogy a két fogalom között nincs teljes egyezőség. A fordítónak tehát éppen a segédeszközök esetleges következtetlensége miatt kell tudatában lennie a két megoldás közötti különbségnek.

E problémák hátterében az húzódik meg, hogy a segédeszközök készítését gyakran nem előzi meg terminológiai kutatás, így olyan célnyelvi terminusokat is tartalmazhatnak, amelyek valójában nem ekvivalensek (Fóris 2005a; 2006, Muráth 2002; 2006; 2007; Rossenbeck 1994, Šarčević, 1990; 1997). Így ha rendelkezésre is állnak a segédeszközök, a fordítónak akkor is ellenőriznie kell az abban szereplő célnyelvi megfelelőket.

Sandrini (2005: 157) azt is hangsúlyozza, hogy a segédeszközök még a fenti követelmények teljesülése mellett sem adhatnak minden esetre optimális megoldást. Kizárólag a segédeszközökben szereplő információk alapján ugyanis nem lehet az adott szituációtól függő fordítást kidolgozni. A segédeszközök nem tudják megválaszolni, hogy az adott fordítási szituációban melyik célnyelvi megfelelőt kell alkalmazni. Ha a segédeszközök jelzik is a fogalmi különbségeket (a rendszerszintű információkat), a fordítónak ez után még döntenie kell arról is, hogy az adott fordítási szituációnak és kontextusnak megfelelően melyik célnyelvi megfelelőt és stratégiát választja.

5. Összegzés

A tanulmányban azokat a főbb terminológiai alapkérdéseket vettem számba, amelyekkel az oktatók és a hallgatók a szakfordítóképzésben egy-egy szöveg feldolgozása során mindenképpen találkozhatnak. Ha e kérdésekre nincs idő kitérni a fordítástechnika-órák keretében, a terminológiaórák erre kitűnő alkalmat adhatnak. Ezeket a kérdéseket azért tartottam fontosnak e formában rendszerezni, mert a hallgatók fejében is gyakran él az a téves képzet, hogy terminológiával foglalkozni annyit jelent, mint megtanulni egy adott szakterület szakszókincset. A fenti példák alátámasztják, hogy egy-egy szöveg fordítása során számos olyan (terminológiai) döntési helyzet adódik, amikor nem elegendő egy-egy terminus tudása, hanem különböző lehetőségek, stratégiák közül kell választani, és ehhez ismerni kell e döntések hátterét, következményét is.

A tanulmányban három ilyen döntési helyzetet vizsgáltam. A „terminus vagy nem terminus” kérdésben bemutattam, hogy bár a terminusnak különböző definíciói léteznek, a fordítás szempontjából a kötöttség a legfontosabb kritérium. A legnagyobb kihívást azok a lexikai egységek jelenthetik, amelyek egy adott szöveg szintjén válnak kötötté, és célnyelvi megfelelőjük eltér a szo-

kásos fordítói megoldásoktól. A fordítónak fel kell tehát ismernie azt, hogy míg az egyik szövegben ugyanannak a lexikai egységnek a fordítása kötetlen (nem terminus), addig egy másik szövegben már kötött lehet (terminusként viselkedik). Mivel a terminusok nagy szerepet játszanak a kohézió megteremtésében is, ezért a következtetlen fordítás – azaz a kötöttség figyelmen kívül hagyása – a szöveg érthetőségét is befolyásolhatja. Ezért kell óvatosan bánni a szinonimák használatával, és minden esetben megvizsgálni, hogy használható-e a szövegben az adott terminusnak a szinonimája.

Végül a fogalmi rendszerek különbségeiből adódó döntési helyzeteket vizsgáltam meg. Ekkor egyrészt arról kell döntenie, hogy a fordító a két rendszer közötti különbséget vagy hasonlóságot hangsúlyozza-e, másrészt arról, hogy ha a különbséget hangsúlyozza, akkor milyen eljárásokat alkalmaz. Ezeket a döntéseket pedig értelemszerűen össze kell hangolni az egész szöveg szintjén megjelenő fordítási stratégiával, azaz a *foreignising* vagy a *domesticating* stratégiával. Míg az előző stratégia a fordítási ekvivalensek, addig az utóbbi a funkcionális ekvivalensek használatát feltételezi. A fordítási stratégiák közötti dilemma tehát az adott szöveg terminológiájának szintjén is megjelenik.

Összességében a fordító számára a fenti esetekben különösen az jelent nehézséget, hogy nem feltétlenül egyetlen jó döntés van, hanem különböző megoldások lehetnek, amelyek azonban más-más funkciót tölthetnek be. A fordítónak e különböző funkciókkal kell tisztában lennie. Ehhez kívánt elméleti, az oktatásban is jól felhasználható adalékot nyújtani a tanulmány.

Irodalom

- Arntz, R., Picht, H., Mayer, F. 2004. *Einführung in die Terminologiearbeit*. (Studien zu Sprache und Technik, Bd. 2). Hildesheim: Olms.
- Balogh A., Földesi T. 2008. A minőségügy magyar terminusainak értelmezése. *Magyar Terminológia* 1. kötet. 2. szám. 243–261.
- Cabré, M. T. 2000. Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm. *Terminology* Vol. 6. No. 1. 35–57.
- Czékmán O. 2008. Matematikai terminusok német–magyar kontrasztív vizsgálata. *Magyar Terminológia* 1. évf. 2. szám. 217–243.
- De Groot, G.-R. 1990. Die relative Äquivalenz juristischer Begriffe und deren Folge für mehrsprachige Wörterbücher. In: Thelen, M., Lewandowska-Tomaszczyk, B. (eds.) *Translation and Meaning*. Part I. Maastricht: Rijkshogeschool Maastricht. 122–128.
- Erdős J. 2004. Terminológia és fordítástechnológia a BME fordítóképzésében. In: Dróth, J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: SZIE GTK. 106–114.
- Fata I. 2008. Funkcionális és fordítási ekvivalensek kontrasztív vizsgálata a magyar–német nyugdíjbiztosítás példáján illusztrálva. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem GTK. 14–23.
- Fata I. 2012. Német középfokú oktatási intézmények magyar nyelvű ekvivalenseinek korpuszalapú vizsgálata. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem GTK. 32–45.

- Fischer M. 2010a. Terminológia a szakmai kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–73.
- Fischer M. 2010b. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Fóris Á. 2005a. A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál. *Fordítástudomány* 7. évf. 2. szám. 41–53.
- Fóris Á. 2005b. *Hat terminológia lecke*. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1). Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á. 2006. A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya. *Magyar Nyelvőr* 130. évf. 1. szám. 49–59.
- Fóris Á. 2009. Magyar Terminológia. Egy folyóirat indulása. *Magyar Tudomány* 170. évf. 2. szám. 221–226.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1996. *Termini im Kontext. Verfahren zur Erschließung und Übersetzung der textspezifischen Bedeutung von fachlichen Ausdrücken*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1999. Fach-Text-Übersetzen. In: Buhl, S., Gerzymisch-Arbogast, H. (Hrsg.) *Fach-Text-Übersetzen: Theorie-Praxis-Didaktik: mit ausgewählten Beiträgen des Saarbrücker Symposiums 1996*. St. Ingbert: RöhrigUniversitätsverlag. 3–21.
- Heltai P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Bilingual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* Vol. 1. No. 1. 32–40.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvoktatás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45.
- Hubainé Oláh A. 2005. A terminológia oktatásának aktuális problémái. In: Muráth J., Hubainé Oláh Á. (szerk.) *A XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben*. Pécs: PTE KTK. 51–57.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kis B. 2005. Automatikus terminológiakeresés számítógéppel – kísérlet. *Fordítástudomány* 7. évf. 1. szám. 84–96.
- Klaudy K. 2005. Az EU-szövegek „kemény” és „rugalmas” részei. In: Cs. Jónás E., Székely G. (szerk.) *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban. A XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. I.* Nyíregyháza: Besenyei György Kiadó. 244–251.
- Klaudy K., Károly K. 2000. The text-organizing function of lexical repetition in translation. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome. 143–160.
- Koltay T., Prókai M. 2010. Terminológiai változások a XX–XXI. századi könyvtártudományban. *Magyar Terminológia* 3. köt. 2. szám. 269–285.
- L’Homme, M. C. 2005. Sur la notion de terme. *Meta* Vol. 50. No. 4. 1110–1132.
- Muráth J. 2002. *Zweisprachige Fachlexikographie*. (Pécsér Beiträge zur Sprachwissenschaft.) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Muráth J. 2005. A terminológia oktatása a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán. In: Muráth J., Hubainé Oláh Á. (szerk.) *A XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben*. Pécs: PTE KTK. 81–91.
- Muráth J. 2006. *Szakfordítás és segédeszközök. Válogatott tanulmányok a szakfordítás, a kontrasztív lexikológia, a lexikográfia és a terminológia témaköréből*. (Folia linguae et communicationis 1.) Pécs: PTE KTK.
- Muráth J. 2007. Szakszótárak előkészítő munkálatai. In: Magay T. (szerk.) *Félmúlt és közeljövő*. (Lexikográfiai füzetek 3.) Budapest: Akadémiai Kiadó. 155–170.

- Muráth J. 2010. Translation-oriented terminology work in Hungary. In: Thelen, M., Steurs, F. (eds.) *Terminology in Everyday Life*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. 47–61.
- Pearson, J. 1998. *Terms in Context*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins
- Rádai-Kovács É. 2004. Terminológiakurzus a fordítóképzésben. In: F. Silye M. (szerk.) *Porta Lingua – 2004. A szaknyelvtudás esélyteremtő ereje*. Debrecen: Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum. 265–279.
- Rossenbeck, K. 1994. Enzyklopädische Information im zweisprachigen Fachwörterbuch. In: Schaefer, B., Bergenholtz, H. (Hrsg.) *Fachlexikographie: Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. (Forum für Fachsprachen-Forschung 23.) Tübingen: Narr. 133–160.
- Sandrini, P. 1996. Terminologieausbildung im Curriculum für Sprachmittler. In: Fleischmann, E., Kutz, W., Schmitt, P. A. (Hrsg.) *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Günter Narr Verlag. 497–507.
- Sandrini, P. 2005. Debatte aktueller Themen: Rechtsterminologie – Revisited. Rezension zu Eva Wiesmann. 2004. Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation. Wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte Umsetzung eines lexikographischen Konzepts. Tübingen: Günter Narr Verlag. *Moderne Sprachen* Vol. 49. No. 1. 147–162.
- Šarčević, S. 1990. Terminological Incongruity in legal dictionaries for translation. In: *Budalex Proceedings*. 439–446.
- Šarčević, S. 1997. *New Approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International.
- Schmitt, A. P. 1994. Die ‘Eindeutigkeit’ von Fachtexten: Bemerkungen zu einer Fiktion. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen-Basel: Francke Verlag. 252–283.
- Somssich R. 2012. Ekvivalencia az uniós jog és a nemzeti jog fogalmainak szintjén. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István egyetem GTK. 21–31.
- Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive-Approach*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Trebits A., Fischer M. 2009. *EU English – Using English in EU Contexts with English Hungarian EU Terminology*. Budapest: Klett.
- Várnai J. Sz., Mészáros A. É. 2011. *Fordítókatalógus*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Internetes hivatkozások

- Biel, Ł. 2008. Legal terminology in translation practice: dictionaries, googling or discussion forums? *Skase Journal of Translation and Interpretation* Vol. 3. No. 1. 22–39. <http://www.pulib.sk/skase/Volumes/JTI03/index.html> (2012. október 8.)
- Kocbek, A. 2005. Potential Problems in Using English as a Lingua Franca in Business Communication. In: *Proceedings of the 6th International Conference of the Faculty of Management Koper Congress Centre Benjamin, Slovenia*. 413–424. <http://www.fm-kp.si/zalozba/ISBN/961-6573-03-9/kocbek.pdf> (2012. október 8.)

Források

- Donnellon, A., Gifford, D. 2008. *Cambell and Bailyn's Boston Office: Managing the Re-organization*. Boston: Harvard Business School Publishing.
- Ludger Wößmann, L., Schütz, G. 2006: Efficiency and Equity in European Education and Training Systems. Analytical Report for the European Commission prepared by the European Expert Network on Economics of Education (EENEE) to accompany the Communication and Staff Working Paper by the European Commission under the same title. European Expert Network on Economics of Education (EENEE). <http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/eenee.pdf> (2013. január 4.)

Jegyzetek

- ¹ E kérdés tisztázásának azért van jelentősége, mert az egyes nyelveken és szabványokban a definíciók eltérnek. Míg az ISO-szabvány terminusnak csak a fogalom jelölését (*term=designation*) tartja, addig a német DIN-szabvány terminuson a megnevezés és a fogalom egységét (*Terminus=Benennung+Begriff*) érti (Fischer 2010b: 46).
- ² Ezt az eljárást Arntz, Picht és Mayer (2004: 156) nevezi „megnevezés alkotásának” (*das Prägen einer Benennung*), De Groot (1990: 125) azonban neologizmusokról beszél. Mivel a neologizmus definíciója nem egységes, azért döntöttem a tágabb „megnevezés alkotása” elnevezés mellett (Fischer 2010b: 91).

Szövegkohézió és sajtófordítás: Kohéziós eltolódások a hírszövegek magyar– angol fordításában

Károly Krisztina, Ábrányi Henrietta, Kovalik Deák Szilvia,

Laszkács Ágnes, Mészáros Andrea Éva, Seresi Márta

E-mail: károly.krisztina@btk.elte.hu, heni.abranyi@t-online.hu,

kovalik@t-online.hu, laszkacs.agnes@chello.hu,

andrea.meszaros@gmail.com, seresi.marta@freemail.hu

Kivonat: A hírszövegek fordítását kísérő fordítói stratégiák leírásával többben foglalkoztak, keveset tudunk azonban arról, hogy e stratégiák milyen összefüggésben állnak a fordítást kísérő szövegalkotási normákkal, és hogy a változtatások miként befolyásolják a keletkező szöveg értelmezését. E tanulmány a szövegszerűség hét ismérve közül a kohéziót vizsgálja egy magyar forrásnyelvi és angol célnyelvi, hírszövegeket tartalmazó párhuzamos korpuszban. Bemutatja a fordítás során bekövetkező kohéziós eltolódások jellegét és mennyiségét, valamint azt, hogy ezekben mennyire játszanak szerepet a nyelvek rendszerbeli különbségei, a vizsgált fordításfajta (a sajtófordítás) és a műfaj (a hírszöveg) egyedi szövegalkotási jellegzetességei. A kvantitatív elemzések alapján megállapítható, hogy bár a fordítás során keletkeznek kohéziós eltolódások, a forrás- és a célnyelvi szövegek között a különbség e tekintetben statisztikailag nem szignifikáns. Az eltolódások kvalitatív elemzése arra mutat rá, hogy kohéziós eltolódás minőségi szempontból történik. A fordítások többnyire hűen követik a forrásszövegeket (a kohéziós eszközök száma jelentősen nem módosul), az alkalmazott kötésekben azonban előfordulnak változások: azok típusa vagy szövegbeli elhelyezkedése megváltozik. Érdekes az is, hogy az opcionális eltolódások dominánsan az eseménystruktúra – a hírszöveg tartalma szempontjából – kulcsfontosságú komponenseiben fordulnak elő, és így módosítják a hírszöveg tartalmát. Mindezek alapján elmondható, hogy az eltolódások szoros összefüggésben állnak a vizsgált nyelvek rendszerbeli tulajdonságaival, valamint a fordításfajta és az elemzett műfaj sajátosságaival.

Kulcsszavak: sajtófordítás, hírszöveg, kohéziós eltolódás, szövegalkotási normák

1. Bevezetés

A média központi szerepének köszönhetően a sajtószöveg és a sajtófordítás kiemelt figyelmet kapott az elmúlt harminc évben mind a hazai, mind a nemzetközi kutatásokban (Holland 2006: 230). A sajtófordítás fontos kérdése, hogy a fordító mennyire maradjon hű a forrásnyelvi szöveghez. A fordítók egy része eltér az eredeti szöveg információtartalmától és sajátos „helyi” változatot hoz

létre a célnyelven (Bielsa és Bassnett 2009: 72), mások szorosan követik a forrásnyelvi szöveget és vele szinte azonos célnyelvi változatot készítenek (Valdeón 2005: 215). A hírszövegek fordítását kísérő fordítói stratégiák leírásával többen foglalkoztak, keveset tudunk azonban arról, hogy e stratégiák milyen összefüggésben állnak a fordítást kísérő sajátos szövegalkotási normákkal, és hogy a különféle (szándékos vagy ösztönös) változtatások miként befolyásolják a keletkező szöveg minőségét, értelmezését. Az empirikus fordításvizsgálatok eredményeiből már tudható, hogy a fordítás eredményeként keletkezett szöveg általában valahogy „más”, mint a többi szöveg, és hogy ez a másság (idegenszerűség) elsősorban szövegszintű jelenségekben mutatható ki (Károly 2007, Klaudy 1987; 2006, Toury 1986). A következőkben ezt a jelenséget járjuk körbe a sajtófordításban, a szövegszerűség de Beaugrande és Dressler (1981) által azonosított hét ismérve (kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség, intertextualitás) közül a kohézió szempontjából.

A kohézió „a szöveg felszínén található explicit [grammatikailag leírható] kapcsolóelemeket magába foglaló terminus” (Enkvist 1990: 14). A fordítástudományon belül a kohéziós vizsgálatok célja elsősorban a „kohéziós eltolódások” (Blum-Kulka 1986: 21) feltérképezése különböző nyelvpárok esetében. Kohéziós eltolódáson azt a jelenséget értik, amikor egy, a forrásnyelvi szövegben jelen levő kohéziós eszközt a fordító kihagyja, vagy másik típusú eszközzel helyettesíti. Az eltolódások két nagy csoportra oszthatók: vannak kötelező eltolódások, amelyeket a nyelvi rendszerek eltérései váltanak ki (Toury 1980) és opcionális (választható) eltolódások, amelyek stiláris, ideológiai vagy kulturális megfontolásokon alapuló fordítói döntések eredményei (Bakker, Koster és van Leuven-Zwart 1998: 228). Shlesinger (1995: 196) az eltolódások között attól függően tesz különbséget, hogy mi váltja ki őket a szövegben: (1) nyelvspecifikus preferenciák, (2) a szövegtípusra jellemző normák és/vagy (3) a fordítási univerzálénak tartott explicitiségre való törekvés (explicitációs hipotézis²).

A magasabb kifejtettségre, explicitiségre való törekvés a referenciális³ és a lexikai kohézió szempontjából további kérdéseket is felvet: ütközhet egy másik – az ismétlés módjával kapcsolatos – fordítási univerzáléval. Az ún. ismétlés-kerülési hipotézis szerint a fordítások általában kevesebb szó szerinti ismétlést tartalmaznak, mint az eredetileg az adott nyelven született szövegek (Baker 1993). A szó szerinti ismétlés elkerülésében fontos szerep jut a névmási behelyettesítésnek és a szinonimahasználatnak. Ez azért lényeges kérdés, mert a fordítónak döntéseket kell hoznia, hogy – a szóban forgó nyelvek rendszerének sajátosságaitól és nyelvhasználati normáktól függően – az újraemlítést szóismétléssel vagy más, pl. szinonima vagy referencia elem (pl. személyes névmás) segítségével hajtja-e végre.

A következőkben a kohézió különféle fajtáit és a szövegmondatokat összekötő kohéziós kapcsolatok minőségét vizsgáljuk meg egy magyar forrásnyelvi és angol célnyelvi, hírszövegeket tartalmazó párhuzamos korpuszban. A vizsgálat célja, hogy következtetéseket vonhassunk le a magyar és az angol nyelvpár esetében a fordítás során esetlegesen bekövetkező kohéziós eltolódások jellegét és mennyiségét illetően, valamint arra vonatkozóan, hogy ebben mennyire ját-

szanak szerepet a nyelvek rendszerbeli különbségei, a vizsgált fordításfajta (a sajtófordítás) és a műfaj (a hírszöveg) egyedi szövegalkotási jellegzetességei⁴. A kutatás a következő konkrét kérdésekre keres választ:

- (1) Keletkeznek-e kohéziós eltolódások a hírszövegek magyarról angolra történő fordításában?
- (2) Az eltolódások mennyiségét és minőségét miként befolyásolják a vizsgált nyelvpár rendszerbeli sajátosságai, illetve a műfaji jellemzők?

2. Kohéziós eltolódások a sajtófordításban

2.1. A kohézió kutatás elméleti háttere

Az angol nyelv szövegkohéziós eszközeinek legátfogóbb és leggyakrabban idézett leírása Halliday és Hasan nevéhez kötődik (Halliday és Hasan 1976, Halliday 1985, Hasan 1984, Halliday és Matthiessen 2004). Hogy vizsgálati eredményeink összevethetők legyenek az eddigi hazai és nemzetközi kutatási eredményekkel, az elemzés során e munkákat vettük alapul. Elméletük szerint a szövegszerűség a szöveg két eleme közötti kohéziós kapcsolat eredményeként jön létre. Ezt a kapcsolatot „kötés”-nek (*tie*) nevezték el. A mondatok közötti kohéziós kötések mennyiségi és minőségi elemzése nyomán feltérképezhetőnek tartják az írott és beszélt szövegek közötti különbségeket, bizonyos műfajok egyedi sajátosságait, valamint egyéni és kulturális jellemzőket. A kohéziós eszközök öt különböző típusát határozták meg: a referenciát, a helyettesítést (szubsztitúció), az ellipszist, az összekapcsolást és a lexikai kohéziót. Halliday és Hasan említett munkái részletesen tárgyalják a kohéziós eszközök jellemzőit, valamint azt, hogy az egyes altípusok (pl. a referencián belül a határozott névelő) mikor tekinthetők kohézivnek. Itt a terjedelmi korlátok miatt a kohéziós eszközök legfontosabb tulajdonságait foglaljuk össze és illusztrációként megemlítünk rájuk néhány példát.

A **referencia** – Halliday (1985) értelmezésében – olyan grammatikai elemeket foglal magába, amelyek egy másik elemre tett utalásukon keresztül nyernek értelmezést a szövegben. Szemantikailag tehát nem értelmezhetők önmagukban. Az angol nyelvben három referenciatípust különítenek el:

- személyre utaló referencia: a személyre való utalás mellett magába foglal tárgyakra, ill. szövegrészekre történő utalásokat is (személyes névmások, birtokos névmások pl. *he, mine, her*);
- mutató referencia: a mutatószók és a határozott névelő (pl. *this, that, these, those, here, there, then, the*);
- hasonlító referencia: ezek a hasonlító, vagyis olyan jelzők és határozók, amelyek azonosságot, hasonlóságot, különbözőséget, mennyiségi vagy minőségi hasonlítást fejeznek ki, mint pl. *the same, similar, different*.

A referencián belül Halliday és Hasan kétféle utalást különít el: (a) a szövegen kívülre történő ún. szituációs utalást vagy exoforát, amely a beszédhelyzet

egy elemére vonatkozik; és (b) a szövegen belüli utalást, az endoforát. Az első típust azonban – azon jellegéből fakadóan, hogy nem a szöveg egy bizonyos elemére utal – nem tekintik kohézívnek. A második utalástípust, az endoforát a kohéziós eszközök közé sorolják és további két kategóriára bontják attól függően, hogy a szövegben előre, vagy hátrafelé mutatnak. Az előre mutató utalást kataforának, a hátra mutató utalást anaforának nevezik⁶.

Míg Halliday és Hasan (1976) a referenciát szemantikai szintű relációként értelmezi, amely során jelentések között teremtünk kapcsolatot a szövegben, a helyettesítést lexiko-grammatikai szintű (konkrétan grammatikai) relációnak tartja, mivel a nyelvi elemek között teremt kapcsolatot. Fontos kiemelni azt, hogy helyettesítés esetében a behelyettesítést végző elem az angolban mindig ugyanazt a strukturális funkciót tölti be, amelyet az az elem töltött be, amelyet éppen helyettesít. Ez a referenciánál nem mindig van így.

Grammatikai relációként kezelik az ellipszist is, mert elméletük szerint a **helyettesítés** és az **ellipszis** valójában nagyon hasonló folyamatokat képviselnek. Ezért egyazon kohéziós eszköznek minősítik a két kategóriát, amely eszköz két különböző formában realizálódik a szövegben: helyettesítés során a szöveg egyik elemét egy másikkal helyettesítjük, ellipszis esetében pedig az elemet kihagyjuk (=zéró helyettesítés). Az angol nyelvben a behelyettesítést végző nyelvi elem névszói, igei, vagy mellékmondat/mondat funkciót tölthet be, így ennek megfelelően a helyettesítés három fajtáját különítjük el: a névszói (*one, ones, the same*), az igei (*do, be, have*) és a mondathelyettesítőket (*so, not*)⁷.

Ellipszis során valami kimondatlanul marad. Ez azonban nem jelenti azt, hogy amit nem mondunk ki, arról ne is tudnánk. Ellipszis épp ellenkező esetben történik: azt hagyjuk ki, ami magától értetődik a szövegből. Ez a „magától értetődés” azonban nem eredhet bárholonnan. Az ellipszisnek Halliday és Hasan strukturális feltételt szab: olyan szerkezetű mondatban fordulhat elő ellipszis, mely előtt olyan mondat áll, amelynek a szerkezetéből kikövetkeztethető a kihagyott információ. Ellipszis természetesen mondaton belül is előfordulhat, de az ellipszis mint grammatikai kohéziós eszköz, csak mondatok között értelmezhető (Halliday és Hasan 1976: 146). Háromféle ellipszis létezik: névszói, igei és mondatellipszis⁸.

A kohéziós eszközök negyedik csoportját az **összekapcsolás** alkotja. Az összekapcsolás alá sorolt kötőszók nem tekinthetők önmagukban kohézívnek; szövegösszetartó erejük ugyanis nem anaforikus jellegükből, hanem speciális jelentésükből fakad. Olyan szemantikai relációt alkotnak, amely alapján kikövetkeztethető, hogy ami a szövegben következik, milyen viszonyban áll azzal, ami már elhangzott. Azért tekinthetők tehát kohéziós eszközöknek, mert kapcsolatot tudnak teremteni a szöveg olyan részei között, amelyek bár egymást követően jelennek meg a szövegben, strukturálisan mégsem kapcsolódnak össze. Sokféleségük miatt igen nehéz feladat osztályozni a kötőszókat, ezért mindmáig nem született meg a szakirodalomban egy általánosan elfogadott rendszer. Halliday és Hasan (1976) sem teljes listát közöl belőlük az angol nyelvre vonatkozóan. Attól függően, hogy milyen természetű kapcsolatot jelölnek a szövegben, négy csoportba osztják őket, külön kiemelve azt, hogy ezek között már

nem csupán grammatikai (mint pl. *so*, *but*), hanem lexikainak számító elemek (mint pl. *in conclusion*, *as a result*) is találhatóak:

- kapcsoló (pl. *in addition*, *besides*, *in other words*, *that is*, *alternatively*);
- ellentétes (pl. *however*, *but*, *yet*, *instead*, *nevertheless*, *as a matter of fact*);
- okozati (pl. *so*, *then*, *hence*, *because*, *it follows*, *to this end*, *as a result*);
- időhatározói összekapcsolás (pl. *then*, *next*, *finally*, *in conclusion*, *up to now*).

A grammatikai elemek által teremtett kohézióval szemben a **lexikai kohéziót** a szöveg lexikai egységei közötti különféle relációk hozzák létre. Hasan (1984) a Halliday és Hasan-féle 1976-os taxonómiát – annak elméleti és módszertani hiányosságai miatt – átdolgozta. A lexikai kohézió két fő típusát különítette el (1. táblázat). Az egyik típus az ún. „általános lexikai relációkon” keresztül létrehozott lexikai kohézió, amely a szöveg keretein túlmutató, általános érvényű lexikai-szemantikai kapcsolatokat öleli fel (ismétlés, szinonima, antonima, hiponima, meronima). A lexikai kohézió másik fő típusa ezzel ellentétben olyan relációkat foglal magába, amelyek szövegfüggő relációk. E típus esetében a két lexikai elem között nem általános szemantikai reláció áll fenn, hanem a szövegkörnyezetnek köszönhetően lépnek kapcsolatba egymással. A lexikai kohézió e típusait Hasan „pillanatnyi relációknak” (*instantial relations*) nevezte el. Az új modell lehetővé teszi a kategóriáknak a korábbinál jóval pontosabb, szemantikai alapon történő definiálását, mely egyúttal megbízhatóbb elemzést is eredményez, így a jelen vizsgálat is erre a taxonómiára épül.

1. táblázat

A lexikai kohézió típusai (Hasan 1984)

Általános szemantikai relációk	
1. ismétlés:	<i>leave, leaving, left</i>
2. szinonima:	<i>leave, depart</i>
3. antonima	<i>leave, arrive</i>
4. hiponímia:	<i>travel, leave</i> (a ko-hiponímia is, pl. <i>desk, table</i>)
5. meronímia:	<i>hand, finger</i> (a ko-meronímia is, pl. <i>finger, thumb</i>)
Pillanatnyi (szövegalapú) relációk	
1. azonosság:	<i>the sailor was their daddy; you be the patient, I'll be the doctor</i>
2. elnevezés:	<i>the dog was called Toto; they named the dog Fluffy</i>
3. hasonlat:	<i>the deck was like a pool; all my pleasures are like yesterdays</i>

2.2. A fordítási szempontú vizsgálatok eredményei

2.2.1. Kutatási eredmények a fordítási univerzálék tükrében

Baker (1992) az angolt számos más nyelvvel összeveti, és a grammatikai, illetve a lexikai kohéziós elemek használatát illetően a következő észrevételeket teszi:

a) a héber nyelv a személyre utaló referenciát inkább az adott személy nevének

megismétlésével oldja meg, szemben az angollal, amely tipikusan személyes névmásokat használ; b) a brazil portugál nyelv is kerüli a névmások használatát, és inkább az *antecedens* lexikai elemet ismétli meg; c) a japán és a kínai nyelvben szinte egyáltalán nem alkalmaznak névmási utalást, hanem úgy jelzik az alany folytonosságát, hogy kihagyják; így az olvasó feladata a referenciális láncok megalkotása. A helyettesítést illetően azt figyelte meg, hogy az arabról angolra fordított szövegekben több a helyettesítés, mint arab forrásnyelvi szövegekben. Ezt arra az eltérésre vezeti vissza, hogy az angol nyelv az arabhoz képest kevésbé jelöli a számot és a nemet, és kevesebb igei egyeztetést is használ. Az összekapcsolás esetében azt találta, hogy míg az angol nyelv kötőszavakat alkalmaz a logikai relációk jelölésére, addig az arab nyelv kevés ilyet használ, és a logikai kapcsolatok inkább jelöletlenek maradnak és az olvasó fejében alakulnak ki. A fordítónak ezért döntést kell hoznia arról, hogy inkább a célnyelvi, vagy inkább a forrásnyelvi sajátosságokhoz ragaszkodjon-e. A kötőszavak használata Baker elemzése szerint azonban nemcsak a nyelvtől függhet, hanem a szövegtípustól és a stílustól is: azt találta, hogy angol szövegek németre való fordításakor például a kötőszavak száma megnövekszik. Ugyanezen nyelvpár esetén problémát okozhat még az *and* kötőszó fordítása, hiszen használata az angol nyelvben sokkal általánosabb, míg a német nyelv az explicitebb kötőszavakat kedveli. A lexikai kohéziós eszközöket illetően Baker az ismétléseket vizsgálta meg részletesen, és megállapította, hogy az arab, a héber és a görög jelentősen több ismétlést használ (és tolerál), mint az angol vagy a spanyol. Angolról japánra vagy kínaira való fordítás esetében pedig a névmási utalások okoznak ismétléseletolódást az általa vizsgált mintában: helyettük inkább lexikai ismétléseket alkalmaznak a fordítók.

Shlesinger (1995) a fordítás egy speciális formájában, a szinkrontolmácsolásban, az angol–héber nyelvpárra vonatkozóan vizsgálta a kohéziós eltolódásokat. Megfigyelése szerint a héber célnyelvű szövegben csökkent a referenciaelemek száma, amely ellentmond Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézisének. A helyettesítést és az ellipszist mind az angol–héber, mind a héber–angol nyelvpárban inkább lexikai kohéziós eszközökkel oldották meg a tolmácsok; ez a jelenség Shlesinger szerint ugyanakkor igazolja Blum-Kulka hipotézisét. A kötőszavakat illetően Shlesinger azt tapasztalta, hogy a tolmácsok a kapcsoló és az ok-okozati viszonyt kifejező kötőszavakat nagy százalékban megtartják, annak ellenére, hogy kevés idő áll rendelkezésükre, míg az informatív kötőszavakat gyakran elhagyják. A lexikai kohéziós eszközök esetében az ismétlést vizsgálta: bár nagyfokú eltolódást tapasztalt az ismétléseknél, ám mivel a kihagyott ismétléseket a tolmácsok más szöveghelyeken betoldották, így az eltolódások mértéke nem bizonyult szignifikánsnak. A kollokációk esetében azonban jelentős mértékű volt az eltolódás: a tolmácsok nagy számban hagytak ki, illetve módosítottak kollokációkat. Shlesinger szerint a kollokációk funkcionális ekvivalensének megtalálásában a megfelelő háttértudás hiánya és az inferencia jelenti a fő problémát.

Polo (1995) az angol–spanyol nyelvpár esetében végzett megfigyelést, népszerű tudományos szövegeken. Megállapította, hogy az angol forrásnyelvi szöveghez képest a spanyol célnyelvi szöveg sokkal kevesebb lexikai ismétlést

tartalmazott, a fordító inkább névmásokat, illetve szinonimákat, hiponimákat használt. Ennek okát abban látja, hogy a spanyol nyelvben a szegényes stílus jellemzőjének tartják a lexikai ismétlést és ezért inkább elkerülik.

Englund Dimitrova (2005) az orosz–svéd nyelvpárt illetően vizsgálta az összekapcsolást. Megállapította, hogy az orosz nyelvben jellemzően implicit módon jelölt logikai relációkat a fordítók explicitálták, a cél nyelv sajátosságainak megfelelően. Felismerését a fordítói folyamat feltárására alkalmazott TAP (*think aloud protocol*) vizsgálattal támasztja alá. A lexikai ismétlést illetően a svéd nyelvet ismétléskerülőnek írja le, hasonlóan Polónak a spanyol nyelvvel kapcsolatban tett megállapításához.

Az összekapcsolást vizsgálta Vehmas-Lehto (1989) is, orosz és finn sajtószövegeken. Korpuszalapú elemzése kimutatta, hogy – a fent említett orosz–svéd nyelvpárhoz hasonlóan – az orosz és a finn nyelvek viszonylatában is nagymértékű (háromszoros) az eltolódás a kötőszavak használatában.

Svindland (1995) angol és norvég szépirodalmi szövegek, illetve fordításaik korpuszában vizsgálta az *and* és az *or* kötőszavak, illetve norvég megfelelőik, az *og* és *eller* eloszlását. A disztribúciós eltérések okát arra vezeti vissza, hogy míg a norvég *og* az angol fordításban gyakran *or*, és nem *and*, a másik irányban ez egyetlen esetben sem történt meg. Svindland arra a következtetésre jutott, hogy az angol *or* disztribúciója szélesebb, mint a norvég *elleré*.

Rogers (1997) tudományos szövegekben, német–angol viszonylatban vizsgálta a szinonimahasználat és az ekvivalencia összefüggéseit. Meglátása szerint a fordító egyéni döntésén múlik, hogy az adott szöveggörnyezetben a forrásnyelvi kifejezés célnyelvi ekvivalensét használja-e, vagy inkább szinonimát, illetve hiponimát alkalmaz. A megfelelő célnyelvi szó kiválasztását befolyásolja annak célnyelvi szöveggörnyezetben való viselkedése: többek között az, hogy milyen szóösszetételekben vagy kollokációkban szerepelhet, valamint a szófajváltásra való képesség. Rogers szerint a forrásnyelvi és célnyelvi szinonimakészlet csakis az adott kontextus függvényében vizsgálható.

Becher (2011a) explicitációs és implicitációs eltolódásokat vizsgált üzleti témájú szövegekben, angol–német viszonylatban. Vitatja, hogy az explicitáció fordítási univerzálé volna, vagyis hogy inherens tulajdonsága volna a fordítás folyamatának; az eltolódásokat inkább lexiko-grammatikai és pragmatikai okokkal magyarázza, és sokkal megfelelőbb alapnak tartja Klaudy aszimmetria hipotézisét az explicitáció és implicitáció kutatására, mint az explicitációs hipotézist. Becher szerint a fordítók explicitációs hajlamát befolyásolják az adott kultúrára jellemző kommunikációs szokások, legyenek azok fordítási normák, a célnyelvi közönség stilisztikai preferenciája, regiszterfüggő szokások stb. Munkájában hivatkozik Chen 2004-es tanulmányára, amely megállapítja, hogy kínairól angolra történő fordításokban nagy számban tesz ki a fordító explicit kötőszavakat (Becher 2011a: 41). Kitér tanulmányában House megállapítására is, miszerint az angolról németre való fordításokban gyakran megjelennek olyan, „tipikusan német” névmási határozók, mint a *damit* vagy a *womit*, míg az ellentétes nyelvirányban ezek eltűnnek, vagy általánosabb értelmű kötőszavak szerepelnek helyettük. Becher az üzleti szövegek vizsgálatakor a kohéziós eltolódásokat illetően megállapítja, hogy a névmásokat, névmási határozókat

stb. (pl. *so, diesbezüglich, dafür, damit*) azért teszik ki németre fordítás során a fordítók, mert ezek a diskurzusjelölő funkcióval bíró összekötők jellemzőek a német kulturális-kommunikatív szokásokra, ezek „tipikusan német” deiktikus eszközök. Mi sem mutatja ezt jobban szerinte, minthogy nincsenek angol nyelvű ekvivalenseik. Becher azt is megfigyelte, hogy az angol nyelv a némethez képest sokkal inkább megköveteli a birtokos névmások explicit megjelenését. A szubsztitúciót illetően megállapítja, hogy angol–német irányban kétszer annyi névszói szubsztitúció történt, mint német–angol irányban. Angolról németre való fordítás esetében ugyanakkor sokkal specifikusabb kifejezéseket használ a fordító, míg angolra való fordításkor inkább általánosít. Becher ezt a jelenséget is a „kulturális szűrő” alkalmazásának tudja be.

Összességében tehát elmondható, hogy – a jelen vállalkozáshoz hasonlóan – a nyelveknek a fordítási folyamat során tapasztalható különbségeire vonatkozó kutatások általában az explicitációs hipotézis vagy az ismétléskerülési hipotézis mint fordítási univerzálék vizsgálatára törekednek, valamint műfajspecifikus jelenségeket vizsgálnak. Vizsgálati fókuszuk azonban nagyon eltérő (jellemzően egy-egy kohéziós eszköz izolált vizsgálatára szorítkoznak) és eredményeik is kevésbé összevethetők, illetve ellentmondásosak a vizsgálat tárgyát képező nyelvpárok és szövegtípusok/műfajok sokszínűsége miatt. A jelen kutatás ezért minden egyes (nem strukturális) kohéziós eszköz szisztematikus tanulmányozására vállalkozik és kitér e jelenségek, valamint a vizsgált műfaj (hírszöveg) strukturális szempontból meghatározó elemei (az eseménystruktúra) kapcsolatának feltárására is a magyarról angolra történő fordítás esetében. E műfaj és nyelvpár vonatkozásában – tudomásunk szerint – ez idáig nem áll rendelkezésre a kohéziós eszközök teljes spektrumára kiterjedő, empirikus adat⁹. A műfaj sajátosságaiból fakadóan (formális stílusú, a tudományos szövegek jellemzőihez közelítő, írott szöveg) az eredmények összevethetők a fentiekben tárgyalt nemzetközi kutatások hasonló szövegfajtákra (pl. sajtószöveg, népszerű tudományos szöveg, tudományos szöveg) vonatkozó eredményeivel és lehetővé teszik újszerű megállapítások megfogalmazását a fordítási univerzálék vonatkozásában.

2.2.2. A magyar nyelvhez kapcsolódó vizsgálatok legfontosabb eredményei

Heltai és Juhász (2002) angolról magyarra és magyarról angolra fordított irodalmi és szakszövegekben vizsgálta a harmadik személyű (*he, she, it, they*, valamint *ő, az, ők, azok*) és a mutató névmásokat (*this, these, that, those*, valamint *ez, ezek, az, azok*). Kutatásuk során Szikszainé (1999), Tolcsvai Nagy (2000/2001), É. Kiss és Kiefer (1999), Pléh (1998), valamint Kocsány (1995) elméletét alkalmazták saját céljaikhoz. Elemzéseikben kimutatták, hogy az angol személyes névmások többnyire eltűnnek a magyar fordításban, vagy főnévi csoporttal helyettesítve, illetve ragozott formában jelennek meg. A szerzők szerint a magyar nyelvben általában az utóbbi tölti be a személyes névmás funkcióját. Az *it* személyes névmásnak nincs magyar megfelelője, gyakori azonban, hogy a fordítók mutató névmással (főként az *ez*-zel) helyettesítik.

Mindebből arra következtetnek, hogy „a mutató névmások funkcionális terhelése a magyarban nagyobb” (Heltai és Juhász 2002: 52). A magyarról angolra történő fordítások vizsgálata is azt mutatta, hogy a határozóragos formáktól eltekintve a magyarban kevés a személyes névmás, és az angol célnyelvi szövegbe gyakran be kell toldani. A mutató névmásokat tekintve bár a két nyelv készlete rendszerszinten egybevág, a névmások diskurzusfunkciói eltérnek (pl. az angol *this* névmás kataforikus és a *that* névmás anaforikus használata a magyarban ritkább, illetve az *ezek* névmás a magyarban pejoratív értelmű is lehet). Tanulmányuk végén a szerzők megállapítják, hogy az angol–magyar fordítási irányra automatikus implicitáció (generalizálás) jellemző, azaz a fordítók jellemzően kihagyják az angol névmásokat a magyar szövegekben, és ritkábban helyettesítik azokat főnévi csoporttal, a magyarról angolra történő fordításokban pedig jellemzően automatikus explicitáció megy végbe.

Jenei (2006) szintén a referencia fordításának kérdéseivel foglalkozott. Tanulmányában abból a feltevésből indult ki, hogy a referencia hozzájárul a szövegek minőségéhez, így célnyelvi megvalósulása a fordítások minőségét is befolyásolja. Halliday és Hasan (1976), valamint Hasan (1984) taxonómiáját felhasználva egy angol irodalmi jellegű szöveg magyar és spanyol fordításában vetette össze az angol utalószavak (személyes referencia, mutató névmások és hasonlító szavak) megvalósulásait, eredményei alapján pedig feltérképezte a nyelvek közötti különbségek áthidalására alkalmazott fordítói stratégiákat. Elemzéseit azt mutatták, hogy a magyar fordításban a személyes névmásoknak csak a töredéke jelent meg (16%-a), méghozzá csak akkor, amikor a forrásnyelvben a névmás hangsúlyos esetben volt, minden más előforduláskor a fordító személyragot (55%) vagy főnévi csoportot (17%) alkalmazott. A mutatószók tekintetében az angol határozott névelők 80%-ban jelentek meg a magyar fordításban, egyéb esetben pedig a következő megvalósulási típusokat mutatta ki a szerző: mutató névmás+határozott névelő, főnévi birtokos jel és ezekről eltérő kategóriák. A többi mutatószó 32%-ának nem volt hasonló magyar megfelelője (pl. *that/there* → *ez/ez a/itt*), így eltolódásról beszélhetünk. A hasonlító szavak tekintetében a magyar szöveg közelített az eredeti angol szöveghez, ugyanis ezek 86%-a azonos kategóriájú elemként jelent meg a fordításban.

Klaudy és Károly (2000) angol–magyar viszonylatban vizsgálta a lexikai kohézió szövegalkotó funkcióját. Abból indultak ki, hogy a fordítók célja az eredeti szöveg globális jelentésének közvetítése; jó fordítás esetében tehát a szöveg makropropozicionális tartalma megegyezik az eredetivel. Károly (2002) Hoey ismétlésmodelljén alapuló elemzési modelljének segítségével kutatásukban háromféle szöveget vizsgáltak: egy angol nyelvű újságcikket, valamint annak összesen 20 (10 gyakorlott és 10 kezdő fordító által készített) magyar fordítását. Statisztikai és kvalitatív elemzéseik jelentős eltéréseket mutattak a két csoport között a lexikai ismétlések minőségét és kombinációját tekintve. A gyakorlott fordítók egyrészt – a forrásnyelvi szöveghez hasonlóan – jelentősen több egyszerű lexikai ismétlést alkalmaztak, mint a kezdő fordítók. A szerzők szerint ez arra utal, hogy a gyakorlott fordítók nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a szövegtípus jellemzőinek (ez esetben az erősen informatív, tényszerű szövegtípusnak, amely kevés teret enged a fordítói kreativitásnak). A statisztikai elem-

zésekből másfelől kiderült, hogy a gyakorlott fordítók szövegeiben jelentősen több az ismétlésekkel alkotott kötelék is; az ismétlések révén erőteljesebben „megjelölték” a szöveg makropropozícióit (fő gondolatait).

Károly (2010) egy további kutatásában a lexikai ismétlés fajtáit és a szövegmondatokat összekötő ismétléskapcsolatok kombinációit vizsgálta 20 magyar eredeti és fordításuként keletkezett angol nyelvű sajtószövegen. Vizsgálatának célja az volt, hogy feltérképezze a magyarról angolra történő fordításokban esetlegesen keletkező ismétléseltolódásokat, különös tekintettel a vonatkozó univerzálákra (explicitációs és ismétléskerülési hipotézis). Kutatásához Hoey (1991) ismétlésmodelljét használta. Kvantitatív és kvalitatív elemzés alapján kimutatta, hogy bár azonosíthatók mennyiségi (gyakorisági) és minőségi szempontból lexikai ismétléseltolódások a célnyelvi szövegekben, ezek statisztikailag nem szignifikánsak, így az ismétléskerülési hipotézis a vizsgált korpusz alapján nem bizonyítható. Az ismétléskötelékek mintázata (ismétlésmátrixok) azonban 20-ból 18 szöveg esetében eltért a forrásnyelvi szövegétől, ami ún. makropropozicionális eltolódásokhoz vezetett. A legtöbb esetben az angol fordítások ismétléshálója sűrűbb mintázatot mutatott, vagyis az ismétlések révén több információ került kiemelt/megjelölt helyzetbe, megkönnyítve ezzel a feldolgozást az olvasó számára. A szerző megjegyzi azonban, hogy bár ez az eredmény összhangban áll az explicitációs hipotézissel, a korpuszban előfordult a fenti tendenciával ellentétes példa is, amivel kapcsolatban további vizsgálatokra van még szükség.

Károly és munkatársai (2000) angolról magyarra történő középfokú vizsgafordításokat elemeztek azzal a céllal, hogy feltérképezzék, a kohéziós mintázat alapján el lehet-e különíteni egymástól a sikeres és sikertelen fordításokat. Kutatásukban Halliday és Hasan (1976) és Hasan (1984) taxonómiájára alapozva, minden kohéziós eszközt végigelemezve vetették össze a sikeres és a sikertelen vizsgázók fordításait egymással, a forrásnyelvi szöveggel és a gyakorlott fordító által készített kulcsfordítással. A referenciális elemek tekintetében a két csoport fordításai nem különböztek egymástól, és a kulcsfordítástól is csak a személyes névmások esetében volt eltérés. Ez a szerzők szerint annak tudható be, hogy a gyakorlott fordító a túl sok utalás kerülésével a redundanciát csökkenti (pl. nem teszi ki a személyes névmást és személyjelet is). A két csoport közti hasonlóságból pedig arra következtetnek, hogy a nyelvtanulók ezen a szinten már ismerik a vonatkozó grammatikai elemeket, így fordításukban általában nem is vétének hibát. A szubsztitúciót és ellipszist tekintve a sikeres fordítások helyesebben adták vissza ezeket a szerkezeteket, mint a sikertelen fordítások. Az összekapcsolást végző kötőszavakkal kapcsolatban a szerzők három főbb eltérést állapítottak meg a vizsgázók és a kulcsfordítás között. Egyrésről a vizsgázók stílusosan kevésbé erős kötőszavakat használtak (pl. *így hát* helyett *ezért*), amit arra vezettek vissza, hogy a vizsgázók ezen a szinten még nem feltétlenül érzékelik a jelentésárnyalatokat. Másfelől a vizsgázók explicit módon jelölték a kötések olyan helyeken is, ahol a kulcsfordítás kihagyta vagy más grammatikai elemmel helyettesítette őket. A harmadik eltérés az volt, hogy a vizsgázók gyakorta helytelenül értelmezték a logikai relációkat (pl. *and* fordítása *és*-sel, ahol a *de* lett volna a helyes). A két csoport között érdekes különbség volt, hogy

a sikeres fordítások többnyire impliciten, míg a sikertelen fordítások többnyire expliciten jelölték a logikai kapcsolatokat, feltételezhetően a nyelvi nehézségek miatt. A lexikai kohézió tekintetében komoly eltéréseket tapasztaltak a két csoport között: a sikeres fordításokban jóval magasabb volt az ismétlések és az antonímák száma, valamint a forrásnyelvi szöveghez képest sokkal többször ismételték derivációs és inflexiós váltással. Ebből arra következtettek, hogy a szöveg efféle váltásokkal olvashatóbbá, könnyebben követhetővé vált, így megítélése is jobb lehet. A szerzők a tanulmány végén ugyanakkor megállapítják, hogy az adatok alapján összességében nem igazolható maradéktalanul az a feltevés, hogy a kohéziós eszközök használatának módjából következtetni lehet a fordítások minőségére (esetükben csak a lexikai kohézió, a szubsztitúció és az ellipszis mutatott jelentősebb különbséget).

2.3. A sajtófordítás sajátosságai

A vizsgált műfaj, a hírszöveg, sajátos szövegszerkezeti, retorikai tulajdonságokkal bír, és a sajtófordítás mint a fordítás speciális formája is jelentős mértékben befolyásolja a különféle szövegváltozók célnyelvi alakulását. Ezek – különösen a fordító azon szándéka, hogy mennyire maradjon hű a forrásszöveghez, vagy mennyire változtasson rajta – szoros összefüggésben állnak a kohéziós eszközök használatával.

2.3.1. A hírszövegek műfaji sajátosságai

A hírszöveg szerkezeti sajátosságainak leírásában Bell (1991; 1998) munkái a legmeghatározóbbak a nemzetközi szakirodalomban. Elmélete szerint a hírszöveg három alapelemből áll: (1) tulajdonítás (hírügynökség, újságíró), (2) absztrakt (főcím, alcím/összefoglalás) és (3) történet (epizódok és események sora). A történetet alkotó események további elemeket tartalmaznak: tulajdonítás, szereplők, cselekmény, helyszín, utóesemény (a fő eseményt követő cselekmény), kommentár (az újságíró vagy a hírszöveg szereplőjének megfigyelései és értékelő megjegyzései az eseménnyel kapcsolatban, amelyek segítik az olvasót a hírszöveg értelmezésében) és háttér (további felek verbális reakciói vagy nem verbális következmények – az esemény fő cselekményét követő bármely cselekményre vonatkozóan).

Az elemzés során megvizsgáljuk, hogy az eseménystruktúra valamely pontján azonosítható-e opcionális eltolódás, és ez összefüggésben áll-e a közvetítendő hírtartalommal (okoz-e tartalmi eltolódást a fordításban). Ezt a vizsgálat tárgyát képező korpusz (az elemző típusú újságcikk) speciális jellege teszi szükségessé. Reiss (2000: 30) tipológiája szerint ez a műfaj a tartalomközpontú szövegek csoportjába esik, amelyek dominánsan leíró jellegűek. Az ilyen szövegeknél a tartalom állandó kell, hogy maradjon, ezért olyan fordítási módszert célszerű választani, amely megőrzi a célnyelven a forrásnyelvi szöveg tartalmát. A nyelvi megformálásban a célnyelv jellemzői az uralkodók, mert az olvasó csak akkor tudja értelmezni a szöveg tartalmát, ha az számára ismerős, megszokott nyelvi formában jelenik meg (Reiss 2000: 31).

2.3.2. A sajtófordítás mint a fordítás különleges formája

A sajtófordításra irányuló kutatási tevékenység jelentős része a sajtószöveg fordítójának speciális szerepe(i) és az ebből (ezekből) fakadó fordítói stratégiák feltárására irányul. E vizsgálatok szerint a sajtószövegek fordítójának szerepe igen összetett. Vidal (2005: 386, idézi Bielsa 2007: 137) a következőképpen ír erről: „a sajtószövegek fordítója, talán írása médiumának természetéből fakadóan, maga is újrateremtő, író, akit korlátok közé kényszerít az újrateremtendő gondolat és az újságírói műfaj, amelyben a fordítást készíti”¹⁰ (ford.: K. K.). Sajátos jellege olyan készségekkel, képességekkel ruházta fel a fordítót, amelyek révén a sajtófordítás egyszerű szövegreprodukcióból a kreatív alkotás rangjára emelkedik, és a fordítóból célnyelvi szerző válik. A forrásnyelvi szöveget gyakran tartalmilag és formailag is módosítják, hogy mondanivalója releváns legyen, és olyan fordítás szülessen, amely összhangban van a célnyelvi olvasó háttértudásával. A fordítók leggyakrabban a címet vagy az alcímet módosítják, a szűkségtelen információkat törlik, háttér-információkat szűrnak be, a bekezdések sorrendjét változtatják meg, vagy az információkat foglalják össze (Bielsa 2007: 142–143).

3. Módszerek

3.1. A korpusz

A korpusz a *Budapest Analyses* című internetes magazin fordított angol nyelvű, elemző jellegű újságcikkeinek bevezetőiből és ezek magyar, forrásnyelvi változataiból áll. Az újságot elsősorban külföldiek olvassák határon innen és túl. Mint az újság neve is utal rá, az elemzések főként – Magyarországhoz kapcsolódó – politikai, gazdasági, pénzügyi, társadalmi és kulturális eseményekről számolnak be. A korpusz 20 magyar bevezetőt (összefoglalót) és ezek angol nyelvű fordításait tartalmazza, összesen 40 szöveget (6658 szót). A bevezetők véletlenszerűen lettek kiválogatva a 2006–2009 közötti periódusban megjelenő írások közül.

A bevezetők jelentős diskurzusfunkciót töltenek be: előrevetítik a fő mondanivalót és megemlítik a legfontosabb témákat és érveket, amelyeket a cikk kifejt. Tartalmukra és retorikai felépítésükre az elemző, kritikus, érvelő megközelítés a jellemző, ezért az ún. „érvelő hírműfajok” (Gottlieb 2010: 199) csoportjába sorolhatók. Az ilyen típusú műfajokban a fordító jellemzően hű marad az eredeti szöveg tartalmához és formájához.

3.2. Elemzés-módszertani döntések

Az elemzés során Halliday és Hasan (1976) és Hasan (1984) taxonómiájára és elemzési módszerére alapozva valamennyi grammatikai és lexikai kohéziós eszközt – nem csupán az adott eszközök fordítási megvalósulásait – vizsgálva vetettük össze a magyar nyelvű hírszövegeket angol fordításaikkal. Azokat a kohéziós kötések vizsgáltuk, amelyek a mondatok (vagy nagyobb szövegrészek)

között teremtetek relációkat (Halliday és Hasan 1976: 9). A szövegek természete és a kétnyelvű vizsgálat (elsősorban a két nyelv rendszerbeli különbségei¹¹) miatt azonban az elemzés következtetése és megbízhatósága érdekében bizonyos nyelvi elemek tekintetében előzetes módszertani döntéseket kellett hoznunk.

A referenciaelemzés a magyar és az angol nyelv eltérő természete miatt felvetett néhány kérdést, amelyeket a következőképpen kezeltünk:

(a) Az angolban az igeragozás sajátosságai miatt elkerülhetetlen a személyes névmás kitétele. A magyarban azonban az igeragozás jelöli a személyt és a számot, ezért a magyar igei személyragot a személyre utaló referencia megnyilvánulásának vettük (pl. *foglaljuk* – *We*):

Magyar forrásnyelvi szöveg:

Ezúttal a 2004. évi XXII. törvény néven kihirdetett „Lex Szász” vonatkozásában felmerült újabb alkotmányosági kifogásokat *foglaljuk* össze.

(05M szöveg, 5. mondat)

Angol célnyelvi szöveg:

We now assess newly emerged constitutional worries with regard to the legislation „Lex Szász”, endorsed as Act XXII of 2004.

(05A szöveg, 5. mondat)

(b) Ahol az angol nyelv birtokos névmást használ, ott a magyarban az annak megfelelő birtokos személyjelet találjuk (pl. *felvetéseit* – *his*). Az ilyen eseteket is értelemszerűen a referencia megvalósulásaként értelmeztük:

Magyar forrásnyelvi szöveg:

A miniszterelnök szándéka nemcsak vizsatetszést szült a Szentszéknél, hanem vendéglátói rendre vissza is utasították *felvetéseit* és határozott üzeneteket fogalmaztak meg a magyar kormány számára.

(03M szöveg, 4. mondat)

Angol célnyelvi szöveg:

The efforts of the prime minister evoked not only displeasure at the Holy See, but *his* hosts repeatedly rejected *his* suggestions as well as expressed resolute messages for the Hungarian government.

(03A szöveg, 4. mondat)

A lexikai kohéziós relációk sajátossága, hogy bizonyos lexikai elemek nem csak egy kötést alkotnak a szövegben, hanem több lexikai elemmel is alkotnak – minőségileg eltérő – relációkat. Ilyen esetben minden kötést külön számoltunk. Például a 01M kódszámú magyar szövegben található *romániai* szó (1. mondat) a címben (0. mondat) szereplő *romániai* szónak egyszerű ismétlése, ugyanakkor a 2. mondatban álló *erdélyi* szóval rész-egész, azaz meronimikus viszonyban áll.

A szakirodalomban található lexikai kohéziós elemzések nem egységesen kezelik a derivációs és az inflexiós módosulással újra említett lexikai elemeket (pl. Hasan (1984) taxonómiája csak az inflexiós váltást, míg Hoey (1991) ismétlésmodellje a derivációs váltást is tartalmazza). Fontos ezért megjegyezni, hogy – Hasan (1984) rendszerét követve – elemzésünk során kizárólag az inflexiós variánsokat vettük figyelembe, és kizártunk a vizsgálatból minden olyan esetet, amikor derivációs váltás történt (pl. 14M kódszámú magyar szöveg: a

romániai szó (2. mondat) és az 1. mondatban szereplő *Romániában* szó nem jelenik meg az elemzésben mint kohéziós kötés).

A korpuszban nem csupán egyszavas lexikai elemek (egyszerű és összetett szavak) szerepeltek. Az ilyen, szorosan összetartozó szavak csoportjait – Károly (2002: 97) lexikai egység meghatározását alapul véve (= olyan egység, melynek jelentése nem vezethető le az egységet alkotó elemek jelentéséből) – egy egységként kezeltük. Így például az olyan kifejezések, mint a *köztársasági elnök* (2H-2) – *the President of the Republic* (02A-2), a *katolikus egyház* (03M-1) – *the Catholic Church* (03A-1), a *határon túli magyarok* (04M-0) – *the Hungarians beyond the borders* (04M-0) vagy a *narancsos forradalom* (06M-4) – *the orange revolution* (06A-4) egy egységként szerepeltek a vizsgálatban (vagyis alkothattak kötet). Ehhez hasonlóan a többemű tulajdonneveket is egy egységként vettük számításba. Ilyen például a *Romániai Magyar Demokrata Szövetségből* (01M-1) – *of the Democratic Alliance of Hungarians in Romania* (01A-1), az *Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács* (01M-5) – *the Transylvanian Hungarian National Council* (01A-5), a *Lex Szász* (02M-0) – *Lex Szász* (02A-0) kifejezés. A szövegben aktuálisan szorosabb viszonyba került kötőjeles egységek (pl. a *magyar-szentszéki kapcsolatok* (07M-0) – *Hungarian-Vatican relations* (07A-0), vagy a *magyar-dél-afrikai kapcsolatok* (09M-0) – *Hungarian-South-African relations* (09A-0)) változatlan formában történő következő előfordulásukkor egy egységként szerepeltek a vizsgálatban.

Az elemzés megbízhatósága érdekében az adatelemzés kettős kódolással történt. A vizsgálatot végző kutatócsoport tagjai először önállóan végezték el az elemzést, majd az eredményeket közösen ellenőriztük, a problémás eseteket megvitattuk. E kérdésekben a döntést a releváns elméleti és/vagy kutatás-módszertani szakirodalom ajánlásaira alapoztuk.

A forrásszövegek és a fordítások közötti különbségek mértékét t-próbák (*SPSS 11-es* statisztikai programcsomag) segítségével adtuk meg minden vizsgált változóra. A statisztikai elemzést kvalitatív elemzés egészítette ki, hogy feltárhassuk, hogy a kohéziós mintázatban bekövetkezett módosulások miként befolyásolják az eseménystruktúrát és következésképpen a hírtartalmat.

3.3. Mintaelemzés

A következőkben a kohéziós eszközök elemzésének módját mutatjuk be egy magyar forrásszöveg és fordításának egy részletében. A szövegeket első lépésben mondatokra bontottuk, majd – az utalás megkönnyítése érdekében – a mondatokat beszámoztuk (a cím a 0 kódszámot kapta). Az elemzést manuálisan végeztük el, egyenként megvizsgálva minden grammatikai és lexikai kohéziós eszközt a korpuszban. Az alábbi példa (1. ábra) egy konkrét szövegrészlet lexikai kohéziós elemzésén keresztül szemlélteti az elemzés módszerét. A kohézív elem szögletes zárójelben, típusa pedig előtte, alsó indexben szerepel. Az előfeltételezett elemet szögletes zárójelben dőlt betűk jelzik. Az átláthatóság kedvéért a kötéseket az ábra külön nem mutatja, az összetartozó elemek a szövegrészlethez kapcsolódó táblázatban (Melléklet) láthatók.

1. ábra

A 16-os kódszámú szöveg lexikai kohéziós elemzése

Magyar forrásnyelvi szöveg (16H):

Angol célnyelvi szöveg (16E):

0. [Amerikai] [rakétavédelmi rendszer] [telepítése]**0. The [deployment] of the [American] [missile defence system]**

1. Azon_{REP}[**amerikai**] tervek híre, hogy az USA egy_{MER}[**radarállomás**]_{REP}[**telepítéséről**] tárgyalna [**Cseh-országgal**], és_{MER}[**10 ún. védelmi elfogó eszköz**]_{REP}[**telepítésének**] engedélyét kéri [**Lengyelországtól**], felzaklatta a kedélyeket [**Oroszországban**] és [**Európában**] is.

1. The news that the USA would like to negotiate with the [**Czech Republic**] concerning the_{REP}[**deployment**] of a_{MER}[**radar station**] and a request to Poland about the_{REP}[**deployment**] of_{MER}[**10 so-called long-range ground-based missile defence interceptors**] in [**Poland**], rattled nerves in [**Russia**] and [**Europe**] alike.

2. _{MER}[**Moszkvából**] azonnali és igen éles válaszok érkeztek, _{REP}[_{MER}[**Európában**]] pedig azon politikusoknak hallatszik erősebben a hangja, akik inkább hajlanak az _{HIPO}[**orosz**], mint az _{REP}[**amerikai**] érvek felé.

2. _{MER}[**Moscow**] reacted promptly and sharply, while in _{REP}[_{MER}[**Europe**]], politicians that are inclined more towards the _{HIPO}[**Russian**] stance than to the _{REP}[**American**] one – are more vocal.

4. Eredmények**4.1. A kohéziós változók kvantitatív elemzésének eredményei**

Az adatok kvantitatív elemzésének eredményét (a kohéziós eszközök számát, valamint egy szövegre jutó átlagos gyakoriságát) a 2. táblázat foglalja össze. Az eddigi kutatások eredményeivel ellentétben, a korpusz statisztikai elemzése (a kohéziós változók t-próbái) nem mutat szignifikáns eltérést a két alkörpusz között egyetlen kohéziós változó esetében sem (a szignifikancia szint nem esik a ,05 érték alá; 3. táblázat). A forrásszövegek és fordításaik között mennyiségi szempontból tehát nem azonosítható eltolódás, következésképp az adatok nem támasztják alá az explicitációs hipotézist. A kohéziós eszközök célnyelvi megfeleltetésének alaposabb vizsgálata ugyanakkor mutat komoly minőségi eltolódásokat a kohéziós mintázatban. E minőségi változások jellemzően két szinten valósulnak meg: az eltolódások jellegében (automatikus vagy opcionális), valamint a kohéziós eszköz típusában (pl. a fordításban szóismétlés helyett szinonima szerepel). A következőkben ezeket vizsgáljuk meg részletesen, minden kohéziós eszköz esetében külön-külön.

2. táblázat

A kohéziós eszközök gyakorisága a magyar forrásnyelvi és az angol célnyelvi korpuszban

	Magyar		Angol	
	összes	átlag/szöveg	összes	átlag/szöveg
Személyre utaló referencia	23	1,15	19	0,95
Mutató referencia	134	6,65	133	6,65
Hasonlító referencia	13	0,65	11	0,55
Referencia összesen	170	8,50	163	8,10
Összekapcsolás	20	1,00	20	1,00
Szubsztitúció	0	0,00	1	0,05
Ellipszis	3	0,15	6	0,30
Ismétlés	203	10,15	210	10,50
Szinonímia	67	3,35	59	2,95
Antonímia	8	0,40	8	0,40
Meronímia	47	2,35	45	2,25
Hiponímia	132	6,60	138	6,90
Pillanatnyi kapcsolatok	41	2,05	42	2,10
Lexikai kohézió összesen	498	24,90	502	25,10

3. táblázat

*A kohéziós változók t-próbái (szignifikancia szint: * $p < ,05$)*

Magyar forrásnyelvi szöveg — angol célnyelvi szöveg	Egymintás t-próbák eredményei			
	t- érték	Szig.	Átlag	Szórás
Személyre utaló referencia	,525	,606	,20	1,704
Mutató referencia	,000	1,000	,00	2,294
Hasonlító referencia	,809	,428	,10	,553
Referencia összesen	,487	,632	,40	3,676
Összekapcsolás	,000	1,000	,00	,725
Szubsztitúció	-1,000	,330	-,05	,224
Ellipszis	-1,831	,083	-,15	,366
Ismétlés	-,511	,616	-,35	3,066
Szinonímia	,940	,359	,40	1,903
Antonímia	,000	1,000	,00	,459
Meronímia	,623	,541	,10	,718
Hiponímia	-,679	,505	-,30	1,976
Pillanatnyi kapcsolatok	-,224	,825	-,05	,999
Lexikai kohézió összesen	-,253	,803	-,20	3,533

4.2. Referencia

4.2.1. A referenciális eltolódások kvalitatív vizsgálatának eredményei

Az adatok szövegenkénti kvalitatív összehasonlítása eltolódásokat mutat a referenciahasználat jellegében. Számos olyan szöveget találunk (pl. 02, 05, 10, 12, 14, 17), ahol a referenciaelemek száma közel azonos, de a forrás- és a célnyelvi szövegben azok

(a) típusa eltér (a fordító a referenciaelemet más referencia- vagy egyéb kategóriájú elemmel helyettesítette; (1a) példa), vagy

(b) elhelyezkedése megváltozik (a fordító betold a célnyelvi szövegbe referenciát oda, ahol a forrásszövegben ilyen kohéziós eszköz nem szerepel; vagy kihagy a fordításból egy, a forrásszövegben szereplő referenciaelemet). Ez történhet automatikusan, a nyelvek közötti különbségekből fakadóan, vagy a fordító saját döntése eredményeként is (ld. (1b) és (1c) példák).

- (1) (a) eltérő kategória:

Az (M) érdeklődés érthető: ismert készletei alapján Türkmenisztán *a* (M) világ 3-4. legnagyobb földgázkészletével rendelkező országa, amelynek politikája nagy mértékben kihat a környező országok, egyben *az* (M) egész világ energiabiztonságára.

(12M szöveg, 8. mondat)

Their (Sz) interest is understandable: in view of its known resources, Turkmenistan is the 3rd-4th largest in *the* (M) world in terms of natural gas reserves and thus its political system to a large degree affects the neighbouring countries, as well as the energy security of *the* (M) whole world.

(12A szöveg, 8. mondat)

- (b) betoldás:

Országát (Sz) vezetve egy személyben töltötte (Sz) be az államelnöki és a miniszterelnöki posztot.

(12M szöveg, 6. mondat)

As *the* (M) leader of *his* (Sz) country, *he* (Sz) simultaneously occupied the presidential and prime ministerial positions.

(12A szöveg, 6. mondat)

- (c) kihagyás:

Moldova összefüggő regionális politikát igyekszik kialakítani, amely két külpolitikai prioritását szolgálná: *az* (M) uniós integrációt, és *a* (M) szuverenitás erősítését.

(10M szöveg, 8. mondat)

Moldova is attempting to formulate a comprehensive regional policy, which would serve two foreign policy objectives: Ø EU integration and the reinforcement of Ø sovereignty.

(10A szöveg, 8. mondat)

Rövidítések: (Sz)=személyre utaló referencia, (M)=Mutató referencia, aláhúzás=eltolódás, dőlt betűk: referenciaelem (vagy annak megfelelője, pl. igei személyrag)

A szövegenkénti összevetés során vizsgáltuk meg a fordítási univerzáléként számon tartott **ismétléskerülési hipotézis** érvényesülését is. A lexikai ismétlés kerülésére (elhagyására) van több példa a korpuszban: pl. a (2)-es példa hetedik mondata, ahol a korábban többször említett *Bizottság* szó célnyelvi megfelelőjét kihagyja a fordító.

(2) 1. Az Európai Bizottság újabb megszorító intézkedésekre szólította fel Magyarországot. [...] 3. A Pénzügyminiszteri Tanács (ECOFIN) 2005. november 8-i ülésén <i>a</i> Bizottság javaslatára kimondta, hogy Magyarország továbbra sem tett hatékony lépéseket az államháztartási hiány csökkentésére. 4. <i>A</i> Bizottság jelentése megállapítja, hogy Magyarország jelentősen eltér a 2005-re és 2006-ra vállalt hiánycsökkentési céloktól. 5. Emellett a jelentés kimondja, hogy a jövő évi költségvetési törvényjavaslatban tervezett hiány a GDP 5,2%-a lesz, ám <i>a</i> Bizottság szerint ez sem lesz tartható a bejelentett adócsökkentések miatt. [...] 7. Joaquín Almunia, <i>a</i> Bizottság pénzügyi biztosa szerint a magyar deficit egyértelműen magasabb lesz, mint amit a magyar kormány becsült. (08M szöveg, cím: Költségvetési hiány)	1. The European Commission called on Hungary once again to introduce austerity measures. [...] 3. On the recommendation of the Council of Finance Ministers (ECOFIN), <i>the</i> Commission announced at the November 8th 2005 session that Hungary has failed yet again to implement effective measures to reduce state deficit. 4. The report of <i>the</i> Commission observed that Hungary has fallen well short of the deficit reduction target undertaken for 2005–2006. 5. Moreover, the report states that the fiscal deficit for next year, stipulated in the draft law, will reach 5.2% of the GDP, but in the view of <i>the</i> Commission even this level would not be sustainable in light of the announced tax reductions. [...] 7. The Commissioner for Finance Ø, Joaquin Almunia opined that the Hungarian deficit will be definitely higher than that estimated by the Hungarian government. (08A szöveg, cím: Fiscal deficit)

Konkrétan a referenciális kohéziós eszközöket megvizsgálva azonban nincs a korpuszban példa arra, hogy a fordításban névmási behelyettesítés állna olyan helyen, ahol a forrásnyelvi szövegben szóismétlés vagy szinonima szerepel. Ez összhangban áll Limon (2004) kutatási eredményeivel a szlovén–angol fordításban: ő is számos példát talált arra, hogy a fordító a lexikai kohéziót biztosító eszközt a fordításban elhagyja, és nem helyettesíti grammatikai eszközzel. Ily módon a korpusz – a referenciára vonatkoztatva – nem igazolja az ismétlések kerülésére (jelen esetben névmási behelyettesítésre) vonatkozó feltevést.

Az adatok kvalitatív elemzése során megvizsgáltuk, hogy a korpuszban előforduló névmáshasználat mennyire tükrözi a magyar és az angol nyelv vonatkozásában rendelkezésre álló fordítási szempontú vizsgálatok eddigi eredményeit. Az adatok összevethetősége érdekében ebben az elemzésben nemcsak a mon-

datok közötti, kohéziós kötések alkotó névmási utalásokat vizsgáltuk, hanem az összes ilyen elemet a korpuszban.

Az elemző típusú újságcikkek bevezetőinek angol fordításaiban alacsony számban fordultak elő **személyes névmások** (a teljes korpuszban összesen csupán 19 esetben). Ezek közül csak egynek felelt meg személyes névmás a magyar forrásszövegben (pedig, mint a 2.1. részben láttuk, bizonyos esetekben a magyar is kiteszi a névmási alanyt). Ez 5,26%-os arányt jelent, ami összhangban áll Heltai és Juhász (2002) kutatási eredményével, akik 4%-os egyezést találtak irodalmi és szakszövegekből álló korpuszukban. Jenei (2006) ezzel szemben magasabb, 16%-os megfelelést talált irodalmi szövegekből álló korpuszában. A különbség feltehetően azzal magyarázható, hogy a vizsgált újságcikkek stílusukat és szövegépítési sajátosságait tekintve közelebb állnak a szakszövegekhez, és döntően leíró és érvelő típusú szövegek, kevésbé jellemző rájuk az irodalmi szövegek narratív/elbeszélő jellege. Az irodalmi szövegek jellegzetes velejárója a történet/cselekmény elbeszélése során a szereplő(k) említése és gyakori – tipikusan névmási utalással történő – újraemlítése.

A vonatkozó korábbi fordításelemzések (Heltai és Juhász 2002, Jenei 2006) arról tanúskodnak, hogy az angol személyes névmások a magyarban a következő módon jelennek meg: igei személyragban, ellipszissel vagy Ø-val, főnévi birtokos jelben, személyes névmással, vagy a személyes referencia helyett határozott névelő áll. Ezek közül a jelen korpuszban háromféle megfeleltetés fordult elő: az igei személyragban történő szerepeltetés (68,42%), az elhagyás, vagyis Ø (26,32%) és a személyes névmással történő megfeleltetés (5,26%). Ez a korpusz is alátámasztja azt a megállapítást, hogy az *it* személyes névmásnak nincs magyar megfelelője (vagyis a leggyakoribb megfelelője a zéró; Heltai és Juhász 2002). Korpuszunk azonban nem igazolta Heltai és Juhász (2002) azon állítását, miszerint jelentős számú esetben a magyar mutató névmásnak személyes névmás felel meg az angolban.

A **mutató névmások** közül az angol *this* és *that* megfeleltetésére vonatkozóan állnak rendelkezésre adatok. Heltai és Juhász (2002) szerint az angol *this* névmás kataforikus használata a magyarban ritkább, gyakran melléknév helyettesíti (pl. a *következő*). Ezt az itt vizsgált adatok is alátámasztják: a korpuszban egyetlen esetben sem szerepelt a *this* (*ez*) kataforikus utalásként, mindig a szöveg korábbi elemére utalt vissza (mindkét alkorpuszban). Hasonlóan ritka a magyarban a *that* (*az*) névmás anaforikus használata. Heltai és Juhász korpuszában ezért gyakran az *ez* névmás helyettesíti. Erre a jelenségre a jelen korpuszban nem állt rendelkezésre adat.

4.2.2. Az opcionális eltolódások vizsgálatának eredményei

Az opcionális eltolódások jellegének és szövegstruktúrában elfoglalt helyének vizsgálata azért különösen érdekes, mert ezeket nem a nyelvi rendszerek eltérései váltják ki, hanem a fordító döntésén múlnak. A korpuszban kevés (összesen 10) ilyen eltolódás azonosítható. Ennek oka feltehetően a vizsgált műfaj (az elemző típusú újságcikk) korábbiakban említett (2.3.1. rész) sajátosságaira vezethető vissza: mint a reiss-i (2000) tipológia szerint döntően leíró jellegű,

tartalomközpontú szöveggel, a fordító olyan módszerekkel dolgozik, amelyek segítik megőrizni a célnyelven a forrásnyelvi szöveg tartalmát. Ezért feltételezhető, hogy tartózkodik a forrásszöveg formai jegyeitől való túlzott eltávolodástól.

Az opcionális eltolódásokat alaposabban megvizsgálva a korpuszban az látszik, hogy

- (1) ezek tovább konkretizálják, pontosítják az utalást és a szöveget, és ez által explicitálnak (pl. *This region*, *Their interest*, *In terms of the agreement*, *came second*);
- (2) az összesen 10 előfordulásból hat esetben jelentős diskurzusfunkciót betöltő mondatban fordulnak elő (a szöveg bevezetőjében – az 1. vagy 2. mondatban –, vagy a záró mondatában);
- (3) az eseménystruktúra komponensei közül leginkább (4 esetben) a cselekmény komponensben szerepeltek, de előfordultak a helyszín bemutatásánál (3 esetben), a kommentár megfogalmazásában (2 esetben), valamint a szereplők leírásában (1 esetben). A tulajdonítás, utóesemény és háttér komponensekben opcionális eltolódás nem volt azonosítható.

A (3)-as példa illusztrálja a fent említett eseteket:

- (3) Cím: A romániai magyarok autonómiája

1. Az 1,7 milliónyi romániai magyart képviselő politikai szervezetből, a Romániai Magyar Demokrata Szövetségből (RMDSZ) kiszorult csoport 2003 őszén meghirdetett egy nemzeti kisebbségi autonómia-programot, mely magában foglalja a Székelyföld területi autonómiáját is.

2. Az erdélyi Székelyföldön, vagyis Hargita, Kovászna és Maros megyében *él kompakt tömbben* a romániai magyarságnak szinte a fele, mintegy 800.000 magyar.

(01M szöveg)

- Cím: Autonomy for Hungarians in Romania

1. Squeezed out of the Democratic Alliance of Hungarians in Romania (DAHR), which represents the 1.7 million ethnic Hungarians in *that* country, a splinter group announced a programme for national minority autonomy in the autumn of 2003, which includes autonomy for the Hungarian Székely region of Transylvania.

2. *This region*, comprising Hargita (Harghita), Kovászna (Covasna) and Maros (Mureş) counties in northern Romania, has *the densest* population of Hungarians in the country; indeed, nearly half of the Hungarians in Romania live *there*, or almost 800,000 people.

(01A szöveg)

A (3)-as példa a 01 kódszámú szöveg első két mondatában olyan eltolódásokat mutat (dőlt betűkkel), amelyeket nem a két nyelv rendszerbeli különbségei indukálnak. A hírszöveg eseménystruktúrájában e két mondatban a szereplők és helyszín (vagyis a szöveg értelmezéséhez elengedhetetlen háttér információk)

bemutatása történik. Az angol fordítás első mondatába bekerült *that* mutatószó a címben említett *Romania* szóra utal vissza. Ilyen utalás nem szerepel a forrásszöveg első mondatában. A második mondatban szereplő *This* és *there* mutatószók által végrehajtott utalások szintén olyan kötések, amelyek a forrásszövegben nincsenek jelen. A betoldásokon túl, a második mondat mutat példát olyan esetre is (az *él kompakt tömbben* – *has the densest population* átfogalmazással), amikor a forrásnyelv gondolatát a fordító más szavakkal/gondolattal fejezi ki, és így keletkezik eltolódás (a célnyelvi szövegben referencia szerepel ott, ahol a forrásszövegben nem). Ilyen, az eredetitől egészen eltérő megoldásra Jeni (2006: 33) is talált példát irodalmi szövegeket tartalmazó korpuszában angol–magyar fordítási irányban (pl. *I don't like him.* – *A szeme sem áll jól.*).

Azáltal, hogy az opcionális, explicitáló/kifejtő eltolódások az eseménystruktúra azon komponenseiben szerepelnek, amelyek a hírszöveg kulcselemeit fogalmazzák meg (helyszín, szereplők, cselekmény, kommentár, vagyis: hol, kivel, mi történt, és erről mi az újságíró véleménye), hozzájárulnak a hírtartalom pontosabb közvetítéséhez, ez pedig segítheti a szöveg feldolgozását. Tartalomközpontú szövegek és az „érvelő hírműfajok” (Gottlieb 2010: 199) fordítása esetén ez különösen fontos, ily módon feltételezhető, hogy az opcionális eltolódások olyan tartalomeltolódást is eredményeznek, amelyek a hírtartalom hű közvetítését szolgálják. Ennek bizonyításához azonban további – az olvasói megítélésre is kiterjedő – vizsgálatokra van szükség.

Az továbbá, hogy az opcionális eltolódások jelentős része a szöveg elején található (pl. ebben a szövegben a többi mondatban már nem is szerepelt opcionális eltolódás, csupán kötelező) összhangban áll Shlesinger (1995: 212) kutatási eredményeivel, aki az angolról héberre történő szinkrontolmácsolásban azt találta, hogy a szöveg elején szignifikánsan több az eltolódás, mint a későbbi mondatokban. Bár ugyanez a vizsgált korpuszunk összes eltolódástípusáról nem mondható el, az opcionális eltolódások esetében találunk rá példát.

4.3. Szubsztitúció és ellipszis

A szubsztitúció és az ellipszis kevesebb problémát okoz a fordítás során a többi szövegkohéziós eszköznél, mivel ezek egyértelműen grammatikai jellegűek, nyelvi elemeket kapcsolnak össze. A célnyelvi megfeleltetésnél a fordító lehetőségeit behatárolja a két nyelv grammatikai rendszere, ezért az egyéni/választható megoldások száma korlátozott. Az adott szövegtípus normáinak szem előtt tartása mellett a fordítónak azt is tudnia kell, hogy a szóban forgó nyelven a szövegből mit hagyhat ki és mit nem (Fawcett 1997: 92).

A kohéziós eltolódások a vizsgált szövegekben azonosítható szubsztitúciós kötések és ellipszisek alapján kötelezőnek mondhatók, mivel nem kulturális vagy stílári döntéseken alapulnak, hanem a két nyelvi rendszer különbségeiből fakadnak. E két grammatikai kohéziós eszköz használata nem tipikus az adott szövegekben és műfajban, így a korpusz nem szolgáltat kellő mennyiségű adatot az explicitációs hipotézis vizsgálatához. A következőkben az automatikus eltolódásokat vizsgáljuk meg, elsősorban kvalitatív szempontból.

Az angol fordítások mindössze egy **szubsztitúciót** tartalmaznak, míg a magyar forrásszövegekben egyetlen helyettesítést sem találunk. Szubsztitúció

alkalmazásakor a helyettesítő elem szerepe szerkezeti szempontból megegyezik a helyettesített elemével. A behelyettesítést végző nyelvi elem betöltött funkciója alapján elkülönülő három fajta szubsztitúcióból – névszói, igei, mondat-helyettesítés – mindössze egy névszói helyettesítésre találtunk példát az angol fordítások között (a 18. szöveg 3. és 4. mondatában: *one*), amely a magyar forrásszövegben, grammatikai okok miatt nem jelent meg, amint az a (4)-es példában látható.

- (4) 3. Egyrészt meg kell szereznie a libertariánusok, az ún. értékonzervatívok, a vallási konzervatívok, valamint a pénzügyi konzervatívok támogatását a saját pártján belül.
4. Másrészt meg kell „határozni” magát demokrata ellenfelével szemben.
(18M szöveg)

3. on one hand, he should secure the support of the libertarians, the value conservatives, the religious conservatives, and the fiscal conservatives within his party;
4. on the other *one*, he has to define himself in opposition to his Democratic opponent.
(18A szöveg)

Mivel az ellipszis és a szubsztitúció ugyanazon kohéziós eszköz két különböző megvalósulása (Halliday és Hasan 1976), az ellipszis „zéró helyettesítésként” is felfogható, ahol kihagyjuk a helyettesítő elemet. Az **ellipszis** tehát a nyelvtani szerkezetben nélkülözhetetlen elem elhagyása, amely a szövegösszefüggés alapján ugyanakkor kikövetkeztethető, mivel csupán a magától értetődő elem marad ki. Fontos szövegösszetartó eszköz, amely segít a redundancia elkerülésében. Az ellipszis mondaton belül gyakran szerepel, de ezek az előfordulások kívül esnek a vizsgálódásunk keretein (ld. 3.2.). Csupán azokat az ellipsziseket elemeztük, amelyek esetében a kihagyott információ egy korábbi mondatból kikövetkeztethető. A magyar forrásszövegekben három, az angol fordításokban hat ellipszis található. A 19-es kódszámú szöveg magyar és angol nyelvű változatában is megjelenik ez a kohéziós eszköz (a 2. és a 3. mondatban, dőlt betűkkel):

- (5) 2. A nagy népi kistulajdonról szóló kormányfői ötlet meghirdetésének *legalább három célja van*.
3. **Élénkíteni** a lakossági megtakarítási kedvet, *friss vért ömleszteni* az egyre kevesebb társaság részvényeit forgalmazó Budapesti Értéktőzsdébe és **ürügyet teremteni** az eddig privatizálni nem mert „szent tehenek” (Magyar Villamos Művek, Vízművek, Szerencsejáték Rt.) magánosítására.
(19M szöveg)

2. The announced idea of the prime minister concerning the involvement of the less affluent segments of the public in the shareholder programme *had at least three objectives*.
3. Namely, *to encourage* the public to save, *infuse fresh blood* into the sluggish shareholder activity at the Budapest Stock Exchange, as well as *create an alibi* for the privatisation of the “Holy Cow” state-owned companies (Hungarian Electricity Works, Water Works and the Lottery Rt).
(19A szöveg)

Érdekes azonban, hogy csupán ebben az esetben fordul az elő, hogy mind a magyar, mind az angol szöveg ellipszist használ. Összességében az angol célnyelvi szövegekben jelenik meg gyakrabban ez a két grammatikai eszköz, magyar megfelelő nélkül.

4.4. Összekapcsolás

4.4.1. Az összekapcsolás-eltolódások kvalitatív vizsgálatának eredményei

A releváns szakirodalomból kiindulva azt vártuk, hogy az angol fordításokban explicitebb módon jelennek majd meg a logikai relációk, következésképpen több összekapcsolás (kötőszó) lesz bennük, mint a forrásszövegekben. Az explicitációs hipotézis egyik alaptétele, hogy a fordító – többek között – kötőszók hozzáadásával növeli a szöveg kohéziós redundanciáját, s ez által a szöveg könnyebben érthető lesz (Blum-Kulka 1986: 19)¹². Mivel a kommunikációs cél csak akkor valósul meg, ha az olvasó megérti, milyen kapcsolatban állnak egymással a szöveg egyes szegmensei, illetve a szegmensek és a diskurzus célja, a fordító számára prioritást jelent, hogy a szöveg kohéziós viszonyait munkája során minél explicitebbé tegye. Ez nemcsak azt eredményezi, hogy a fordítók nagyobb valószínűséggel adnak hozzá a szövegekhez kötőszókat, mint hagynak el, hanem azt is, hogy olyan esetekben is kötőszóval egészíthetik ki a célnyelvi szöveget, amikor ezt látszólag semmi nem indokolja vagy hívja elő (Becher 2011b: 41). Becher elveti ugyan, hogy az explicitáció fordítási univerzálé lenne, mégis arra a következtetésre jut, hogy a fordítási tevékenység során a célnyelvi szövegbe kohéziós elemek beillesztése történik. Englund Dimitrova 2003-as interjúadataira hivatkozva mutat rá azokra az érvekre, amelyekkel a fordítók az ide vonatkozó döntéseiket indokolják: „Hozzáteszem, hogy ‘azonban’, ettől még nyilvánvalóbb lesz, hogy ellentétben állnak.; Ez a mondat elég nehezen emészthető [...] muszáj lesz beszúrnom egy ‘azonbant’ [...] bár az eredetiben ez nincs így konkrétan kimondva” (Becher 2011a: 54).

Klaudy aszimmetria hipotézise szintén abba az irányba mutat, hogy a fordítás az eredetinel explicitebb lesz, hiszen az L1–L2 irányban elvégzett explicitációkat nem mindig ellensúlyozzák az L2–L1 irányban végzett implicitációk. A fordítók, ha tehetik, inkább explicitációval járó fordítási műveleteket végeznek, míg a kínálkozó implicitációkat gyakran nem hajtják végre (Klaudy és Károly 2005: 14). Heltai (2003: 180) egy angol szakszöveget vetett össze annak magyar fordításával, és azt tapasztalta, hogy a „jelen szöveg vizsgálata is sok példát adott arra, hogy a fordítás során a fordítók arra törekednek, hogy kötőszavak betoldásával és a névmások konkretizálásával igyekezzenek a szövegek kohézióját erősíteni.”

Mindezek ellenére – mint azt a korábbiakban láttuk (4.1.) – a vizsgált korpusz az összekapcsolás terén sem mutat jelentős mennyiségi eltérést a magyar eredeti és az angol fordítás között (1. és 2. táblázat). A magyar és az angol alkorpuszban összesen 20-20 kötőszó szerepel, de ezek **eloszlása nem egyenletes**. A húsz magyar szövegből nyolcban egyáltalán nincs kötőszó, hét szövegben szerepel egy-egy kötőszó, két szövegben kettő és három szövegben

három.¹³ Azokat a kötőszókat azonosítottuk grammatikai kohéziós eszközöként, amelyek két önálló mondat között teremtettek kapcsolatot (Halliday és Hasan 1976: 232). Így ha a fordító mondatok felbontása vagy összevonása mellett döntött, döntése hatással lehetett a szövegben előforduló kötőszós összekapcsolások számára is. A magyar szövegekben feltehetően azért szerepel kevés kötőszó, mert a magyar nyelvben az összekapcsolódó szövegmondatok között a tartalmi logikai viszonyok¹⁴ kifejeződhetnek kötőszóval vagy a nélkül is (Szikszainé Nagy 1999). A kapcsolatos, következtető és magyarázó mellérendelés „elkötőszótlanodó”, az ellentétes és a választó viszont kifejezetten „kötőszós természetű” (Deme 1965: 299, idézi Szikszainé Nagy 1999: 190). Az, hogy a szöveg alkotója explicit módon jelöli-e a logikai viszonyokat, függ személyes stílusától, de az adott szövegtípus által megszabott normától is. A magyarral szemben ugyanakkor az angol igyekszik egyértelműen, nyelvi eszközökkel jelölni minden logikai relációt (Baker 1992: 192).

Az esetek felében (10 szöveg) a kötőszók száma mégis változatlan maradt, még akkor is, ha ez zéró kötőszót jelentett (5 esetben). Amennyiben a fordító munkája nyomán megváltozott a kötőszók száma, a különbség akkor is csupán egyetlen hozzáadott vagy elhagyott kötőszót jelentett: mindkét jelenségre öt-öt esetben akadt példa. Három esetben toldott be a fordító a kötőszók nélkül megfogalmazott magyar szöveg angol fordításába egy-egy új összekapcsoló elemet, de éppen ugyanennyi alkalommal került sor a művelet fordítottjára is; vagyis a fordító három esetben „eltüntette” a magyar szöveg kötőszóját. Így megállapítható, hogy a korpusz mennyiségi eredményei szimmetrikusak; nincs jele jelentősebb explicitációs vagy éppen implicitációs tendenciának a kötőszók használata terén.

4.4.2. Az opcionális eltolódások részletes vizsgálatának eredményei

A fentiek ellenére találunk a szövegekben **explicitációt eredményező**, opcionális eltolódásra példákat (pl. 01, 05, 08, 09 kódszámú szövegek). A 01 kódszámú szövegben a fordító kettébontott egy mondatot. A tagmondatok között a magyar szövegben a kapcsolatos viszonyt kifejező *és* állt, amelyet a fordító (feltehetően a magyar kül- és belpolitikai helyzettel kevésbé tisztában lévő külföldi olvasók kedvéért) az okozati viszonyt kifejező *therefore*-ral pontosított, explicitált:

- (6) 4. A legnagyobb magyarországi ellenzéki párt, a Fidesz felkarolta a székelyföldi autonómia ügyét és Tőkés László püspök mellé állt, aki 1989 decemberében kulcsszerepet játszott a Ceausescu-rendszer megdöntésében, most pedig az RMDSZ alternatív szervezeteként létrejött Erdélyi Magyar Nemzeti

- 4a. Hungary's largest opposition party, Fidesz, has embraced the issue of autonomy for the Székely region.
4b. They *therefore* stand by Reformed Bishop László Tőkés, who played a key role in toppling the Ceausescu regime in December 1989 and currently acts as the principal spokesperson for the autonomy initiative as

Tanács (EMNT) élén az autonómia-
törekvések fő szószólója.

(01M szöveg)

head of the Transylvanian Hungarian
National Council, an NGO formed
as an alternative to the DAHR.

(01A szöveg)

A 05 kódszámú szövegben a magyarban csupán implicit módon megjelenő ellenétes viszonyt a fordító a *however* kötőszó közbevetésével explicitálta (05A kódszámú szöveg 6. mondata):

- (7) 5. Elemzők, az orosz és a nemzetközi sajtó egy része azonban kételkedéssel fogadta a bejelentést, s kételyei vannak az államcsoporthoz tartozásnak a nyilvánosság előtt kinyilvánított politikai céljaival szemben is.
6. Bizonyos, hogy a néhány esztendője még lassan kimúló geopolitikai kuriózumként elkönyvelt államszövetség a grúziai és az ukrajnai politikai fordulat után fontos szerepet játszik az Európától a Kaukázuson keresztül Ázsiáig terjedő térségben.

(05M szöveg)

5. However, analysts and some members of the Russian and international press expressed doubts as regards the declaration, as well as voiced misgivings concerning the publicly declared political goals of the interstate-alliance.
6. It is true *however* that the interstate-alliance – construed a few years ago as a slowly dying geopolitical curiosity – has been playing an important role in the region, extending from Europe, through the Caucasus to Asia, following the Georgian and Ukrainian political transformation.

(05A szöveg)

A fentiekkel ellentétben a 17-es kódszámú szövegben nem explicitáció, hanem (opcionális) minőségi eltolódás figyelhető meg (az alkalmazott kohéziós eszköz típusa változik meg): a magyar szöveg mutató referenciával fejezi ki azt az ok-okozati viszonyt, amelyet az angol fordítás okozati kötőszó (*thus*) használatával ad át.

- (8) 2. Dmitrij Medvegyev *ezzel* Oroszország modernkori történetének harmadik elnökévé vált.

(17M szöveg)

2. *Thus*, Dmitry Medvedev became the third president in the history of Russia.

(17A szöveg)

A következőkben azokra az esetekre látható példa, amikor a fordító egy-egy kötőszó elhagyása mellett döntött. A 02 kódszámú szövegben kihagyott egy olyan összekapcsoló elemet (*Ennek eredményeként*), amely a tagmondatok tartalmából (a szöveggörnyezetből) kikövetkeztethető logikai viszonyt explicitálta (02-es szöveg 3. mondata):

- (9) 2. Az elfogadott – de ki nem hirdetett, azaz érvényben nem lévő

2. Empowered with signing and publishing the Act, the President of the

– törvényt a kihirdetésre hivatott köztársasági elnök előzetes alkotmányossági vizsgálat tárgyává tette.

3. Ennek eredményeként az Alkotmánybíróság megállapította a jogszabály Szász Károlyt és helyetteseit elmozdító rendelkezésének alkotmányellenességét.

(02M szöveg)

Republic instead referred the legislation, having been adopted but not yet signed and therefore not yet in force, to the Constitutional Court for preliminary constitutional review.

3. Ø The Constitutional Court declared the clauses regulating the removal of Mr Károly Szász and his deputies unconstitutional.

(02A szöveg)

Hasonlóan járt el a fordító a 15-ös kódszámú szöveg esetében is, amikor a kapcsolatos kötőszót (*másfelől*) hagyta el. Ugyanezt a logikai viszonyt fejezi ki a 16. szövegből kihagyott *pedig* is. Ennek jelentését például az *as for* szerkezettel lehet visszaadni, ami azonban csak nehézkesen illeszthető be a főmondatba (*the other question is...*). A *másik kérdés* szókapcsolat implicit módon tartalmazza már a felsorolás gondolatát, így a *pedig* szemantikailag redundáns, amit a magyar mondat megkívánt, de az angol nehezebben tolerált volna.

(10) 4. A másik kérdés *pedig* az, hogy Putyin elnöknek, illetve tábornokainak valóban a rakétavédelmi rendszer telepítésének közelsége okoz-e gondot, vagy az egész ügyet egy sokkal összetettebb játszma elemévé akarják fejleszteni, melyet egy esetleges egyezkedés során jó cserealként lehet használni.

(16M szöveg)

4. The other question is whether the close vicinity of the deployment of the missile defence system is the real concern of President Putin and his generals, or the whole issue would be just an inflated component of a much larger scheme, which could serve as an effective bargaining chip in a future deal.

(16A szöveg)

A 7. számú szöveg ismét (opcionális) minőségi eltolódást mutat: a logikai kapcsolat a szöveg mindkét változatában megjelenik, de más eszközzel fejezik ki (*ezzel szemben* – *While*). A fordító két mondat összevonása mellett döntött. Ennek következtében az angol szövegben megjelenő kötőszó már nem a szöveg két különálló mondata között, hanem egyetlen összetett mellérendelő mondaton belül teremti meg a kapcsolatot.

(11) 3. Legutóbb Mádl Ferenc köztársasági elnök 2005. július 1-i vatikáni búcsúlátogatásán került szóba a szlovákiai magyar püspök, az erdélyi érseki tartomány kialakítása, valamint a csángók anyanyelvi vallásgyakorlásának kérdése.

3. *While* issues such as the appointment of a Hungarian bishop in Slovakia, the establishment of an ecclesiastical province in Transylvania and the religious practices of the Csangos in their mother-tongue were last raised during President Ferenc Mádl's farewell visit to the Holy See on 1st July, 2005,

4. A 2005. szeptember 13-i magyar–szentszéki külügyminiszteri találkozó napirendjén *ezzel szemben* főként Európa jövője és a magyarországi egyházfinanszírozási kérdések szerepeltek.
(07M szöveg)

4. the future of Europe and matters related to the financing of the Church in Hungary dominated the agenda of the Hungarian-Vatican foreign ministerial talks on 13th September 2005.
(07A szöveg)

A 13-as szövegben az angol szöveg kibontja az összekapcsoló elem (*Ennek értelmében*) tartalmát, és egy lexikai elem (*In terms of the agreement*) betoldásával explicitálja:

(12) 2. A lépést november 22-én Moszkvában – Vlagyimir Putyin orosz elnök és Romano Prodi olasz miniszterelnök jelenlétében – konkrét megállapodás követte.

3. *Ennek értelmében* közös céget hoznak létre a 10 milliárd USD összköltségűre becsült és 2013-ra üzemszerű működésre átadni tervezett gázvezeték megvalósíthatóságának tanulmányozására.

(13M szöveg)

2. The step was followed by a concrete agreement signed in Moscow on the 22nd of November in the presence of Russian President Vladimir Putin and Italian Prime Minister Romano Prodi.

3. *In terms of the agreement*, a joint company would be established to carry out a comprehensive feasibility study with respect to the planned gas pipeline estimated to cost around 10 billion USD to be completed and rendered fully functional by 2013.

(13A szöveg)

Az empirikus kutatások eredményei azt mutatják, hogy a szöveg redundanciája nagyban függ a szövegtípustól és attól, hogy a szöveg írója mit gondol az olvasók előzetes/háttérismereteiről. A túlzott explicittség bizonyos esetekben ahelyett, hogy a feldolgozást megkönnyítő szükséges redundanciát jelentené, inkább szükségtelen bőbeszédűséghez vezet és megnehezíti a releváns információk azonosítását (Heltai 2005: 61–62). A vizsgált fordítások az összekapcsolás célnyelvi megfeleltetésében többnyire hűen követik a forrásszöveget: nem jellemzi a fordításokat túlzott redundancia (a fordító nem magyarázza túl a logikai kapcsolatokat). Ez feltehetően annak köszönhető, hogy a korpusz hírszövegei az aktuális hírekben többé-kevésbé jártas olvasóközönséget célozták meg (Magyarországon élő külföldieket), akik a logikai relációkat maguk is kikövetkeztetik, és nem igénylik, hogy a feldolgozás során ezt az erőfeszítést levegyék a vállukról.

4.5. Lexikai kohézió

4.5.1. A lexikai kohéziós eltolódások kvalitatív vizsgálatának eredményei

Az adatok kvalitatív összevetése a lexikai kohéziós eszközök használatának jellegében is eltolódásokat mutat az egyes szövegekben. Közel az összes szövegben hasonló a lexikai kohéziós eszközök száma (kivéve: 02, 05, 12, 20, ahol az eszközök száma megegyezett), ám a referenciához hasonlóan a forrás- és a célnyelvi szövegben azok

- (a) típusa eltér (a fordító a lexikai elemet más kategóriájú lexikai elemmel helyettesítette¹⁵; (13a) példa), vagy
- (b) elhelyezkedése megváltozik (lexikai elem betoldása a célnyelvi szövegbe oda, ahol a forrásnyelvi szövegben ilyen kohéziós eszköz nem szerepelt; vagy a forrásnyelvi szövegben szereplő lexikai elem kihagyása a célnyelvi szövegből).

Mindkét esetben találunk példát automatikus eltolódásra, amely a nyelvek közötti különbségekből fakad, illetve opcionális eltolódásra is, amely a fordító saját döntésének eredménye (ld. (13b) és (13c) példák).

(13) (a) eltérő kategória:

A miniszterelnök *szándéka* (I) nemcsak visszatetszést szült a Szentszék-nél, hanem vendéglátói rendre vissza is utasították felvetéseit, és határozott üzeneteket fogalmaztak meg a magyar kormány számára.

(03M szöveg, 4. mondat)

The *efforts* (S) of the prime minister evoked not only displeasure at the Holy See, but his hosts repeatedly rejected his suggestions, as well as expressed resolute messages for the Hungarian government.

(03A szöveg, 4. mondat)

(b) betoldás:

Bár Almunia visszafogott volt a lehetséges szankciók emlegetése során, ezek Ø alkalmazására lehetőséget ad az Európai Közösségek 1164/94. számú, ún. kohéziós rendeletének 6. pontja.

(08M szöveg, 9. mondat)

While Almunia showed restraint as regards the possible introduction of sanctions, Article 6 of the so-called cohesion regulation of the European Communities 1164/94 Act does provide for such *measures* (I).

(08A szöveg, 9. mondat)

(c) kihagyás:

Cím: Magyarország a parlamenti választások után

Az áprilisban megtartott kétfordulós parlamenti választásokon *Magyarországon* (I) ismét a két kormánypárt, a Magyar Szocialista Párt (MSZP)

Hungary after the parliamentary elections

At the two-round parliamentary elections in April Ø, the two governing parties, the Hungarian Socialist Party (MSZP) and the

és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) szerezte meg a kormányalakításhoz szükséges többséget az országgyűlésben.

(11M szöveg, 0–1. mondat)

Alliance of Free Democrats, once again won the majority of mandates needed to form a government.

(11A szöveg, 0–1. mondat)

Rövidítések: I: ismétlés, S: szinonima, SzR: személyes referencia, aláhúzás: eltolódás, dőlt betűk: kohézív elem

Az adatok szövegenkénti összevetése során megvizsgáltuk a vonatkozó univerzálékát is. A korpuszban több példát is találunk az **ismétléskerülési hipotézis** érvényesülésére: pl. a referenciális eszközök elemzése részben (4.2.1.) már említett 08-as szövegben, ahol a fordító a korábban többször említett *Bizottság* szó célnyelvi megfelelőjét kihagyja. Emellett olyan is többször előfordul a korpuszban, hogy a fordító a lexikai ismétlés helyett a célnyelven szinonimát vagy kohiponimát alkalmaz, tehát a szóismétlést más kategóriájú lexikai elemmel igyekszik elkerülni. Ezt a (14)-es példa szemléleti, ahol a fordító a forrás-szövegben található ismétlést (*reformjára* – *reformja*) az angol célnyelvi szövegben szinonim kifejezéssel *process of reforming* – *reforms*) helyettesíti.

- (14) 2. A növekedést azonban nem kísérte az ellátás *reformja*.

[...]

4. Az egészségügyi ellátás *reformjára* (R) ezért a források szűkítésének idején kerül sor, ráadásul ez egyszerre több területen, drasztikus lépésekben, a 2006-os választási ígéreteknek ellentmondva és hiteltelen kormányzati kommunikációval övezve történik.

(15M szöveg, cím: Az egészségügy reformjának rögzös útja)

2. However, this increase has not been accompanied by *reforms*.

[...]

4. Hence, the *process of reforming* (S) the health service is simultaneously taking place with the drastic tightening of resources in several spheres, which contravenes the 2006 election promises on the one hand, and is being communicated in an obscure manner by the government, on the other.

(15A szöveg, cím: The bumpy road of the healthcare reforms)

Ugyanakkor számos ellenpéldát is találunk a korpuszban. A fordító több esetben

- (a) **szóismétlést** (pl. *military* – *military*) alkalmaz a forrásszövegben található szinonima (pl. *katonai* – *harci*) vagy más kategóriájú lexikai elem helyett,
- (b) **lexikai ismétlést** told be a célnyelvi szövegbe ott, ahol a forrásszövegben nem szerepelt ilyen elem (pl. 20-as kódszámú szöveg 12. mondata).

Ezeket a (15)-ös példa illusztrálja:

- (15) 11. Az eddigi közvetett békéttartó tevékenységet a *katonai* műveletekben való aktív, közvetlen szerepvállalás egészíti ki.
 12. 2008 végétől Magyarország Műveleti Tanácsadó és Összekötő Csoportot (OMLT – Operational Mentor and Liaison Team) telepít Baghlan tartományba, Különleges Műveleti Csoportot (SOF - Special Operation Forces) küld Uruzganba, továbbá átveszi a kabuli nemzetközi repülőtér Ø felügyeletét, 2009 nyarától kezdődően pedig újabb OMLT-t vezényel Uruzganba.
 13. A közvetlen *harci* (S) feladatokban való részvétel azt vetíti előre, hogy reális lehetőségként kell számolni magyar katonák halálával és az ennek nyomán elinduló belpolitikai vitákkal.
 (20M szöveg, cím: A magyar katonai szerepvállalás)
11. The hitherto peace keeping operations will be complimented by active *military* participation.
 12. As of the end of October 2008, Hungary will deploy an Operational Mentor and Liaison Team (OMLT) to the province of Baghlan, dispatch Special Operation Forces (SOF) to Uruzgan and assume *military* (R) supervision of Kabul international airport, as well as deploy another OMLT to Uruzgan from the summer of 2009.
 13. Direct involvement in *military* (R) tasks projects the death of Hungarian troops as a de facto reality and the consequent domestic dispute that would erupt in this regard.
 (20A szöveg, cím: The Hungarian military role)

A fentiek mellett a korpuszban arra is találhatunk példát, hogy

- (c) a fordító **referenciális elemet lexikai kohéziós eszközzel feleltet meg** a célnyelven. A (16)-os példa ezt az esetet szemlélteti.
- (16) 2. A lépést november 22-én Moszkvában – Vlagyimir Putyin orosz elnök és Romano Prodi olasz miniszterelnök jelenlétében – konkrét *megállapodás* követte.
 3. *Ennek* értelmében közös céget hoznak létre a 10 milliárd USD összköltségűre becsült és 2013-ra üzemszerű működésre átadni tervezett gázvezeték megvalósíthatóságának tanulmányozására.
 (13M szöveg, cím : A Déli Áramlat gázvezeték terve)
2. The step was followed by a concrete *agreement* signed in Moscow on the 22nd of November in the presence of Russian President Vladimir Putin and Italian Prime Minister Romano Prodi.
 3. In terms of the *agreement*, a joint company would be established to carry out a comprehensive feasibility study with respect to the planned gas pipeline estimated to cost around 10 billion USD to be completed and rendered fully functional by 2013.
 (13A szöveg, cím: The planned South Stream gas pipeline and Hungary)

Az eredmények összhangban vannak Klaudy és Károly (2000) kutatási eredményeivel, akik hírszövegek angol–magyar fordításával kapcsolatban úgy találták, hogy a gyakorlott fordítók a szövegtípus jellemzőinek megfelelően több szóismétlést alkalmaznak, mint kezdő társaik. Emellett a fentiek Károly és munkatársai (2000) kutatási eredményeivel is egyeznek, akik angol–magyar vizsgafordításokban azt mutatták ki, hogy a sikeres vizsgázók munkái nagyobb számú lexikai ismétlést tartalmaztak, szövegeik pedig olvashatóbbak, gördülékenyebbek és így könnyebben követhetők voltak, mint a kevésbé sikeres fordítások.

Vizsgálatunk alapján megállapíthatjuk, hogy a korpusz a lexikai kohéziós eszközhasználatot tekintve nem igazolja az ismétléskerülési hipotézist. Bár előfordul, hogy a fordító más kategóriájú lexikai elem használatával kerüli a szóismétléseket, számos esetben éppen ennek ellenkezőjére találhatunk példát.

4.5.2. Az opcionális eltolódások vizsgálatának eredményei

A korpuszban található összes lexikai kohéziós eszközt tekintve viszonylag alacsony számú opcionális eltolódást azonosítottunk (összesen 83-at). Ez is feltehetően abból fakad, hogy a vizsgált műfaj (az elemző típusú újságcikk) sajátosságai (ld. 2.3.1.) miatt a fordító tartózkodik az eredeti szövegtől való eltávolodástól. Az opcionális eltolódásokat alaposabban megvizsgálva a következő tendenciák rajzolódnak ki:

- (a) A fordító a forrásnyelvi szövegben nem szereplő **információt told be** a célnyelven, azaz explicitál (*what route the South Stream would traverse, In terms of the agreement, to the Constitutional Court for preliminary constitutional review, The planned South Stream gas pipeline and Hungary*). Ezt azonban nem tekinthetjük az explicitációs hipotézis bizonyításának, mivel a korpuszban számos olyan példa is található, ahol a fordító a forrásszövegben megtalálható információt hagy ki a célnyelvi szövegből, és ez által implicitál (*as opposed to the Ø [Hungarian] government, the „chosen successor” of Ø [President] Vladimir Putin*).
 - (b) Az összes opcionális lexikai eltolódás közel felében (40 esetben) jelentős **diskurzusfunkciót betöltő mondatban** fordulnak elő eltolódások (21 esetben bevezetőben, azaz az 1. vagy a 2. mondatban, 19 esetben a záró mondatban). Bár több esetben explicitáló/kifejtő eltolódásról van szó (pl. (17)-es példa), sokszor ennek ellenkezőjével, implicitációval/kihagyással is találkozhatunk (pl. (18)-as példa):
(17) 2. Az elfogadott – de ki nem hirdetett, azaz érvényben nem lévő – törvényt a kihirdetésre hivatott köztársasági elnök előzetes alkotmányossági vizsgálat tárgyává tette.	2. Empowered with signing and publishing <i>the Act</i>, the President of the Republic instead referred the <i>legislation</i>, having been adopted but not yet signed and therefore not yet in force, to the Constitutional Court for preliminary constitutional review.

(02M szöveg, cím: A „Lex Szász” ismételt megszavazása az Országgyűlésben)

(02A szöveg, cím: The repeated adoption of “Lex Szász” by Parliament)

- (18) 8. Az érdeklődés érthető: ismert készletei alapján Türkmenisztán a világ 3-4. legnagyobb földgázkészletével rendelkező *országa*, amelynek politikája nagy mértékben kihat a környező országok, egyben az egész világ energiabiztonságára.

8. Their interest is understandable: in view of its known resources, Turkmenistan is the 3rd-4th largest $\emptyset$ in the world in terms of natural gas reserves and thus its political system to a large degree affects the neighbouring countries, as well as the energy security of the whole world.

(12M szöveg, cím: A Türkmenbasi halála utáni politikai helyzet)

(12A szöveg, cím: The political situation after the death of Turkmenbashi)

- (c) Az **eseménystruktúra** komponensei közül főként a cselekmény komponensben (47) található eltoldás, de előfordultak eltolódások a szereplők leírásában (29), a helyszín bemutatásában (6), valamint egy esetben a kommentár megfogalmazásában is. A tulajdonítás, a háttér és az utóesemény komponensekben nem találtunk opcionális eltolódást.

A fentieket az alábbi példák illusztrálják:

- (19) 5. Az előkészületben lévő nagy európai gázvezeték-vállalkozásokkal – így például a projektcéggel és nyomvonnalal évek óta rendelkező Nabuccóval – szemben például továbbra sem tudni, $\emptyset$ pontosan merre is halad majd és mely országok részesülnének a rajta szállított korlátozott gáz-mennyiségből.

5. In contrast to the large European gas pipeline-projects under consideration, notably, the Nabucco, which established project-management companies and specified a defined route some time ago, it is still not known precisely as to what route the *South Stream* would traverse, or which countries would benefit from the limited gas supply it is designed to transport.

(13M szöveg, cím: A Déli Áramlat gázvezeték terve)

(13A szöveg, cím: The planned South Stream gas pipeline and Hungary)

A (19)-es példában olyan eltolódást látunk, amelyet nem a nyelvek különbözősége motivál, hanem a fordító egyéni döntésének eredménye. A fordító a példában beilleszti a *South Stream* kifejezést ott, ahol az a forrásnyelvi szövegben nem szerepelt, ezáltal explicitál, és megkönnyíti az olvasó számára a feldolgozást.

Az opcionális eltolódások vizsgálatakor két esetben jelentésetolódásra is találunk példát. Mindkettőnél a fordító szóismétlést kívánt elkerülni, ahogy például a (20)-as példában is látható, az ismétlődő *szerepvállalás* kifejezést a

contingent (kontingens) megoldással helyettesíti a célnyelven, ezáltal azonban módosítja a szöveg eredeti jelentését.

- (20) 10. Az elkövetkező hónapokban a NATO missziója keretében végzett afganisztáni magyar katonai **szerepvállalás** jellegében is jelentős változás következik be.
(20M szöveg, cím: A magyar katonai szerepvállalás)

10. There will be considerable qualitative changes in the role of the NATO-bound Hungarian military **contingent** in Afghanistan in the next few months.
(20A szöveg, cím: The Hungarian military role)

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a lexikai kohéziós eszközök tekintetében a korpuszban nem igazolható sem az ismétléskerülési hipotézis, sem az explicitációra vonatkozó feltevés. Bár mindkét jelenségre számos példát találunk a szövegekben, jelentős számú ellenpélda is kimutatható. Az opcionális eltolódások vonatkozásában is kiemelendő, hogy bár ezek az eltolódások sokszor explicitálják, azaz jobban kifejtik az adott szövegrészt, és ezáltal könnyítik az olvasó számára a feldolgozást, több esetben éppen ellenkezőleg, implicitálnak, és a forrásszövegben meglévő információkat hagynak ki a célnyelvi szövegből. Érdekes, hogy e szempontból nem mutattak különbséget a jelentős diskurzusfunkciót betöltő mondatokban szereplő eltolódások és a szövegek/az eseménystruktúra más pontján található eltolódások sem. Az opcionális eltolódások ugyanakkor két esetben jelentéseltolódással jártak: bár a fordítások nem tértek el nagymértékben a forrásszövegtől, bizonyos mértékben módosították annak jelentését.

5. Összegzés

E kutatás a szövegkohéziós eszközök célnyelvi megfeleltetését vizsgálta a magyar–angol nyelvpár vonatkozásában a fordítás egy speciális formájában: a sajtófordításban. A korpusz kvantitatív és kvalitatív elemzése alapján megállapítható, hogy bár a hírszövegek fordítása során keletkeznek bizonyos kohéziós eltolódások, a forrás- és a célnyelvi szövegek között a különbség e tekintetben statisztikailag nem szignifikáns. Jóval érdekesebb eredményeket hozott az eltolódások mélyreható, kvalitatív elemzése, amely – a szubsztitúciós kötések és az ellipszis kivételével (melyek elemzésére a vizsgált műfaj nem szolgáltatott elegendő adatot) – mindegyik kohéziós eszköz esetében arra mutatott rá, hogy kohéziós eltolódás a fordítás során nem mennyiségi, hanem minőségi szempontból történik. A fordítások a kohéziós eszközök célnyelvi megfeleltetésében többé-kevésbé hűen követik a forrásszövegeket (a kohéziós eszközök száma jelentősen nem növekszik vagy csökken), minőségi változtatások azonban előfordulnak az alkalmazott kohéziós kötésekben: azok típusa vagy szövegbeli elhelyezkedése megváltozik. Következésképp mennyiségi szempontból a korpusz nem támasztja alá az explicitációs hipotézist. Az opcionális eltolódások elemzése ugyanakkor arra mutat, hogy ezek jellemzően az explicitáció

irányában hatnak, különösen a referencia és a lexikai kohézió célnyelvi megfeleltetése esetén: tovább konkretizálják, pontosítják a szöveget. A másik vizsgált fordítási univerzálét, az ismétléskerülési hipotézist azonban nem igazolja ez a korpusz. Érdekes továbbá az is, hogy az opcionális eltolódások dominánsan az eseménystruktúra – a hírszöveg tartalma szempontjából – kulcsfontosságú komponenseiben fordulnak elő, és ily módon befolyásolják, módosítják a hírszöveg tartalmát. Mindezek alapján elmondható, hogy a fordítás során keletkező eltolódások szoros összefüggésben állnak a vizsgált nyelvek rendszerbeli tulajdonságaival, valamint a fordításfajta (sajtófordítás) és az elemzett műfaj sajátosságaival.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In Other Words*. London: Routledge.
- Baker, M. 1993. Corpus linguistics and translation studies. Implications and applications. In: Baker, M., Francis, G., Rognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology*. Philadelphia, Amsterdam: John Benjamins. 233–243.
- Bakker, M., Koster, C., van Leuven-Zwart, K. 1998. Shifts of translation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York: Routledge. 226–231.
- Becher, V. 2011a. *Explicitation and implicitation in translation. A corpus-based study of English–German and German–English translations of business texts*. Doktori disszertáció. Hamburg: Universität Hamburg.
- Becher, V. 2011b. When and why do translators add connectives? A corpus-based study. *Target* Vol. 23. No. 1. 26–47.
- Bell, A. 1991. *The Language of News Media*. Oxford: Blackwell.
- Bell, A. 1998. The discourse structure of news stories. In: Bell, A., Garrett, P. (eds.) *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell. 64–104.
- Bielsa, E. 2007. Translation in global news agencies. *Target* Vol. 19. No. 1. 135–155.
- Bielsa, E., Bassnett, S. 2009. *Translation in Global News*. London: Routledge.
- Blum-Kulka, Sh. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J., Blum-Kulka, Sh. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 17–35.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Enkvist, N. E. 1990. Seven problems in the study of coherence and interpretability. In: Connor, U., Johns, A. M. (eds.) *Coherence in Writing: Research and Pedagogical Perspectives*. Washington, DC: TESOL. 9–28.
- É. Kiss K., Kiefer F. (szerk.) 1999. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Fawcett, P. 1997. *Translation and Language. Linguistic Theories Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Gottlieb, H. 2010. Multilingual translation vs. English-fits-all in South African media. *Across Languages and Cultures* Vol. 11. No. 2. 189–216.
- Halliday, M.A.K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K. 1985. *Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K., Matthiessen, C.M.I.M. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.

- Hasan, R. 1984. Coherence and cohesive harmony. In: Flood, J. (ed.) *Understanding Reading Comprehension*. Delaware: International Reading Association. 181–219.
- Heltai P. 2003. Az explicitáció egyes kérdései angol–magyar szakfordításban. In: Feketéné Silye M. (szerk.) *Porta Lingua: Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. Debrecen: DE ATC. 173–198.
- Heltai P. 2005. Explicitation, redundancy, ellipsis and translation In: Károly K., Fóris Á. (eds.) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémia Kiadó. 45–74.
- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4. évf. 2. szám. 46–62.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Holland, R. 2006. Language(s) in the global news: Translation, audience design and discourse (mis)interpretation. *Target* Vol. 18. No. 2. 229–259.
- Jenei G. 2006. A referencia fordításának kérdései angol–magyar és angol–spanyol fordításokban. *Fordítástudomány* 8. évf. 1. szám. 27–45.
- Károly K. 2002. *Lexical Repetition in Text*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2010. Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében. Lexikai ismétlés-eltozódások a magyar–angol fordításban. *Magyar Nyelvőr* 106. évf. 3. szám. 322–338.
- Károly K., Árvay A., Edwards M., Fekete H., Kolláth K., Tankó Gy. 2000. A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében. *Fordítástudomány* 2. évf. 2. szám. 36–63.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K., Károly K. 2000. The text-organizing function of lexical repetition in translation. In: Olohan, M. (szerk.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I.: Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome. 143–160.
- Klaudy K., Károly K. 2005. Implication in translation: Empirical evidence for operational asymmetry in translation, *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 13–28.
- Klaudy K. 2006. Szövegszintű műveletek a fordításban. In: Galgóczy L., Vass L. (szerk.) *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged: JGYTF Kiadó. 204–211.
- Kocsány P. 1995. Műhelytanulmány az “ő” névmásról. *Magyar Nyelvőr* 1995: 285–293.
- Makkos A. 2010. Szöveggrammatikai eszközök fordítása és alkalmazása nyelvvizsgázók fordításaiban. *Fordítástudomány* 12. évf. 2. szám. 96–121.
- Pléh Cs. 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Polo, J. F. 1995. Some discoursal aspects in the translation of popular science texts from English into Spanish. In: Wärwik, B., Tanskanen, S.-K., Hiltunen, R. (szerk.) *Organization in Discourse. Proceedings from the Turku Conference. Anglicana Turkuensia* 14. Turku: University of Turku. 257–264.
- Pym, A. 2005. Explaining explicitation In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémia Kiadó. 29–43.
- Reiss, K. 2000. *Translation Criticism – The Potentials and Limitations*. Manchester: St. Jerome.
- Rogers, M. 1997. Synonymy and equivalence in special-language texts. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 217–246.
- Shlesinger, Miriam 1995. Shifts in cohesion in simultaneous interpreting. *The Translator* Vol. 1. No. 2. 193–214.

- Svindland, A. S. 1995. Originals and translations. The case of coordination. In: Wärwik, B., Tanskanen, S-K., Hiltunen, R. (eds.) *Organization in Discourse. Proceedings from the Turku Conference. Anglicana Turkuensia* 14. Turku: University of Turku. 509–518.
- Sziksainé Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Toury, G. 1980. *In search of a theory of translation*. Tel Aviv University, Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Toury, G. 1986. Monitoring discourse transfer: a test-case for a developmental model of translation. In: House, J., Blum-Kulka, Sh. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 79–95.
- Valdeón, R. A. 2005. The “translated” Spanish service of the BBC. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 2. szám. 195–220.
- Vehmas-Lehto, I. 1989. *Quasi-correctness. A Critical Study of Finnish Translations of Russian Journalistic Texts*. Helsinki: Neuvostoliittoinstituuti.
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative stylistics of French and English. A methodology for translation*. Amsterdam: John Benjamins. Translated by J. C. Sager & M. J. Hamel.

Melléklet

A 16-os kódszámú szöveg első két mondatához kapcsolódó lexikai kohéziós elemzés részletei

16H	S.No.	Kohéziós eszköz	Típus	Antecedens (S.No.)
	(1)	<i>amerikai</i>	REP	<i>amerikai</i> (0)
	(1)	<i>telepítéséről</i>	REP	<i>telepítése</i> (0)
	(1)	<i>telepítésének</i>	REP	<i>telepítése</i> (0)
	(2)	<i>Európában</i>	REP	<i>Európában</i> (1)
	(2)	<i>amerikai</i>	REP	<i>amerikai</i> (1)
	(1)	<i>radarállomás</i>	MER	<i>rakétavédelmi rendszer</i> (0)
	(1)	<i>védelmi ... eszköz</i>	MER	<i>rakétavédelmi rendszer</i> (0)
	(2)	<i>Moszkvából</i>	MER	<i>Oroszországban</i> (1)
	(2)	<i>Európában</i>	MER	<i>Csehország</i> (1)
	(2)	<i>Európában</i>	MER	<i>Lengyelország</i> (1)
	(2)	<i>orosz</i>	HIPO	<i>amerikai</i> (1)

16E	S.No.	Kohéziós eszköz	Típus	Antecedens (S.No.)
	(1)	<i>deployment</i>	REP	<i>deployment</i> (0)
	(1)	<i>deployment</i>	REP	<i>deployment</i> (0)
	(2)	<i>Europe</i>	REP	<i>Europe</i> (1)
	(2)	<i>American</i>	REP	<i>American</i> (0)
	(1)	<i>radar station</i>	MER	<i>missile defence system</i> (0)
	(1)	<i>10 ground-based</i>	MER	<i>missile defence system</i> (0)
	(2)	<i>Moscow</i>	MER	<i>Russia</i> (1)
	(2)	<i>Europe</i>	MER	<i>Czech Republic</i> (1)
	(2)	<i>Europe</i>	MER	<i>Poland</i> (1)
	(2)	<i>Russian</i>	HIPO	<i>American</i> (0)

Jelölések: H=magyar nyelvű szöveg; E=angol fordítás; S.No.=mondat száma, amelyben a kohéziós elem szerepel; REP=ismétlés, MER=meronímia, HIPO=hiponímia.

Jegyzetek

- ¹ Kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség, intertextualitás.
- ² Az explicitáció olyan (tudatos vagy ösztönös) fordítási művelet, amely során a forrásnyelvben csupán implicit módon (beleértve) szereplő információ a célnyelvi szövegbe explicit módon (kifejtett formában) kerül bele (Vinay és Darbelnet 1995).
- ³ A referencia anaforikus és kataforikus működése révén az újraemlítés, s ily módon az ismétlés egy formája.
- ⁴ A kutatást az OTKA (K83243) és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.
- ⁵ Halliday és Hasan említett munkái részletesen tárgyalják a kohéziós eszközök jellemzőit, valamint azt, hogy az egyes altípusok (pl. a referencián belül a határozott névelő) mikor tekinthetők kohézívnek. Itt a terjedelmi korlátok miatt a kohéziós eszközök legfontosabb tulajdonságait foglaljuk össze és illusztrációként megemlítünk rájuk néhány példát.
- ⁶ Pl.: I would never have believed *it*. *They have accepted the whole scheme*. (=katafora); *John* threw a party. *He* invited me. (=anafora)
- ⁷ Pl.: My *axe* is too blunt. I must get a sharper *one*. (=névszói helyettesítés); You think Joan already *knows*? – I think everybody *does*. (=igei helyettesítés); Is there going to be an earthquake? – It says *so*. (=mondathelyettesítés)
- ⁸ Pl.: Which last longer, the curved rods or the straight rods? The straight are less likely to break. (=névszói ellipszis); Have you been swimming? Yes, I have. (=igei ellipszis); What was the Duke going to do? Plant a row of poplars in the park. (=mondatellipszis)
- ⁹ A kohéziós eszközök együttes vizsgálatára korábban Károly és munkatársai (2000), valamint Makkos (2010) vállalkoztak a magyar és az angol nyelvpár vonatkozásában.

E munkák azonban a jelenséget a nyelvi mérésben (nyelvvizsgafordítások) tanulmányozták, amelyet a „profi” fordítástól eltérő normák vezérelnek, így eredményeik nem vagy csak korlátozottan vethetők össze a hivatásos fordítók munkáin végzett elemzések eredményeivel.

- ¹⁰ Az idézet eredeti szövege: „[t]he news translator is, maybe because of the nature of the medium in which she writes, a recreator, a writer, limited by the idea she has to recreate and by the journalistic genre in which her translation has to be done.”
- ¹¹ A két nyelv közötti különbségekből fakadó kérdésekben, illetve a magyar szövegek elemzése során felmerülő problémákkal kapcsolatban Tolcsvai Nagy (2001) és Szikszainé Nagy (1999) munkáit tekintettük irányadónak.
- ¹² Pym (2005: 34) szerint az explicitáció mögött elsősorban a kockázatkerülés motívációja áll (pl. a fordító elveszt egy megrendelést, nem fizetik ki, stb.). Kockázatnak tekint minden olyat, ami korlátozza a kommunikációs partnerek között az együttműködést.
- ¹³ Azokat a kötőszókat azonosítottuk mint grammatikai kohéziós eszközöket, amelyek két önálló mondat között teremtettek kapcsolatot (Halliday és Hasan 1976: 232). Így ha a fordító mondatok felbontása vagy összevonása mellett döntött, döntése hatással lehetett a szövegben előforduló kötőszós összekapcsolások számára is.
- ¹⁴ A logikai kapcsolatokat Tolcsvai Nagy (2001: 265) a következőképpen osztályozza: kapcsolatos (*és, még, sőt, is*); ellentétes (megszorító: *de, ám, mégis*; szembeállító: *azonban, ellenben, viszont*; kizáró: *nem, hanem*); választó (*vagy, akár*); magyarázó (okadó: *ugyanis, hiszen, mert*); kifejtő: (*azaz, vagyis, például*); következtető (*tehát, ezért, így*).
- ¹⁵ Korpuszunkban nem található példa referenciális behelyettesítésre (ld. 4.2. Referencia).

A funkcionális mondatperspektíva fogalmának felhasználása a fordításkutatásban

Nagy János

E-mail: nagy.janos@pte.hu

Kivonat: A tanulmány célja, hogy megvizsgálja a fordítástudomány és a funkcionális mondatperspektíva (FMP) kapcsolatát. Áttekinti a funkcionális mondatperspektíva (FMP) különböző értelmezési lehetőségeit, elsősorban a német szakirodalom alapján és a Prágai Iskola elméleti alapvetéseire támaszkodva. Lutz (1981) modellje alapján a téma és réma kijelölésének négy definícióját különíti el. Összefoglalja az FMP és a német mondat szórendje közötti összefüggéseket (Boost 1955), valamint a szöveg szerkezetében megfigyelhető tematikus alapú szabályosságokat (Eroms 1986). Számba veszi az FMP és a fordítástudomány eddig vizsgált kapcsolatait, valamint azt, hogy az FMP eltolódása a fordítás mely szintjén, mikro- vagy makrostrukturális szinten jelentkezik és okoz fordítási nehézséget.

Kulcsszavak: téma, réma, aktuális tagolás, funkcionális mondatperspektíva FMP

1. Bevezetés

Invariánsnak kell-e lennie a tematikus struktúrának a fordításban? Kell-e a tematikus struktúra tudatosítása a jó fordításhoz? Ezekre a gyakran feltett kérdésekre röviden így lehetne válaszolni: attól függ. Attól függ, milyen típusú szövegről van szó (informatív, expresszív, appellatív), milyen jellegű fordítási feladatról van szó (funkcióazonos vagy adaptáció), miként határozzuk meg a tematikus struktúrát, milyen nyelvpárokat vizsgálunk (szabad vagy kötött szórendű), és még lehetne folytatni a felsorolást. Azaz nagyon sok tényezőtől.

A mi végcélunk az, hogy kutatásunk eredményeképp átlátható rendszerben tudjunk választ adni a fenti kérdésekre szövegtípus és nyelvpár függvényében. Mindez hasznos lehet a fordítást művelőknek és oktatóknak. E végcélhoz vezető hosszú úton most néhány lépést fogunk megtenni. Először röviden összegezzük azokat a változásokat, amelyek a Prágai Iskolához köthető aktuális tagolás, téma-réma tagolás, vagy más néven funkcionális mondatperspektíva (FMP) területén mentek végbe, Matthiesiustól (1975) Firbasig (1992). A téma-réma meghatározás sokrétű, más és más szempontokat helyez előtérbe. Ahhoz, hogy a főbb definíciók megközelítési aspektusát a fordítás szempontjából hasznosítani tudjuk, látnunk kell azok nyelvészeti relevanciáját is. Ezért a 2. fejezetben sorra vesszük az FMP főbb definícióit.

Másodszor, az elméleti háttérrel a fordítástudomány és a nyelvészet közti kapcsolatban kell keresnünk, amelyet tovább árnyal az a kérdés, hogy melyik nyelv nyelvészetéről van szó.

A fordítástudomány mint alkalmazott tudomány vagy mint interdiszciplináris terület tudományos legitimitását a nyelvészetben kereste, és keresi ma is. Testvérdiszciplinái a kontrasztív nyelvészet és a szövegnyelvészet. A funkcionális mondatperspektíva a strukturalista nyelvészek Prágai Iskolájához kötődik ugyan, a különböző nemzeti nyelvészetek azonban más és más módon fogadták be. Továbbá más és más módon termékenyítette meg a nyelvészet különböző szintjeit (szintaxis, szövegnyelvészet) és típusait (kontrasztív nyelvészet, fordítástudomány). Jelen dolgozatunk 3. fejezete azt tisztázza, hogy milyen szinteken jelentkezik az FMP a német nyelvészeten belül.

Harmadszor, a nyelvészeti irányt folytatva, még részletesebben az érdekel minket, hogy a német fordítástudományon belül hogyan alkalmazták az FMP-t összehasonlító kutatásokban. Ennek összegzése világossá fogja tenni számunkra, pontosan mely területen zajlottak ilyen összehasonlító kutatások, valamint hogy milyen eszközök vannak kezünkben az összehasonlító vizsgálatokhoz, illetve milyen eszközöket kell kidolgoznunk hozzá.

2. A téma-réma tagolás definíciói

Lutz Luise 1981-ben írt és a német szakirodalomban rendszeres hivatkozási alapnak számító doktori dolgozata, a *Zum Thema »Thema«* négy csoportra osztja az aktuális tagolás definícióit, és megnevezi azokat a kutatókat is, akik az adott definíciót kidolgozták vagy alkalmazták. A téma és réma fogalommeghatározásának négy legismertebb nyelvészeti, illetve episztemológiai aspektusa a következő:

- (1) A kontextuális aspektus: a téma a kontextusból ismert, adott; a réma az új információ.
- (2) A szórendi aspektus: a mondat első tagja mindig téma; a további mondatelemek pedig a réma.
- (3) A dinamikus aspektus: a kommunikatív dinamika alapján az a mondatelem, amely a legalacsonyabb fokán van a kommunikatív töltöttségnek, az a téma.
- (4) A közlési aspektus: kritériuma a kvázi pszichológiai megközelítés. Amiről beszélünk, az a téma, amit arról kimondunk, az a réma.

Nézzük most a definíciókat részletesebben. Az 1. meghatározás tulajdonképpen Mathesiusig nyúlik vissza. Legjelesebb képviselői Boost (1955), Daneš (1960), Vachek (1966). A definíció akkor válik problematikussá, ha több ismert elem is található a mondatban, ilyenkor kérdéses, hogy milyen kritériumok alapján határozható meg a téma. Amennyiben nincs korábban említett elem, akkor ugyan lehet hivatkozni a *Weltwissen*-re (a világról alkotott ismeretekre), de ez nem elégséges a pontos definiálhatósághoz. Az 1960-as évek óta ennek megfelelően ezt a meghatározást alig alkalmazzák (vö. Lutz 1981: 25). Mi azt feltételezzük, hogy ennek a definíciónak a figyelembevétele szükséges lehet abban az esetben, ha a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kontextusa jelentős eltérést mutat.

Elsősorban expresszív, kultúra- és konvenciófüggő szövegek fordításakor kell különösen figyelembe venni.

A 2. aspektus szintén Mathesiushoz nyúlik vissza, aki a témáról azt mondta, hogy az a kijelentés kiindulópontja, a réma pedig a kijelentés magja. Boost (1955) arról beszélt, hogy a mondat nyitó eleme egyfajta feszültségi ívet hoz létre, amelynek másik végpontja a réma. Lutz összefoglalása szerint a mondatkezdő témát három fontos funkció jellemzi: (a) kapcsolódást biztosít a kontextushoz; (b) meghatározza a közlés további lefolyását; (c) hangsúlyozza a koncepciót (Lutz 1981: 26). Ezzel a definícióval az a probléma, hogy ezeket a kritériumokat nem csak a mondatkezdő elemek tudják teljesíteni. Halliday, aki a brit strukturalistákhoz tartozik, ezt a nehézséget úgy próbálta feloldani, hogy kombinálta a 2. és a 4. definíciót (idézi Lutz 1981). Ezek szerint a téma a mondat első eleme, és arról valamit kimondunk. Ebben a definícióban nem szerepel a kontextualitás fogalma, és nem látjuk az első definíció, ismert, ill., nem ismert meghatározását sem. A Prágai Iskola nem áll közel sem az 1., sem a 2. definícióhoz, rájuk inkább a 3., illetve a 4. definíció jellemző. A 2. definíciónak ugyanis az a legfőbb hibája, hogy e meghatározás szerint réma nem kerülhet mondatkezdő pozícióba. Beneš szerint például a kiindulási pontot nem szabad összekeverni a témával, mert a mondat kezdőeleme a bázis, a téma pedig az, amiről valamit kimondunk (Beneš 1973: 46). Ehhez azt kell hozzáfűznünk, hogy az angollal ellentétben sem a német, sem a magyar mondatokra nem lehet kizárólagosan alkalmazni azt a tételt, hogy a mondat eleje téma, hiszen alapvetően két szabad szórendű nyelvről van szó.

A 3. aspektus J. Firbas (1992) nevéhez fűződik, aki szintén Mathesius definíciójához nyúl vissza, mégpedig ahhoz a kijelentéséhez, hogy a téma közlésértéke a legkisebb. Firbas a közlésértéket „kommunikatív dinamizmusnak (KD)” nevezi, amely viszonyuló nagyságot jelent, így a mondatban az egyes elemek KD nagysága attól függ, hogy milyen mértékben járulnak hozzá a kommunikáció kibontakozásához. Mivel sem az 1., sem a 2. definícióval nem tudta elméletét összeegyeztetni, arra a következtetésre jutott, hogy a KD eloszlásáért nem csupán egyetlen tényező a felelős, mint a szórend vagy a kontextus, hanem a grammatikai, szemantikai és kontextuális szintek összjátékáról van szó (Lutz 1981: 28). Firbas ezzel megszüntette a mondat kétfelé vágását, témára és rémára, és azt bizonyította, hogy egy mondatnak több tematikus és rematikus eleme is lehet. Alapvető tendenciának azonban azt találta, hogy a mondat elemei úgy oszlanak meg (*basic distribution*), hogy a mondat elején a legkisebb KD-val rendelkező elem áll, ez a tulajdonképpeni téma, és a KD a mondat végéig fokozatosan növekszik. Mivel az ilyen eloszlás a kontextustól független mondatokra jellemzőek, és mivel Firbas az elemek elrendeződésére szemantikai magyarázatot sem fogad el, arra megállapításra jut, hogy az alapvető eloszlást (*basic distribution*) egyedül a szórend határozza meg. Ez megfelel az emberi gondolkodásmódnak, az alany–állítmány–tárgy (A–Á–T) sorrendnek. A legtöbb mondatra azonban hatással van a kontextus, ezért vagy ugyanabba az irányba hat, és akkor a KD mondat vége felé növekvő eloszlása megmarad, vagy ellentétes irányba hat, és a KD ezáltal felborul. Lutz véleménye szerint a téma a KD említése nélkül is azonosítható, szerinte a definíciónak így kellene

szólnia: „A mondatnak az az eleme, amelyik téma, a legkisebb KD-t tartalmazza” (1981: 34). Firbas definícióját vette alapul Klaudy (1987) *Fordítás és aktuális tagolás* című munkájában, oroszló magyarra fordított tudományos szövegek vizsgálatakor, valamint később *A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben* (2004) című tanulmányában angolról magyarra fordított EU-s szövegek kapcsán is. Azt feltételezzük, hogy ez a definíció mondat vagy bekezdés szinten németről magyarra fordított szövegeknél is alkalmazható lenne, hiszen például a szemantikailag erős vagy elváló igekötős igék működése a magyarban a némethez képest is eltér.

A 4. definíció gyökere is Mathesius meghatározásában keresendő. A definíció hívei: Gabelenz (1972), Amman (1962), Daneš (1966), Beneš (1971), Sgall (1974), valamint Sgall, Hajicova és Benesova (1973) azt mondják, hogy a téma (pszichológiai alany) az, amelyre a beszélő a hallgató figyelmét irányítani akarja, azaz a közlés kiinduló pontja. Daneš 1960-ban még az 1. definíció híve volt, de 1967-es írásában, és az azt követőkben is, már Hallidayjel együtt vizsgálta. Beneš (1971) elfogadja ezt a definíciót, és hozzáteszi, hogy a téma tulajdonképpen egy *explicandum*, amelyhez egy *explicatum*, egy pontosan meghatározott fogalom tartozik. Sgall (1974) röviden fogalmaz: amiről beszélünk, az a téma, amit arról kimondunk, a réma. Sgall, Hajicova és Benesova (1973) tovább részletezik a definíciót és azt mondják, hogy „a kommunikáció alapvető tulajdonsága [...], hogy a beszélő [...] valamilyen szinten módosítja azt az információt, amely a hallgató memóriájában jelen van” (1973: 10). Lutz (1981) ezt a definíciót még tovább pontosítja és bevezeti a *témafigura* fogalmát, amely valamilyen azonosítható dologra vagy tényállásra vonatkozik, és szemantikai jellemzők mátrixával rendelkezik. Ezen a mátrixon a réma hatására bizonyos jellemzők megváltoznak. Daneš (1974) azt állítja, hogy az új információ nem köthető csupán a rémához, hanem a téma-réma közti nexusban keresendő. A 4. definíció azért fontos, mert ebből indult ki a daneši tematikus progresszió típusainak leírása is, ahogy azt részletesebben az 4. fejezetben látni fogjuk.

3. A tematikus tagolás a német nyelvészetben

3.1 A mondat szintje

A funkcionális mondatperspektíva, ahogy a neve is mutatja, a mondat szintjéről indult. Mathesius – ahogy erre Eroms (1986) felhívja a figyelmet – felismeri a TRT nyelvtani következményeit. Más nyelvek, nyelvi változások, tipológiák leírásánál használja. Angol mondatokat vet egybe cseh és német megfelelőikkel, és megállapítja, hogy az angol organikusán igyekszik az alanyt tematikus pozícióba hozni. Mathesius ezen kívül rámutat arra, hogy az alany–állítmány struktúra a kommunikatív struktúra kifejezési eszköze. Külön vizsgálja az aktív/passzív adta lehetőségeket az angolban és a németben. Mathesiusnál a TRT a mondat jelentésoldalához tartozik. A kontextuális aspektust indirekt módon csupán annyiban érinti, hogy adott kontextus esetén miképp jelenik meg a TRT. Mathesius tehát arra mutat rá, hogy a kommunikatív TRT univerzális, grammatikai megjelenése nyelvtől függő.

A generatív szintaxis létrejöttével a generatív nyelvészeket is elkezdte foglalkoztatni a mondat funkcionális tagolása. Ők topik–predikátum (É. Kiss 2003) elnevezéssel vizsgálják a jelenséget mondat szinten. Az FMP generatív megközelítésének számos követője akadt szinte minden nagy nyelv nyelvészetében. Csak néhány példát kiragadva: Németországban Doherty (2003) angol–német viszonylatban, fordításoktatási szempontból Diller és Kornelius (1978), német–magyar kontrasztív nyelvészeti összehasonlításban Molnár Valéria (1991) foglalkozott a kérdéssel. A transzformációs grammatikai paradigmaváltás után a mondatok FMP elemzése azonban nemcsak tovább bővült, de tovább is bonyolódott, ahogy Lutz (1981) írja, és csak a beavatottak számára érthető.

3.2. Közlésérték és szórend

Az első fejezetekben példákat láthattunk a téma, valamint a réma különböző definícióira. Ezek a meghatározások a közlésérték szempontjából igyekeztek megmagyarázni a mondatrészek elhelyezkedésének sorrendjét. Általában ideális mondatokat hoztak példának, ahol a téma–réma sorrend megfelelt az ismert–ismeretlen, régi–új, amiről beszélünk és amit arról kimondunk stb. dichotómiáknak és sorrendeknek.

Ha konkrét, diskurzusban vagy szövegben szereplő mondatokat vizsgálunk, akkor rögtön észrevevesszük, hogy ez az ideális sorrend korántsem általános. Ennek két oka van. Az egyik, hogy a mondatrészek sorrendje, maga a szórend nyelvspecifikus. Legalábbis bizonyos nyelvcsoporthoz más és más eszközök használnak egyes szavak vagy mondatrészek kiemelésére, amely az adott nyelv szórendi szabályai közt tud megvalósulni (1. ábra). A szórendet tehát a nyelv tipológiája, az adott nyelv szórendi szabályai éppúgy befolyásolják. Ha egy adott mondat aktuális tagolása „szembemegy” az adott nyelv természetes alapszórendjével, akkor a különleges kiemelés csak úgy választhatja meg eszközeit, hogy az ne ütközzék az adott nyelv szórendi szabályaiba.

A másik ok, amely megváltoztathatja a T és R ideális sorrendjét, az intonáció (Gerzymisch-Arbogast 1994). Az intonáció pedig szinte bármelyik mondatrészt vagy akár mondatrész alatti szinten lévő elemet is ki tud emelni. Ki tud emelni úgy, hogy nem változtat a mondatrészek sorrendjén, a hangsúly révén bármelyik elemet rematikus pozícióba tudja hozni. Másfelől viszont, ha az alapszórendet megváltoztatva emelünk ki valamit, akkor az hangsúlyos lesz.

Ha aktív mondatot vizsgálunk, ahol az alany és az állítmány sorrendje a T–R sorrendnek felel meg, ha az intonációt – amennyiben elsősorban írott szövegekkel van dolgunk – figyelmen kívül hagyjuk, akkor közlési értéket „csupán” az alapszórend függvényében kell vizsgálnunk. Az alapszórend aktuális tagolását leírva eljuthatunk azokhoz a mondatokhoz, amelyek vagy az alapszórendnek megfelelő téma–réma struktúrát kívánják helyreállítani (ld. passzivizáció), illetve azokhoz a mondatokhoz, amelyek bizonyos kommunikatív célzattal épp az alapszórendhez tartozó kommunikatív rendet bontják meg (ld. például: rematikus elem kiemelése a mondat elején).

Ez volt a kiindulópontja Boostnak (1955), aki Drach (1937) kutatásai alapján a német mondat tipológiáját kommunikatív szempontból vizsgálta. A német

mondatot az ige elhelyezkedéséből, keretes szerkezetéből adódóan három fő részre szokás felosztani: *Vorfeld* (a mondat homloktere), *Mittelfeld* (a mondat középső része) és *Nachfeld* (a mondatkereten kívül eső rész) (Engel 1982: 204).

A *Vorfeld* és a *Mittelfeld* között helyezkedik el, a második helyen a ragozott igealak, a *Mittelfeld* és a *Nachfeld* között pedig a mondatzáró elem. A ragozott igealak és a mondatzáró elem között ún. feszültségív húzódik (Boost 1955), amely a mondat végén oldódik fel. Boost szerint a mondatrészek sorrendjét a közlésérték határozza meg, amely a mondat vége felé növekszik. A mondatzáró elem lehet: összetett igeidőknél és passzív szerkezetnél főnévi igenév, módális segédige, elváló igei összetétel, irányt kifejező szó szerkezet, tagadószó (vö. Eroms 1986: 32). Boost feltevését a későbbi kutatások igazolták, a mondaton belül a mondatrészek sorrendjének eloszlása a valenciaelvet (Eroms 1986: 33) követi. Boost a mellékmondatot is elemzi a közlésérték szempontjából, és arra a következtetésre jut, hogy a mellékmondat része a főmondat TRT-ának. Ha például kötőszavas mellékmondatról van szó, a kötőszó a téma és a mellékmondat többi része a réma. Ahogy említettük is, alapsorrendnek az számít, amikor a témának és a rémának nyelvtanilag megfelel az alany–állítmány–tárgy sorrend. A kérdés az, mi történik a többi mondatrészszel, objektokkal, határozókkal stb. A német alapszórend, más néven SVO szórend, illetve ha mellékmondatról van szó, SOV sorrend. Ez a jelöletlen típus kijelentő módú mondataira vonatkozik. A mondat jelöltnek számít, ha kérdő vagy felszólító módú, ilyenkor ugyanis az ige elmozdul a második helyről. Engel (1982) nyelvtana szerint a jelöletlen mondat mondatrészeinek a sorrendje a következő:

1. ábra

A jelöletlen mondat mondatrészeinek sorrendje

$E_1 = \text{Subjekt } V_{\text{fin}} A_{\text{temp}} A_{\text{kaus}} A_{\text{lok}} A_{\text{mod}} \text{ számos } E \text{ (kivéve az } E_1\text{-et)}$
 (E₂=Akkusativobjekt, 3=Dativobjekt, 4=Genitivobjekt, präp=Prepositionalobjekt)

Az E a kötelező vonzatot jelöli, az alsó index pedig a kapcsolat csökkenő erősségét növekvő sorrendben mutatja. A V_{fin} a ragozott igealakot takarja, az A a nem kötelező bővítményeket jelenti, ezek nem követik az ige valenciáját, általában határozók: temp=idő, kaus=ok, lok=hely, mod=mód. Mivel nem követik az ige valenciáját, viszonylag szabadok. Haftka (1978) szerint például, ha az A_{temp} helyet cserél az $E_1 = \text{Subjekt}$ -el, nincs jelentéskülönbség, másfelől ezekre a szabad mondatrészekre nagyobb hatást tud gyakorolni maga a kontextus. Ha a ragozott igealak a mondat végén van, mert mellékmondatról beszélünk, a csökkenő kötési erősnégnek megfelelően a kötelező bővítmények sorrendje: $E_1 E_2 E_3 E_4 E_{\text{präp}}$. El kell azonban mondanunk, hogy a kötelező bővítmények sorrendje változik, amennyiben azok névmási alakban jelennek meg (vö. Eroms 1986: 46–51).

3.3. Szövegnyelvészeti megközelítés

Jörn Albrecht (2005) *Übersetzung und Linguistik* című könyvében azt írja, hogy a leíró nyelvészet kontrasztív és összehasonlító ága a fordítás segédtudománya

lehet. Coseriu (1981) rendszernyelvészeti megközelítésében viszont különbséget tesz *Textlinguistik im engeren Sinn* (szűken vett szövegnyelvészet) és *Textlinguistik im weiteren Sinn* (tágan vett szövegnyelvészet) között. Szerinte e kettőt nem lehet egységes rendszerben szemlélni. A szűken vett szövegnyelvészet valójában a transzfrasztika – így hívták az 1960-as években a szövegnyelvészet kezdeteit német nyelvterületen (vö. Csátár és Haase 2011) –, amely mondatnál nagyobb egységeket vizsgál. Az FMP-re vonatkoztatva ez annyit tesz, hogy egy mondat témáját az előző mondat témája határozza meg. A transzfrasztika tehát a mondat szint és a tág értelemben vett szövegnyelvészet között helyezkedik el.

A tágan vett szövegnyelvészet viszont figyelembe veszi egy szöveg pragmatikai irányultságát is, több mondatra terjed ki, amelyek egy nagyobb egységet alkotnak. Eroms 1986-os *Funktionale Satzperspektive* című írásában azt állítja, hogy a szöveg (és itt a tág értelemben vett szövegnyelvészetre gondoljunk) aktuális tagolás szempontú, gyakorlati elemzésére két modell alkalmas: Beneš (1973) rétegelemzése, és Daneš (1974) tematikus progressziója. Beneš rétegelemzési modellje nemcsak a főmondat tematikus felbontását, hanem a mondat alatti, mellékmondati szint tagolását is figyelembe veszi és ábrázolja. Ha a rétegelemzés alapszinten lévő tematikus elemeit sorra vesszük, világos képet kapunk a szöveg alapjául szolgáló tematikus hálóról is (részletesebben ld. Eroms 1986). Lényegében ezen alapszik Daneš témaprogressziója is.

Daneš (1966) téma-réma meghatározása, ahogy említettük is, a Lutz féle 4. definícióhoz tartozik, azaz Daneš számára a téma az, amiről valamit kimondunk, a réma pedig az, amit a témáról kimondunk. Ily módon tagolva a mondatokat, a tematikus elemeket lánczá fűzve Daneš öt, szövegstruktúrákra jellemző típust különböztet meg. Ezeket mi itt csak felsoroljuk, hiszen a hazai irodalom is sokat hivatkozik rá (vö. Károly 2007: 107).

- (1) **Egyszerű lineáris progresszió:** egy mondat rémáját a következő mondat témája viszi tovább.
- (2) **Témafejlődés végigfutó témával:** a mondatokon ugyanaz a téma vonul végig, csak a hozzájuk tartozó rémák különböznek.
- (3) **Témafejlődés levezetett témákkal:** a szövegnek van egy ún. hipertémája, amely lehet implicit is. Ennek részei alkotják az egyes mondatok témáját.
- (4) **Többfelé ágazó réma:** egy réma több részből áll, de ezek a későbbi mondatok témái.

A következő fejezetben azt tárgyaljuk, hogy miként alkalmazható a transzfrasztika, valamint a tágabb értelemben vett szövegnyelvészet a fordítás kutatásában.

4. TRT és fordításelmélet

A német fordítástudomány a strukturális nyelvészetten belül elsősorban két helyütt látja a nyelvpáronkénti kontrasztív összehasonlítás lehetőségét: mikro- és makrostrukturális szinten (vö. Gerzymisch-Arbogast 2004).

4.1. Mikrostrukturális szint

Egy mondat aktuális tagolását, közlési értékét (*Mitteilungswert*) annak téma-réma sorrendje határozza meg. Ez pedig az adott nyelv szórendjében tükröződik (Stolze 1999). A 3.1. és a 3.2. fejezetben láthattuk a mondat elemei, a szórend és a közlésérték közötti összefüggéseket. Utaltunk arra is, hogy Mathesius volt az első, aki kontrasztív módon hasonlított össze angol, cseh és német mondatokat (Gerzymisch-Arbogast 2006). Őt követte Firbas is, aki 1959-től 2000-ig folyamatosan dolgozott KD modelljén, mindig nyelvi összehasonlításokkal. Példái elsősorban angol és cseh egybevetések, de gyakorta hoz német és francia fordításokat is (Firbas 1992). Firbas elméletét azonban a német nyelvészet és fordítástudomány nem tekintette elég kidolgozotttnak ahhoz, hogy szisztematikus összehasonlításokat végezzen. Gülich és Raible *Linguistische Textmodelle* című könyvükben így írnak: „A kommunikatív dinamizmus még egyáltalán nem rendelkezik olyan kielégítő definícióval, amely alkalmassá tenné explicit nyelvészeti leírásra vagy empirikus kutatásra” (1977: 65). Jóval később Jörn Albrecht így vélekedik Firbas elméletéről: „A modellt a későbbiekben több különböző nyelvre alkalmazták és egyre jobban kiépült. Eközben azonban olyan bonyolult lett, hogy számunkra, fordítóknak nem különösebben nyújt segítséget munkánk során.” (2005: 263)

A modern nyelvészet a mondaton belül három szintet különböztet meg, amelyek részterületei a szemiotikának, szintaxisnak, szemantikának és a pragmatikának:

- (1) **mondatfunkció:** alany, állítmány, különböző objekték, határozók;
- (2) **szemantikai szerep:** agens, paciens, kedvezményezett, átélő stb.;
- (3) **információérték:** téma, réma (vö. Albrecht 2005: 126).

Legtöbb esetben az alany, az agens és a téma egybeesik. Fordításkor azonban eltolódások figyelhetők meg az egyes nyelvek szórendi, hangsúlybeli, jelentésbeli különbségei miatt. Rogers (2006) például kihagyva a szemantikai szintet a grammatikai szerkezetet (GSZ) veti egybe az információs szerkezettel (ISZ). Tanulmányában egyszerű taxonómiát alkalmaz. Szerinte a fordítónak az ISZ és a GSZ viszonyában négy lehetősége van:

- (1) megtartja a GSZ -et és az ISZ-et;
- (2) megtartja a GSZ-et és az ISZ-et megváltoztatja;
- (3) megváltoztatja a GSZ-et és megtartja az ISZ-et;
- (4) mindkét szerkezetet (a GSZ-et és az ISZ-et is) megváltoztatja.

A két szint illetően egybevetése FNy-i és CNy-i szövegek, illetve mondatok között, szinte rögtön értékelhető eredményeket hozhat. Megmutathatja, hogy érdemes-e az összehasonlítást két nyelv között elkezdeni. Rogers ugyanis GWO (grammatikai szórendű) és PWO (pragmatikai szórendű) nyelveket vetett egybe. Német és magyar nyelvpár esetében két PWO nyelvet hasonlítanánk össze.

Műszaki szövegeket vizsgálva Göpferich (1998: 161–164) hasonló utat jár be, amikor azokat az eljárásokat csoportosítja, amellyel az információs szerkezetet, az alany–agens–téma egybeesést, azaz a jelöletlen szerkezetet meg lehet tartani. Göpferich (1998) öt olyan segédkonstrukciót sorol fel, amelynek segítségével a szövegalkotó vagy fordító a téma–réma tagolás megtartására törekszik:

- (1) Az ún. **presenteurs** használata, pl. a németben: *Es war einmal eine Prinzessin*; vagy az angolban: *Once upon a time there was a princess*. Itt a cél, hogy az alany rematikus pozícióba kerüljön.
- (2) Az **extrapozíció**, amikor egy főnévi szerkezet a mondat végére kerül. Ez inkább csak az angolra jellemző: *It's a pity to make a fool of yourself*.
- (3) **Inverzióról** akkor beszélünk, amikor a predikátum a mondat elejére kerül, az alany pedig a rémába „csúszik”: *Herab kam eine alte Dame*.
- (4) A **passzív** szerkezet, amikor az aktív mondat tárgya lesz a passzív mondat alanya, és így kerül tematikus pozícióba a Vorfeldben: *Der Zusammenhalt wird durch einen starken Kleber bewirkt*.
- (5) Az ún. **konverzió**. Ezalatt azt értjük, hogy szemantikailag hasonló jelentés alapján cserélünk fel szavakat vagy kifejezéseket, de ez a mondatban betöltött pozíció megváltozását vonja maga után: *Der alte Mann ging in den Wald* helyett *Der Wald nahm den alten Mann auf*.

A téma–réma sorrend akkor változik meg, ha a mondat egyik rematikus eleme a mondat elejére kerül. Ennek oka lehet az, hogy a szövegalkotó különösen erős kontrasztot kíván kifejezni, vagy egyéb okból vág bele a mondandójába. Elsősorban párbeszédekben gyakori. Pl.: *Eine neue Krise* (R) brach aus auf dem Wall Street (T).

Albrecht (2005) az említett eljárásokon és egybevetéseken kívül megemlíti még a mondathangsúly és az intonáció szerepét. Ezt az írott szövegben gyakran ki kell következtetni. A német mondatok hangsúly által történő megjelölését legrészletesebben Lötscher (1987) dolgozta ki *Satzakzent und Funktionale Satzperspektive im Deutschen* című munkájában. Ám itt is hiányoznak a kontrasztív tanulmányok (Gerzymisch-Arbogast 2004).

Ha mondatszintről továbblépünk a 3.3. fejezet elején említett transzfrasz-tikai szintre, és a mondatokat összekötő elemek információs státuszát vizsgáljuk, akkor beszélhetünk tematikus jelölőkről (*so, therefore, as a result* stb.), rematikus jelölőkről (*however, on the contrary*), illetve keret irányultságú (*framework oriented*) jelölőkről (pl. deiktikus elemek: *there, whith this*; vagy egyéb határozók: *as for, finally* stb.). Gerzymisch-Arbogast (2004: 595) azért sorol fel angol példákat, mert a német megfelelőik nincsenek kidolgozva, és szisztematikus kontrasztív tanulmányok sem léteznek még.

4.2. Makrostrukturális szint

Végezetül a makrostrukturális szinten végzett kutatásokról kell beszélnünk, amelyek lényegében a tágabb értelemben vett szövegnyelvészeti megközelítést képviselik. Beaugrande és Dressler (1981) a szöveg hét kritériuma között említi

meg a kohéziót és a koherenciát. A kohézió a szöveg alkotóelemeinek összessége, a mondatok közötti összetartó erő (Stolze 1999), a koherencia viszont a szöveg és a valóság közti viszonyt biztosítja.

Az FMP, ahogy azt Danešnél láttuk (3.3.), azaz a témaprogresszió mind a kohézió, mind a koherencia területén vizsgálható. Brinker (1988) ezzel szemben azt állítja, hogy a kohézió kutatás és az FMP összekapcsolását nem tartja gyümölcsözőbbnek, mint az újramegragadás elve (*Prinzip der Wiederaufnahme*) és a kohézió közt fennálló viszony vizsgálatát. Brinker (1988) szerint a daneši tematikus struktúra nem árul el többet egy adott szöveg kohéziójáról, mint az újramegragadás elemei (mint pl. anafora, katafora, névmások, a tematikus elemek közötti gondolati asszociációs viszonyok stb.).

Sokkal eredményesebb azonban a koherencia és az FMP közti összefüggéseket vizsgáló terület. Ennek a fordítás szempontjából is van jelentősége. Gerzymisch-Arbogast úgy tartja, hogy a TRT, különösen a daneši progresszió modellek számot tudnak adni az adott szöveg szövegdinamikájáról: „Egy szöveg tematikus progressziója nem a szöveg nyelvenkénti strukturálását mutatja, hanem a szöveg közvetítendő információmennyiségének dinamikáját, amely megelőzi a verbalizációt” (Gerzymisch-Arbogast 1994: 161). Gerzymisch-Arbogast tehát abból indul ki, hogy a szöveg dinamikája állandó, azaz invariáns, amelyet egyrésztől a FNY-i szövegelemzésnél fel kell tárni, másrésztől a daneši T-R modellekkel le lehet képezni, végül a CNY-i szövegen „számon lehet kérni”. Gerzymisch összehasonlítja a *Piroska és a farkas* című mese Grimm testvérek által írt változatát a Thaddeus Troll által írt *Piroska és a farkas hivatali nyelven* című írásával. Megfigyeli, hogy a hivatali változat sokkal hierarchikusabban strukturált szöveg, mint az eredeti, köznyelvi változat. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a szöveg dinamikájának kérdése része a funkcionális fordításnak. Tehát a FNY-i szöveg tematikus struktúrája megmutatja a szöveg dinamikáját, a fordítónak pedig ezt meg kell tartania, különben más típusú, és ezáltal más funkciójú szöveget kapunk.

Későbbi tanulmányában Gerzymisch-Arbogast (2006) az izotópia, a téma-réma tagolás és a koherencia viszonyát vizsgálja, elsősorban elméleti síkon. Holisztikus megközelítése továbbra is pragmatikai szintű. Ezáltal még több réteget von be a vizsgálatba. Így a fordításról mint fordítói tevékenységről és a fordítói döntéshozatalról von le következtetéseket, és nem a szűk értelemben vett mikro-szövegszinten vet egybe fordításokat.

5. Kitekintés

Jelen tanulmányunknak az volt a célja, hogy összefoglalja azon területeket, ahol a téma-réma tagolás, vagy más néven a Prágai Iskola által vizsgált funkcionális mondatperspektíva (FMP) a fordítástudomány számára hasznos lehet. Úgy találtuk, hogy a német nyelvészeti kutatás három szintre koncentrál: 1. a mondat; 2. a transzfrasztika – a szöveg mikrostrukturális része; 3. a szöveg tág értelemben vett megközelítése – a szöveg makrostrukturális megközelítése. Azt is láttuk, hogy a német szövegnyelvészet, de a német fordítástudomány is leginkább a

makrostrukturális vizsgálódásokat részesíti előnyben. A transzfrasztika szintjén azonban hiányoznak a szisztematikus nyelvpáronkénti egybevetések. Mi úgy látjuk, hogy egy német–magyar fordított szövegeken történő transzfrasztikai és ez által mondat szinten is történő szisztematikus összevetés hiánypótló lenne és eredményeket hozhat. Ugyanis bár mindkét nyelv „viszonylag szabad” szórendű, a nyelv tipológiájából fakadóan másképpen „szabad”. Láttuk azokat a fordítási eljárásokat (4.1.), amelyek főleg német–angol nyelvpár esetén a téma-réma tagolás következményeként létrejövő szórendi változásokat ellensúlyozzák. Ezeket német–magyar viszonylatban is érdemes megvizsgálni. Ezen felül a kontrasztív összehasonlításból eredő különbségek FMP-re gyakorolt hatását is érdemes vizsgálni, hiszen a magyarban például nincs vagy csak „visszafogottan van jelen” a passzív; másképp rendeződnek a névmások, mert nincsenek nemek; stb. Így azt lehetne megvizsgálni, hogy a magyar milyen más eszközökkel biztosítja a mondatperspektívát, és a fordítónak ehhez szöveg szinten milyen eszközöket kell alkalmaznia. Ehhez a szinthez tartozik a Firbas KD elméletével történő német–magyar szöveg szintű összehasonlítás is. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy egy-két tanulmányt kivéve (Klaudy 2004; 2007, Károly 2007) az angol–magyar nyelvpár esetében sem rendelkezünk szisztematikus áttekintéssel, ezért felmerül a kérdés, hogy nem volna-e előbb érdemes ezt a területet feltérképezni, hiszen Firbas elmélete angol nyelvre részletesen ki van dolgozva.

Irodalom

- Albrecht, J. 2005. *Übersetzung und Linguistik*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Amman, H. 1962. *Die menschliche Rede. Sprachphilosophische Untersuchungen*. Teil II. (Der Satz), Schauenburg: Lahr. i. B.
- Beaugrande, R. A. de, Dressler W. U. 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Beneš, E. 1971. Die Besetzung der ersten Position im deutschen Aussagesatz. In: Moser, H. (ed.) *Fragen der strukturellen Syntax und der kontrastiven Grammatik. Schriften des Instituts für deutsche Sprache 17*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann. 160–182.
- Beneš, E. 1973. Thema-Rhema Gliederung und Textlinguistik. In: Sitta, H., Brinker, K. (eds.) *Sprache der Gegenwart 30. Studien zur Texttheorie und zur deutschen Grammatik. Festgabe für H. Glinz zum 60. Geburtstag*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann. 42–46.
- Boost, K. 1955. *Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes*. Berlin: Akademie Verlag.
- Brinker, K. 1988. *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Coseriu, E. 1981. *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Csatár P., Haase Zs. 2011. Koherencia és kohézió – Reflexiók a két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján. In: Dobi E. (szerk.) *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai*. Debrecen: Egyetemi Kiadó.
- Daneš, F. 1960. Sentence intonation from a functional point of view. *Word* Vol. 16. No. 1. 34–54.
- Daneš, F. 1967. *Order of elements and sentence intonation. To Honor Roman Jakobson*. The Hague: Mouton. 499–512.

- Daneš, F. 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. In: Daneš, F. (ed.) *Paper on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton. 106–128.
- Diller, H., Kornelius, J. 1978. *Linguistische Probleme der Übersetzung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Doherty, M. 2003. Parametrised Sentence Beginnings of Sentences in English and German. *Across Languages and Cultures* Vol. 4. No. 1. 49–51.
- Drach, E. 1937. *Grundgedanken der deutschen Satzlehre*. Frankfurt a. M.: Diesterweg.
- Engel, U. 1982. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Schmidt.
- Eroms, H. W. 1986. *Funktionale Satzperspektive*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- É. Kiss K., Kiefer F., Siptár P. 2003. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Firbas, J. 1992. *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gabelenz, G. von der. (1901.) 1972. *Die Sprachwissenschaft*. Tübingen: Verlag TBL.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1994. Zur Relevanz der Thema-Rhema-Gliederung für den Übersetzungsprozeß. In: Snell-Hornby, M. (ed.) *Übersetzungswissenschaft Eine Neuorientierung*. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 2004. Theme-Rheme Organisation (TRO) and Translation. In: Kittel, H. et al. (eds.) *Übersetzung-Translation-Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Berlin-New York: de Gruyter (HSK). 593–600.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 2006. Coherence, Theme/Rheme, Isotopy: Complementary Concepts in Text and Translation. In: Heine, C., Schubert, K., Gerzymisch-Arbogast, H. (eds.) *Jahrbuch Übersetzen und Dolmetschen. Text and translation: theory and methodology of translation*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Göpferich, S. 1998. *Interkulturelles Technical Writing: Fachliches adressatengerecht vermitteln*. Forum für Fachsprachen-Forschung Vol. 40. Tübingen: Narr.
- Gülich, E., Raible, W. 1977. *Linguistische Textmodelle*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Haftka, B. 1978. Bekanntheit und Neuheit als Kriterium für die Anordnung von Satzgliedern. *Deutsch als Fremdsprache* 15. 157–164.
- Károlyi K. 2007. *Szöveg- és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407.
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lötscher, A. 1987. *Satzakzent und Funktionale Satzperspektive im Deutschen*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Lutz, L. 1981. *Zum Thema »Thema«. Einführung in die Thema-Rhema-Theorie*. Hamburg: Hamburger Buchagentur.
- Mathesius, V. 1928. On linguistic characterology with illustrations from modern English. In: Vachek, J. (ed.) 1975. *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press. 67–69.
- Molnár V. 1991. *Das Topik im Deutschen und im Ungarischen*. Stockholm: Almqvist and Wiksell International.
- Rogers, M. 2006. Structuring Information in English: A Specialist Translation Perspective on Sentence Beginnings. *The Translator* Vol. 12. No. 1. 29–65.
- Sgall, P., Hajicova, E., Benesova, E. 1973. *Topic, focus and generative semantics*. Kronberg/Taunus: Scriptor.
- Sgall, P. 1974. Zur Stellung der Thema-Rhema-Gliederung in der Sprachbeschreibung. In: Daneš, F. (ed.) *Paper on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton. 54–73.
- Stolze, R. 1999. *Die Fachübersetzung. Eine Einführung*. Tübingen: Narr Verlag.
- Vachek, J. 1966. *The linguistic school of Prague*. London: Bloomington.

Az *Anna Karenina* magyar fordításairól

Albert Sándor

E-mail: linguist@freemail.hu

Kivonat: A tanulmány Tolsztoj *Anna Karenina* című regényének különböző magyar fordításait mutatja be és hasonlítja össze egymással. A mű első, 1887-ben megjelent – német közvetítőszövegből készült, lerövidített és botrányosan gyatra színvonalú – magyar fordítása, R. Trux Hugóné munkája, jogosan váltotta ki a kritikusok és olvasók felháborodását. A XX. század elején két további fordítás készült a regényből (Ambrozovics Dezsőé 1905-ben, Bonkáló Sándoréké pedig a 20-as évek elején jelent meg), de a mű ekvivalens, szerzőjéhez méltó magyar fordítására 1951-ig kellett várni. A regény több mint hatvan éve Németh László fordításában kerül a magyar olvasók elé. E fordítás szövegén az első megjelenését követően több módosítást, „pontosítást” hajtottak végre a különböző kiadói szerkesztők. E „pontosítások” egy része erősen vitatható, és számos etikai problémát vet fel. A tanulmány részleteket mutat be a különböző szövegváltozatokból, és a fordítási hibák okát a sietve elvégzett munkában, illetve az orosz kultúra nem kellő mélységű ismeretében látja. Mindazonáltal Németh László magyar fordítása folyamatosan jelen van a könyvpiacra, új kiadásai – különböző kiadók gondozásában – sorra látnak napvilágot.

Kulcsszavak: (újra)fordítás, kulturális háttér, stiláris hibák, elidegenítő fordítás, kiadói szerkesztői javítások

1. Bevezetés

Németh László majdnem ötven éves, amikor 1950 márciusában elkezdte fordítani az *Anna Kareninát*. *Tolsztoj inasaként* című tanulmányában így ír erről:

Már mint öregedő író majdnem két évet töltöttem Tolsztoj szolgálatában. Nem úgy, hogy őt szolgáltam, hanem hogy az alváson kívül mást sem csináltam. A *Karenin Anná-t* több mint fél évig fordítottam, aztán csaknem fél évig tartott a fordítás megkívánt átdolgozása [...] Mintegy huszonöt éve a *Karenin Anná-n* tanultam oroszul, s amióta a közeledő front a nyelvtanulás ihletője lett, ezen tanítottam másokat. (Németh 1975: 28)¹

Németh László fordítása természetesen nem előzmények nélküli. A magyar nyelvű *Anna Karenina* több mint 120 éves történetre tekinthet vissza. A regény első magyar fordítása – R. Trux Hugóné német közvetítőfordítás alapján készült munkája² – 1887-ben jelent meg a Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadásában. Ezután 1905-ben Ambrozovics Dezső, majd (az 1920-as

években) Bonkáló Sándor, ifj. Pálóczi Horváth Lajos, Havas András Károly és Peterdi István fordították le a regényt a Révai Könyvkiadó, illetve a Gutenberg Könyvkiadó számára. Németh László fordítása – Áprily Lajos szerkesztésében, Barabás Tibor előszavával – 1951 könyvnapján jelent meg az Új Magyar Könyvkiadónál. Ezért – és egy másik orosz regény fordításáért – a következő évben József Attila-díjat kapott.

2. Az első *Anna Karenina*-fordítás

Ha a regény első, 1887-es magyar nyelvű fordítását (*Karenin Anna, írta Tolstoi Leó gróf, fordította R. Trux Hugóné*) egyetlen szóval kellene jellemeznünk, akkor elég lenne annyit mondanunk: botrányos. Már az első, felületes beleolvasás után is azonnal látszik, hogy nem az eredeti orosz szövegből, hanem német közvetítőszövegből készült. A tulajdonnevek leírása részben a német, részben a magyar helyesírást követi (*Wronszy, Weszlowowsky, Kitty, Sztepán Arkadiebits, Sztiva, Oblonszky, Kosznichef, Lydia Joanovna, Waszilié Lukics* stb.), de találunk furcsa, meghökkentő „hibrid” alakokkal is (*Szergiusz Ivanits, Wasilievits Mihály, Newszky Sándor, Levin Miklós*). A szöveg nehézkessége, magyartalansága már az első mondatnál szembeötlik:

Все счастливые семьи похожи друг на друга, каждая несчастливая семья несчастлива по-своему. (Толстой 1953: 3)

Minden boldogság hasonlít egymáshoz, de minden szerencsétlenségnek van más-más physionomiája. (Tolstoi 1902, I.: 3)

Ez a szerencsétlen szerkezetű mondat lenne a regényirodalom egyik legszebb, legismertebb kezdőmondatának ekvivalens magyar fordítása? Csak érdekességként említjük meg, hogy az *Anna Karenina* első mondata egy internetes portálon szerepel a „legjobb kezdőmondatok” tízes listáján³, ahol az előkelő 6. helyet foglalja el, olyan illusztris szerzők társaságában, mint George Orwell, Charles Dickens, James Joyce, Vladimir Nabokov, Jane Austen stb. Az internetes portálon ez a mondat szerencsére nem ebben a változatban, hanem Németh László fordításában szerepel („A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.”), mert R. Trux Hugóné Tolsztojhoz méltatlan magyar változatának esélye sem lenne a listára való felkerülésre. Az angol és a francia nyelv ugyancsak lehetőséget nyújt a все ‘összes’ és a каждый ‘mindegyik, minden egyes’ határozatlan névmások közötti különbség visszaadására és a mondatban található aszünдетon kifejezésére:

All happy families resemble one another, but each unhappy family is unhappy in its own way. (Tolstoy 1999: 1)

All happy families are alike; each unhappy family is unhappy in its own way. (Tolstoy 2001: 1)

Toutes les familles heureuses se ressemblent, mais, chaque famille malheureuse l'est à sa façon. (Tolstoï 1968: 7)

Alle glücklichen Familien sind einander ähnlich, aber jede unglückliche Familie ist auf ihre besondere Art unglücklich. (Tolstoi 2010: 7)

Mindkét angol, a francia és az új német fordítás is jól visszaadja az eredeti mondatban lévő ellentétet a *все* és a *каждый* névmások között, de az 1999-es angol változat, a francia és a német fordítás – R. Trux Hugóné példáját követve – a *but* / *mais* / *aber* kötőszó kirakásával tönkreteszi az aszündetont.

Bárhol olvasunk bele a mű első magyar fordításába, mindenütt nyakatekert szerkezetű, az eredeti mondathatárokat semmibe vevő, a mondatokat összevonó, feldaraboló, lerövidítő, megcsonkító, helyenként teljesen érthetetlen szöveggel találkozunk. De az igazán felháborító az, hogy a szöveg legalább harmadával rövidebb az eredetinél! Egész fejezetek, bekezdések, félmondatok vannak kihagyva, átírva, átszerkesztve benne, az egyes alfejezetek számozása pedig teljesen önkényes: valószínűleg a lerövidített német „eredeti” kiadás beosztását követi! Az orosz szöveg nyolc fő részből áll, R. Trux Hugóné fordítása azonban csak hétből (az első kötetben három rész van, a másodikban pedig négy), és az egyes részekben belül is mindenütt kevesebb az egyes fejezetek száma, mint az eredetiben. Az első rész 34 fejezete helyett csak 19-et, a második rész 35 fejezete helyett csak 21-et, a harmadik rész 32 fejezete helyett csak 17-et találunk, stb. Így nem csoda, hogy a szöveg is alig több, mint fele-kétharmada az eredeti mű terjedelmének. Könnyen elképzelhetjük, milyen vélemény alakulhatott ki a korabeli magyar olvasókban Tolsztoj remekművének stílusáról az ehhez hasonló párbeszédek olvasva:

– Ezek az ostoba chignonok! nem is juthat az ember leányáig. Ezek egy megholt asszony hajfürtei a miket itt simogatunk. Nos, Dollynka, mit csinál a te tromfod?

– Semmit papám, – mondá Dolly, tudván, hogy férjét érti; – mindig jár, mint az Orbán lelke. Alig látom, – tette hozzá gúnyos mosolylyal.

– Még nem ment el falura fáját eladni?

– Nem, csak szándéka van menni.

– Valóban, – mondá a herceg, – akkor jó példát kell neki adni. (Tolstoi 1902, I.: 148)

És akkor még nem is szoltunk az olyan stíláriis ügyetlenségekről, mint – hogy tényleg csak néhányat említsünk – *hatalmas külsejű vendéglős* (II. 128); *vastag férje* (II. 376); *életvidor asszony* (II. 129); *tréfás hangba esett* (I. 184); *Wronszký térdeire esett* (I. 185); *az Anna mosolyának láttára tévedésbe jött* (I. 257); *Várjon, üljünk le egy kissé* (I. 266); *szemöldeit* (sic!) *ránczba szedve* (II. 199); *fasvín szeltersz víz és cognacból álló keveréket ivott és hosszú lábait egyik székre nyujtá ki* (II. 201); *a grófnő fölkereste Korsunszkýt, kivel a füzértánczra foglalkoztatva volt* (I. 108); *elhanyagolta észszerű barátait* (I. 156) stb.

Hogy az olvasó képet alkothasson magának az első magyar nyelvű *Anna Karenina* stílusáról, bemutatunk egy – nem párbeszédes, hanem leíró jellegű – rövid szövegrészletet a második rész XVIII. (az eredetiben XXX.) fejezetének elejéről:

Mindenütt, a hol különféle emberek gyűlnek össze, úgy azon kisebb német fürdőben is, a melyet Cherbatzkyék fölkerestek, a társaság bizonyos kristályozási pontokra megy keresztül, mely mindenkinek kijelöli a maga helyét s valamint a vízcsöpp a hidegnek kitéve, okvetlenül bizonyos alakban kristályosodik, úgy minden újonnan érkezett fürdővendég okvetlenül megtalálja a rangjának megfelelő helyet a társaságban.

'Cherbatzky herceg, nejével és leányával', mely fölírás föl volt függesztve azon lakosztályra, melyet laktak, annnyival inkább rangjuknak megfelelő helyet foglaltak el a társaságban, mert ugyanazon időben egy német hercegnő is szerencsétlenné a fürdőt jelenlétével. Cherbatzky hercegnő kötelezettnek vélte magát, hogy mindjárt másnapon megérkeztük után leányát nála bemutatassa. Kitty igen egyszerű, azaz Párisból hozatott igen elegáns öltözkében jelent meg és mélyen meghajtotta magát az előkelő úrnő előtt.

– Reményilem, – szólott a német hercegnő, – hogy a rózsák csakhamar visszatérnek e szép arcra. (Tolstoi 1902, I.: 259)

Ez a szöveg minden szempontból kimeríti azokat a kritériumokat, amelyeket az ún. „elidegenítő” (*foreignizing*) fordítással kapcsolatban ír le a fordítástudomány⁴. Nem csoda, hogy a korabeli kritikusok felháborodott, heves támadásokat intéztek e fordítás ellen. Egyik tanulmányában Zöldhelyi Zsuzsa a *Fővárosi Lapok* cikkíróját idézi⁵, aki szerint a magyar fordítás „minden lapja szégyenletes hibáktól és érthetlenségektől hemzseg, és noha az ilyen eljárás valóságos irodalmi felfüggetlés a világ regényirodalmának egy fejedelme ellen, mégis a sajtó nem vonja ítélőszéke elé a vétkezőt, s e nagylelkűsége által előmozdítja a baj elharapózását” (Zöldhelyi 1983: 837).

3. A XX. század elején készült fordítások

Ambrozovics Dezső fordításán – amelynek első kiadása 1905-ben, második 1919-ben jelent meg – ugyancsak meglepő, hogy már több mint száz éves. Így kezdődik:

A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módja szerint boldogtalan. (Tolsztoj 1919: 1)

Mivel a múlt század elején még nem voltak kialakult hagyományai az idegen eredetű tulajdonnevek helyesírásának, nem szabad meglepődnünk a helyesírás következtetlenségein (*Alexandrovics Alexej, Arkagyevics Sztepán, Filimonovna Mária, Scserbaczkijék, Matvej, Kiti, Betszi, Dolli* stb.). Ez a fordítás már az orosz eredetiből készült, és a teljes szöveget tartalmazza, nincsenek benne kihagyások. Hogy stílusát érzékeltessük – és hogy az olvasó ezt összehasonlíthassa R. Trux Hugóné fordításával –, a fentebb már idézett szövegrészletet, a második rész XXX. fejezetének elejét megadjuk Ambrozovics Dezső műfordításában is:

Mint mindenütt, a hol emberek verődnek össze, úgy azon a kis német fürdőhelyen is, a hova Scserbaczkijék mentek, megtörtént a társaságnak szokott kifejeződése, mely minden egyes tagjának kijelöli a maga határozott és változtathatatlan helyét. Valamint a legkisebb víz-részecske is hideg időben határozottan és változtathatatlanul a hóhely ösmert alakját veszi fel, éppen úgy minden új ember, a ki csak a fürdőhelyen megjelent, legott beleilleszkedett az őt megillető helyre.

„Fürst Schtscherbatzkij sammt Gemahlin und Kinder” – a lakásnál fogva, a melyet elfoglaltak, s nevüknél és ösmerőseiknél fogva, a kikre ott akadtak, tüstént belejegeződtek a számukra kijelölt, meghatározott helyre.

Abban az évben egy valóságos német Fürstin is volt a fürdőben, a minek következtében a jegeződés folyamata még erőteljesebben ment végbe. A hercegné föltétlenül be akarta mutatni leányát a német hercegnőnek, s ott tartózkodásának mindjárt a második napján végre is hajtotta ezt a szertartást. Kiti mélyen meghajtotta magát Párisból hozatott nagyon egyszerű, tehát rendkívül elegáns nyári ruhájában. A Fürstin így szólt: – Remélem, hogy a rózsák csakhamar visszatérnek erre a csinos arczocskára, – s Scserbaczkijék számára legott ki volt jelölve életüknek pontosan meghatározott útja, a melyről többé letérniök már nem lehetett. (Tolsztoj 1919, I.: 280)

Bár stiláris ügyetlenségeket, magyartalanságokat ebben a fordításban is bőven találunk – *vidáman lerúgta a pamlagról a lábait* (I. 2), *elhangzott a kerekék zaja* (I. 364), *a borbély éppen a felső ajkával bíbelődött* (I. 6), *Levin a lelke fenekén maga is attól tartott, hogy...* (I. 462) stb. –, megállapíthatjuk, hogy ez a fordítás helyenként meglepően szép, gördülékeny, több mint száz éves kora ellenére viszonylag jól olvasható szöveg.

Bonkáló Sándorék fordítása – amelyet évszám feltüntetése nélkül *A romantika klasszikusai* sorozatában adott ki a Gutenberg Könyvkiadó Vállalat⁶ – csak kisebb stiláris eltéréseket mutat Ambrozovics Dezsőétől; az ő fordításukban az első mondat így hangzik:

Minden boldog család hasonlít egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módja szerint boldogtalan. (Tolsztoj é. n., I.: 11)

A tulajdonnevek leírása – némiképp következtelenül – megpróbálja követni a kiejtést, emiatt olyan, erőltetettnek tűnő szereplőnevekkel találkozhatunk, mint *Alekszzej Vronszkij, Sztjepán Arkadijevics, Ljevin, Scserbackij, Varenjka, Vaszjka, Njokoláj, Kiti, Dolli* stb. A második rész XXX. fejezetének eleje ebben a fordításban így szól:

Mint mindenütt, ahol emberek gyűlnek össze, így azon a kis német fürdőhelyen is, ahova Scserbackijék mentek, a társaságnak bizonyos kristallizációja következett be, amely minden egyes tagjának kijelöli az ő határozott és megváltoztathatatlan helyét. Ahogy a legkisebb

vizcsepp is hideg időben határozottan és megváltozhatatlanul a hópehely jól ismert alakját veszi fel, éppen úgy minden egyes új személyiség, aki a fürdőhelyen megjelent, azonnal elfoglalta az őt megillető helyet.

Fürst Scserbackij sammt Gemahlin und Tochter, a lakásukból amelyet elfoglaltak, s az ismerősök és nevükből kifolyólag, azonnal belekristallizálódtak a számukra kijelölt és meghatározott helyzetbe.

Abban az esztendőben egy valóságos német „Fürstin” is tartózkodott a fürdőben, aminek folytán a társaság kristályozódása még erőteljesebben ment végbe. A hercegné mindenáron be akarta mutatni leányát a Fürstinnek és mindjárt másnap végre is hajtotta ezt a szertartást. Kiti mélyen és kecsesen meghajtotta magát Párisból hozott „rendkívül egyszerű”, azaz igen elegáns nyári ruhájában. A Fürstin így szólott: „Remélem, hogy csakhamar visszatérnek a rózsák erre a bájos kis arcocskára” – és Scserbaczkij számára mindjárt ki volt jelölve itteni életüknek pontosan meghatározott útja, amelyet már nem lehetett többé elhagyniok. (Tolsztoj é. n., I.: 228)

A fordítások magyartalanságának, idegenszerűségének az is egyik oka lehet, hogy az orosz regények múlt század eleji fordítói még nem ismerték alaposan a forrásnyelvi kultúrát, nem voltak eléggé „bikulturálisak”. Nem tudták pontosan, mi az a *zakuszká*, a *zemsztvo*, az *artyel*, nem ismerték az orosz mértékegységeket (*arsin*, *pud*, *verszta*, *csetverty*), az orosz szokásokat, az orosz megszólításformák jellegzetességeit és konnotációit, a keleti kereszténységgel összefüggő házassági szertartásokat, azokat az „érzelmi és értelmi árnyalatokat, melyeket például egy orosz emberben a *szamovár*, *trojka*, *sztyepp* vagy a *tajga* szó vált ki, és egy idegen számára nehezen érthetők. A *sztyepp* például a határtalan orosz táj szimbóluma, a *szamovár* egy orosz szemében a meghitt otthon jelképe, stb.” (Tellingner 2003: 59). A reáliák nem tudása gyakran félreértésekhez, félrefordításokhoz vezetett. Ambrozovics Dezső „nem ismerte például a pravoszláv karácsony előtti, böjti időszakot (филипповки), és ebből félreértés keletkezett a magyar fordításban: a böjtre utaló *Filippovki* kifejezést női névként fordította, így lett a böjtből *Filippovka*, nőre utaló személynév. Ennek következtében az eredeti értelem teljesen megváltozott a fordításban” (Tellingner 2005: 126–127).

Érdemes közelebbről is megnéznünk az idézett szöveghelyet, amely a harmadik rész XI. fejezetében található. Levin megkérdezi az egyik öreg parasztembertől, nős-e már a fia:

– Уж женат?

Erre az öreg a következő választ adja:

– Да, третий год пошел с Филипповок. (Толстой 1953: 299)

Ambrozovics Dezső fordításában:

- És már felesége is van?
- De van ám, most három esztendeje, hogy összeadta magát egyik Filippovkával. (Tolsztoj 1919, I.: 359)

Ez a mondat ebben a formában teljesen érthetetlen, a magyar olvasót félrevezeti. R. Trux Hugóné fordításában a párbeszéd mindössze ennyi:

- Már házas?
- Két év óta. (Tolstoj 1902, I.: 301)

Bonkálóék sem értették meg az utalást, de azért megpróbálták valahogy értelmezni:

- Már házas?
- Igen, harmadik éve, a Filipovéktól. (Tolsztoj 1948, I.: 288)

Németh László először szintén személynévként értelmezte a bøjtre való utalást, fordításának első (1951-es) és egy évvel későbbi második kiadásában is ebben a formában szerepel:

- S már felesége is van?
- Van, harmadéve, hogy Filipovkával él. (Tolsztoj 1952: 297)

Nem tudni pontosan, szölt-e neki valaki vagy magától vette észre a hibát, mindenesetre a mű 1958-as kiadásában már a – bøjtre utaló terminust tartalmazó – helyes változatot találjuk:

- S már felesége is van?
- Fülöp napján volt három éve már. (Tolsztoj 1958: 303)

A regény 1984-es kiadása egy apró helyesírási pontosítással jelenik meg:

- S már felesége is van?
- Filipp napján volt három éve már. (Tolsztoj 1984: 366)

A regény két angol fordításában két gyökeresen eltérő megoldást láthatunk. A *Wordsworth Classics* sorozatban Louise és Aylmer Maude fordításában megjelent 1999-es változatban – amelyhez E. B. Greenwood írt értő és alapos bevezetőt – nagyjából az R. Trux Hugóné-féle változattal találkozunk az angol anyanyelvű olvasó:

- ‘And already married?’
- ‘Yes, just over two years.’ (Tolstoy 1999: 270)

A *Penguin Classics* sorozatban – Richard Pevear és Larissa Volokhonsky fordításában – kiadott 2001-es változatban viszont meglepően pontos értelmezést olvashatunk:

‘Already married?’

‘Yes, two years ago St Philip’s.’ (Tolstoy 2001: 274)

Lábjegyzetben, a 816. oldalon az alábbi magyarázatot fűzik hozzá:

St Philip’s day, 14 November, is the eve of the fourty-day Advent fast. Since weddings are not permitted during fast periods, the boy got married just before.

Vagyis hogy Szent Fülöp napja, november 14-e, a negyven napos adventi böjt előtti utolsó nap. Mivel pedig a böjti időszakban tilos volt házasságot kötni, a gyerek még éppen előtte házasodott meg. A francia és az új német fordítás is pontos, bár az idézett szövegrészhez egyik esetben sem találunk magyarázatot:

– Déjà marié ?

– Oui, il y a eu trois ans à la Saint Philippe. (Tolstoï 1968: 227)

» Ist er schon verheiratet ? «

» Ja, am Philippstag waren’s schon zwei Jahre. « (Tolstoi 2010: 335)

4. Németh László fordítása

Németh László ilyen előzmények után kapott megbízást a regény fordítására. A megbízás körülményeiről, a fordítás megjelenésének engedélyeztetésével, a honorárium kifizetésével kapcsolatos huzavonákról több írásában is beszámol. Rohammunkában (kb. hét hónap alatt, napi 12-14 órában) készült fordítása a megjelenés után kapott negatív és pozitív kritikákat is: a kritikusok egy része bírálta, más részük viszont valósággal magasztalta stílusát. A *Magyar Nyelvőr*-ben egy Mikola Gyula nevű kritikus az új fordítást a korábbi, Ambrozovics-féle szöveggel veti össze, mérlege negatív. Ezt a következtetést vonja le:

[...] megállapíthatjuk, hogy az új fordítás nagy része nem tekinthető szerencsésnek. Joggal tarthatunk attól, hogy akik Tolsztoj stílusának szépségét, meseszövéseinek logikus gördülékenységét nem ismerik, az új kiadás olvasásakor Tolsztoj írásművészetéről rossz benyomásokat szerezhetnek. [...] A hibák okát csak a nekifekvés és gondosság lanyhaságában kereshetjük. [...] Az új kiadás arról győzött meg bennünket, hogy még ezúttal helyesebb lett volna a könyvet a régi fordításban megjelentetni.” (Mikola 1952: 124–125)

Az *Irodalmi Újság* 1951. július 19-i számában megjelent ismertetőjében Lányi Sarolta viszont lelkes szavakkal magasztalja Németh László stílusát: „Az élvezetes fordítás Németh László avatott, elmélyedő szóművészetét dicséri. Valóban magyarba oldja, s a magyar szépprózába oltja Tolsztoj nagy művét.” Szabó Lőrinc is azt írja: nem hiszi, hogy Tolsztoj ilyen jó stilisztá lett volna.

A fordítás szövegében – amint fentebb már utaltuk rá – az 1951-es első megjelenés óta számos kisebb-nagyobb módosítás fedezhető fel. Íme egy rövid részlet a regényből: az első rész 2. fejezetének kezdőmondatai. Az első (1951-es) szöveg:

Sztyepán Arkagyics igazságos volt önmagával szemben. Nem tudta áltatni magát, nem bizonygatta, hogy megbánta, amit tett. Nem bánhatta meg, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelemre vágyó ember, nem volt a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel volt nála fiatalabb, szerelmes. Megbánása csak arra terjedt ki, hogy nem tudta jobban titkolni előtte. A helyzet súlyát azonban érezte és sajnálta az asszonyt, a gyerekeket, magát. Lehet, nagyobb művészettel rejti el bűnét, ha számít rá, hogy ez a hír így hat majd reá. Nyíltan sosem gondolkozott erről, homályosan azonban olyasmi volt benne, hogy a felesége rég kitalálta hűtlenségét s csak befogta a szemét. (Tolsztoj 1952: 19)

Az 1958-as szövegváltozat:

Sztyepán Arkagyics igazságos volt önmagával szemben. Nem tudta áltatni magát, nem bizonygatta, hogy megbánta, amit tett. Nem bánhatta meg, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelemre vágyó ember, nem szerelmes a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel volt nála fiatalabb. Megbánása csak arra terjedt ki, hogy nem tudta jobban titkolni előtte. A helyzet súlyát azonban érezte és sajnálta az asszonyt, a gyerekeket, magát. Lehet, nagyobb művészettel rejti el bűnét, ha számít rá, hogy ez a hír így hat majd feleségére. Sosem gondolkozott erről, homályosan azonban olyasmi volt benne, hogy a felesége rég kitalálta hűtlenségét s csak befogta a szemét. (Tolsztoj 1958: 7)

Ez a fajta szövegváltoztatás nyilvánvalóan indokolt ott, ahol a fordító tévesen értelmez vagy félrefordít, és az is vitán felül áll, hogy korszerűsíteni kell a régebbi helyesírással készült szöveget. Azonban nem mindig indokolt, ha stíláris, szórendi módosításokról van szó. A fő kérdés az, hogy ki teszi meg ezeket a változtatásokat, szövegmódosításokat. Mert ha a fordító maga dolgozza át saját korábbi szövegét, akkor nincs vele semmi probléma, hiszen tudjuk: egy fordításnak soha nincs végleges, lezárt, egyszer s mindenkorra kész szövege. Ha azonban egy kiadói szerkesztő utólag, a szerző tudtán kívül „nyúl bele” a fordítás szövegébe, az gyakran súlyos etikai kérdéseket vet fel. Íme néhány ilyen kérdés: Van-e joga megváltoztatni a későbbi kiadás szerkesztőjének egy már meglévő fordítás szerzőjének nyelvi megoldásait abból a megfontolásból, hogy az adott szöveghely vonatkozásában ő tud jobb (adekvátabb, szebb, hívebb, stílusosabb, választékosabb, elegánsabb stb.) megoldást? Ki dönti el és milyen kritériumok alapján, hogy a kiadói szerkesztő által jobbnak tartott megoldás *valóban* jobb-e, szebb-e, hívebb-e, választékosabb-e, mint a meglévő? Hol az

a határ, ahol a szerkesztőnek joga, sőt kötelessége belenyúlni a szövegbe, és honnantól kezdve teheti ezt meg saját kényére-kedvére? Nem hamisítja-e meg a fordító stílusát az, hogy a szerkesztő bizonyos helyeken kijavítja, más helyeken viszont (ahol ez a beavatkozás ugyanilyen indokolt volna) érintetlenül hagyja a fordító stílusát? Nem válik-e ezáltal a fordító homogén stílusa túlságosan is eklektikussá?⁷

A kiadók álláspontja teljesen egyértelmű ebben a kérdésben. *Az irodalom visszavág* internetes folyóirat egyik 2003-es számában interjút közöl M. Nagy Miklós műfordítóval *Szentségtörés-e kijavítani Arany János műfordításait?* címmel. „Mi van azokkal a fordításokkal, amelyeket nagynevű íróink készítettek, de elavultak? Mennyire szentségtörés hozzányúlni ezekhez a szövegekhez?” – hangzik az egyik kérdés. A műfordító válasza: „Egyáltalán nem az, miért is lenne? Az *Anna Kareninát* az Európa Kiadó most már többször is úgy adta ki, hogy Németh László egyébként nagyon szép fordítását egy szerkesztő átnézte, és pontosította a szöveget” (Goretity 2003).

Kétségtelen, hogy az 1951-es első kiadás szövegét a hét évvel későbbi, 1958-as kiadásban több helyen is „pontosították”, és ezek a „pontosítások” azóta is folytatódnak. A regény második mondata (*Все смешалось в доме Облонских*) az 1951-es és 1958-as kiadásban is *Az Oblonszkij-házban minden összekavarodott* változatban jelent meg, de az 1984-es kiadásban már erre változott: *Oblonszkijéknél teljes volt a zűrzavar*. Milyen „pontosításról” van itt szó? A sorozatos javítgatások azzal a veszéllyel járhatnak, hogy Németh László fordítása, rá jellemző stílusa, nyelvhasználata helyett az egymást követő szerkesztők javításai nyomán egy nyelvi talán pontosabb, de semleges stílusú szöveget fog kapni az olvasó. Egy konkrét példán keresztül megpróbáljuk bemutatni, miről van szó. Vessük össze az alábbi három mondatot:

Nem bántotta meg, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelemre vágyó ember, nem volt a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel volt nála fiatalabb, szerelmes. (Tolsztoj 1952: 19)

Nem bántotta meg, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelemre vágyó ember, nem szerelmes a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel volt nála fiatalabb. (Tolsztoj 1958: 7)

Most sem volt képes bűnbánatot érezni amiatt, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelmes természetű férfi nem szerelmes a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel fiatalabb nála. (Tolsztoj 1984: 8)

Az igazán Németh Lászlóra jellemző szórendet az első mondat tartalmazza, a második viszont – amelyben a mondat összetartozó részei közelebb kerültek egymáshoz – kétségkívül az olvasó érdekeit szolgálja, mivel könnyebben érthető. A harmadik mondat stiláris módosításokat (pontosításokat?) tartalmaz. Az olvasók véleménye valószínűleg megoszlaná arról, melyik változatot tartják jobbnak, és még nehezebb volna választ adni arra a kérdésre, hogy indokolt

és szükséges volt-e ebben az esetben a mondat szerkezetének megváltoztatása. Ez a példa talán kivételes, mert a kiadói szerkesztő nem annyira szintaktikai (szórendi), mint inkább stílári, helyesírási és nyelvhelyességi változtatásokat eszközölt a szövegben. Amennyire meg tudtam ítélni, a szövegmodosítások *alapvetően* tiszteletben tartották a szöveget és azt, hogy Németh László nemcsak fordító, hanem egyben kiváló író is, *nagyon* tehát *nem* érintették Németh László jellegzetes stílusát. A helyesírási és stílári változtatások (pl. úgy *jellemük-nél*, mint *eszüknél fogva* helyett *mind jellemük-nél*, *mind eszüknél fogva*; *kiült két felvonást* helyett *végigült két felvonást*; *arca okos volt*, *férfiás* helyett *arca okos volt*, *parasztos* stb.) végső soron túlnyomórészt hasznára váltak a szövegnek. Persze a szerkesztő ilyen megfontolások alapján éppenséggel más helyeken is változtatott volna a szövegen. Számomra például nem világos, miért hagyta érintetlenül a meglehetősen ügyetlen *Annának nevezhetnékje jött* megoldást (Tolsztoj 1952: 390, illetve Tolsztoj 1958: 402), és miért nem javította arra, hogy *Annának nevezhetnékje támadt* (ez a változat csak az 1984-es kiadásban jelenik meg, 485. oldal), de ez nyilván egyéni ízlés és szubjektív döntés dolga, és az ilyen – áldatlan és meddő akadémiai vitákba torkolló – kérdésekbe semmiképpen nem érdemes túlságosan belebonyolódni. Nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy Németh László több mint hatvan évvel ezelőtt keletkezett *Anna Karenina*-fordítása kiállta az idők próbáját, méltó magyar változata Tolsztoj remekművének. Azóta is – a Szépirodalmi, a Helikon és az utóbbi időben az Európa Kiadó gondozásában – sorra látnak napvilágot új kiadásai, folyamatosan jelen van a magyar könyvpiacra.

Irodalom

- Albert S. 2010. A szöveg-hűségről – filológiai megközelítésben. In: Bárdosi V. (szerk.) *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 9–17.
- D. Zöldhelyi Zsuzsa (szerk.) 1983. *Orosz írók magyar szemmel*. I. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Mikola Gy. 1952. Két orosz regényfordítás. *Magyar Nyelvőr* 76. évf. 2. szám. 123–127.
- Németh L. 1975. Tolsztoj inasaként. In: Németh L. *Megmentett gondolatok*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. 28–51.
- Tellinger D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* V. évf. 2. szám. 58–70.
- Tellinger D. 2005. Az etnokulturémák szerepe a műfordításban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* Tomus X. Fasciculus 3. Miskolc. 123–129.
- Venuti, L. 2004. Translation, community, utopia. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. 2nd edition. New York and London: Routledge. 482–502.

Internetes hivatkozások

- Goretity J. 2003. Szentségtörés-e kijavítani Arany János fordításait? Beszélgetés M. Nagy Miklós műfordítóval. *Az irodalom visszavág* 2003/15. <http://www.iv.hu>

Források

- Tolstoj Leó gróf: *Karenin Anna*. Regény. I. –II. kötet. Fordította: R. Trux Hugóné. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1902. (első kiadás: 1887).
- Tolsztoj: *Karenina Anna*. „Klasszikus Regénytár”, I. –II. kötet. Fordította: Ambrozovics Dezső. Budapest, Révai Testvérek Irod. Int. R.-T., Második kiadás, 1919 (első kiadás: 1905).
- Tolsztoj: *Karenina Anna* (Анна Каренина). „A romantika klasszikusai”, I.–II. kötet. Fordította: Bonkáló Sándor, ifj. Pálóczi Horváth Lajos, Havas András Károly és Peterdi István. Budapest, Christensen és Társa, Gutenberg Könyvkiadó Vállalat, Budapest. é.n. [1920-as évek eleje].
- Tolsztoj: *Anna Karenina*. Fordította: Németh László. Budapest, Új Magyar Könyvkiadó, 1952. (első kiadás: 1951).
- Tolsztoj: *Anna Karenina*. „Orosz Remekírók”, Fordította: Németh László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1958.
- Tolsztoj, Lev: *Anna Karenina*. „A világirodalom klasszikusai”. Fordította: Németh László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984.
- Толстой, Л. Н.: Анна Каренина. Москва: Государственное издательство Художественной Литературы, 1953.
- Tolstoy, Leo: *Anna Karenina*. Translated by Louise & Aylmer Maude. Wordsworth Classics. London: Wordsworth Edition Limited, 1999.
- Tolstoy, Leo: *Anna Karenina*. Translated by Richard Pevear and Larissa Volokhonsky. Penguin Classics. London: Penguin Books, 2001.
- Tolstoï, Léon: *Anna Karénine*. Traduction nouvelle et intégrale de Olga Vesselovskaia et Claire Robert. Club Géant. Paris: Presses de la Renaissance, 1968.
- Tolstoj, Leo: *Anna Karenina*. Aus dem Russischen von Hermann Röhl. Köln: Anaconda Verlag GmbH, 2010.

Jegyzetek

- ¹ Németh László számos tanulmányában, levelében, naplójegyzetében ír az *Anna Karenina* fordításával – és általában a műfordítással – kapcsolatos gondolatairól, elveiről, a munka nehézségeiről, az orosz és a magyar nyelv közötti eltérésekről stb. Ezek az írások könnyen hozzáférhetők, ezért itt nem térünk ki rájuk.
- ² „Az *Anna Karenina* rendkívül gyatra magyar szövege, amelynek forrása az eredetitől sok tekintetben eltérő német fordítás volt, 1887-ben látott napvilágot” (Zöldhelyi 1983: 837).
- ³ A teljes listát ld. az interneten: www.konyves.blog.hu/2009/09/14_a_legjobb_kezdomondatok_magyarul.
- ⁴ Az ún. „elidegenítő” fordítás (*foreignizing translation*) – az ún. „honosító” fordítás (*domesticating translation*) ellentétéként – elidegeníti, eltávolítja a célnyelvi olvasókörzönséget a műtől és szerzőjétől, a fordítónak minden igyekezete ellenére sem sikerül a fordított művet a célnyelvi kultúra részévé tenni, nem képes a művet a célnyelvi kultúrába beilleszteni, integrálni (ld. erről bővebben Venuti 2004).
- ⁵ „A lelkiismeretlen fordítások ellen”. In: *Fővárosi Lapok*, 1889. július 16, 192. szám, 1423. oldal.
- ⁶ Tolsztoj: *Karenina Anna* (Анна Каренина). I. kötet: Orosz eredetiből fordította Bonkáló Sándor és ifj. Pálóczi Horváth Lajos. II. kötet: Orosz eredetiből fordította

Havas András Károly és Peterdi István. Átnézte Trócsányi Zoltán. Bevezetéssel ellátta Bonkáló Sándor. Illusztrálta Semjén Ferenc. Christensen és Társa, Gutenberg Könyvkiadó Vállalat, Budapest. é. n. (1920-as évek). Ezt a szöveget a Gutenberg Kiadó később – a fordítók nevének feltüntetése nélkül és illusztrációk kihagyásával, Hegedüs Géza bevezetőjével – újra kiadta. Évszám ezen a kiadáson sem szerepel, de ki lehet következtetni megjelenésének időpontját (1948), a belső előzéklapon ugyanis ez a szöveg olvasható: „Leo Tolsztoj születésének 120 éves fordulóján ünnepi megnyilvánulásként hirdesse ez a könyv a Szovjetunió és az orosz nép szellemi erejének magasrendű géniusát. A szabadságharc 100 éves fordulóján. Gutenberg könyvkiadó”.

⁷ Erről a sok vitát kiváltó, számos etikai problémát is felvető kérdéskörrel ld. részletebben: Albert 2010.

Esettanulmány a tulajdonnevek fordításáról a gyermekirodalomban

Zajacz Zita

E-mail: zita.zajacz@gmail.com

Kivonat: A tanulmány Tove Jansson *Näkymätön lapsi* című kötetének két magyar fordításában vizsgálja a tulajdonnevek átültetését. A gyermekirodalomban elfogadott, befogadó-központú fordítás miatt gyakori eljárás a tulajdonnevek fordítása. Elsőként a forrásmű tulajdonneveit vizsgálom, majd ezekkel összevetem a fordításokban szereplő elnevezések szintaktikai felépítését, jelentését és konnotációit. Elemzem a fordítói stratégiákat, illetve ezek eltéréseit, és keresem az okokat, amelyek a nevek újralfordítására sarkallták a fordítót. Vizsgálom, hogy az eltérő nevek milyen különbségeket eredményeznek a szöveg egészében.

Kulcsszavak: gyermekirodalom, fordítói stratégiák, tulajdonnevek, stilisztikai eltolódás

1. Bevezetés: A két fordítás története

Tanulmányomban Tove Jansson *Det osinlyga barnet* című kötetének két magyar fordításában vizsgálom a tulajdonneveket. A fordítás alapjául szolgáló mű azonban nem a fent említett kötet, hanem az 1962-ben Laila Järvinen fordításában megjelent *Näkymätön lapsi ja muita kertomuksia*. A magyarázat a svéd finn irodalom speciális helyzetében keresendő. Finnországban a svéd a második hivatalos nyelv, amelyet a lakosság mintegy hat százaléka beszél anyanyelveként. A svéd nyelvű, ám finnországi irodalmi alkotásokat természetesen a finn kultúra szerves részének tekintik. Így pl. a *Finn Irodalmi Információs Központ (FILI)* is elfogadja és támogatja a svéd finn irodalom fordítását finn forrásnyelvből is, hiszen a finn lakosság nagy része is finn fordításban olvasta ezeket a műveket, és a finn kultúra ismerői, fordítói is gyakran finn fordításokon keresztül ismerkednek meg ezekkel az alkotásokkal. Így történt ez Szakonyi Csilla esetében is, aki a Móra Ferenc Könyvkiadó szerkesztőjeként javasolta kiadásra a művet. A fordítás érdekessége, hogy a kötet kontrollszerkesztője, Harrach Ágnes a svéd nyelvű eredetivel vetette össze a fordítást. Ekként jelent meg végül a kötet először magyarul Szakonyi fordításában 1989-ben *A láthatatlan kisgyerek* címen. A kiadó még egy történetet publikált Jansson kilencskötetes sorozatából 1994-ben Harrach Ágnes fordításában, a *Varázskalap a Múminvölgyben* címűt. A kiadások azonban visszhangtalanok maradtak, a többi kötet pedig lefordítatlan.

Tove Jansson műveinek újabb kiadása többek között a múmibummnak nevezett jelenség miatt vált újra aktuálissá. Az 1990-es években Denis Livson és Lars Jansson irányításával elkészült japán–finn rajzfilmsorozat tette közismertté és rendkívül népszerűvé Skandinávián kívül is a szereplőket. Gyermeklapok je-

lentek meg, színi előadások, dalok születtek idegen nyelveken is, plüssfigurákat, bögréket, ruhákat, számítógépes, illetve mobiltelefonos játékokat stb. kezdtek forgalmazni szerte a világon a múmi figurákkal.

A 90-es években Magyarországon is bemutatták a rajzfilmsorozatot, először az M1-en majd a Duna TV-n, és a képregények is megéltek tizennyolc lapszámot (1993–94); ennek ellenére Jansson történetei csak szűkebb körben váltak kedvelté. Talán részben annak következtében, hogy az újabb megjelenések nem építettek a korábbiakra, nem használták a korábbi elnevezéseket sem, így a szereplők azonosítása zavarossá vált.

A Napkút Kiadónak szintén a fordító hívta fel a figyelmét a Múmi könyvekre. A már korábban kiadott kötetek újrafordítását a kiadó azért tartotta szükségesnek¹, mert a teljes sorozatot szerették volna egységes hangnemben, azonos elnevezésekkel megjelentetni. Ennek a sorozatnak a részeként látott napvilágot Vukovári Panna fordításában *A láthatatlan lurkó* címet kapó kötet másodszor is magyarul, 2008-ban.

2. A mómik²

A mómik születése családi történet: Tove Jansson fivére bosszantására rajzolt egy figurát, a legrondábbat, amelyet akkor el tudott képzelni. Így született meg *Mumintrollet* azaz *Muumipeikko* alakja, amelyet később Jansson átértékelte, és képzőművészeti munkáiban, eleinte többek közt karikatúráiban is szerepeltetni kezdett. Az író 1945-ben szentelt először egy teljes irodalmi művet a mómiknak. Az első könyvet további nyolc kötet követte 1970-ig.

A mómik fehér, leginkább vízilóra emlékeztető, dundi figurák, akik Múmi-völgyben élnek egyéb képzeletbeli teremtményekkel együtt. Világukra jellemző, hogy senki sem tökéletes, de ezt a többiek a legnagyobb természetességgel elfogadják, amíg ez a világuk rendjét nem sérti. A történetek a legkevésbé sem didaktikusak, gyakran melankolikus hangvételűek, és egyfajta filozofikusság jellemzi őket. A mómik élete harmonikus és biztonságos, de olykor szokatlan események történnek a völgy lakóival, és ezek adják egy-egy történet cselekményét. A Múmi könyvek gyakori témája a magány és a szorongások feldolgozása. A témaválasztás és a hangvétel alapján az író számára a feltételezett olvasók nem csupán a gyerekek, hanem a felnőttek is.

¹ Köszönet a szíves tájékoztatásért Szakonyi Csilla fordítónak és Szondi Györgynek, a Napkút Kiadó vezetőjének.

² A múmi képzeletbeli lények elnevezése és egyben ezek tulajdonnévének része is. A tanulmányban a finnből a magyar kiejtési és betűzési szabályokhoz adaptált elnevezést használom.

3. Névadás a gyermekirodalomban

Az irodalmi nevek jelentősen eltérnek a tulajdonnevek általános jellemzőitől annyiban, hogy a nevek viselői nem a valós élet szereplői, hanem egy történet alakjai, így nevük megalkotásának nemcsak nyelvi, hanem stilisztikai és irodalmi okai is vannak. A gyermekirodalmi névadásban nehéz általános szabályosságokat feltárni, mivel a szereplők, azaz a nevek viselői sokfélék lehetnek, pl. emberek, antropomorf állatok, képzeletbeli, kitalált lények stb. Azt azonban elmondhatjuk, hogy a név gyakran szerepet játszik viselője jellemzésében, sokszor a szereplők külső megjelenésük vagy egyéb jellemzőjük alapján kapják a nevüket. Ahogy Nord (2003) rámutat, a tulajdonnevek fő funkciója ugyan egy egyedi létező megjelölése, de nem ez az egyetlen funkciójuk, hiszen egyéb szemantikai jelentést is hordozhatnak, tehát „monoreferenciálisak”, de nem monofunkcionálisak.

Bertills (2003: 45) a következő tulajdonnévtípusokat különbözteti meg a gyermekirodalmi névadás vonatkozásában: (a) *konvencionális nevek*, amelyek megtalálhatók az adott nyelv utónévregiszterében vagy konvencionális családi nevek az adott kultúrában, és jelentésükkel nem járulnak hozzá a szereplő jellemzéséhez; bár ezek sem véletlenszerűek, hiszen az adott kultúrában konnotatív jelentéssel bírhatnak, valamint egyéb információkat hordozhatnak, pl. a viselője nemére, szociokulturális hátterére vonatkozóan (Nord 2003); (b) *kitalált nevek*, amelyeket Hermans (1988) szemantikai jelentéssel rendelkező neveknek hív, vagyis amelyeket egy bizonyos szándékkal hoztak létre egy adott narratív kontextusban; (3) *klasszikus*, azaz univerzális, történelmi vagy irodalmi nevek, amelyek univerzálisnak számítanak abban az értelemben, hogy kulturális vagy nyelvi közegtől függetlenül képesek felidézni a név viselőjét, pl. *Caesar*. Vizsgálatukat bonyolítja, hogy a konvencionális nevek és a szemantikai töltettel rendelkező, kitalált nevek megalkotásában nyelvi és narratív szempontok is szerepet játszanak.

4. Tove Jansson névalkotási módjai

Tove Jansson természetesen svédül nevezte el szereplőit, de a kiváló finn fordítások még életében napvilágot láttak, és a bennük szereplő tulajdonnevek változatlanul megmaradtak a köztudatban, a képregényekben és a rajzfilmek szinkronjában is. A svéd nyelvű neveket nem elemzem részletesebben, mivel a magyar fordítások forrásszövege a finn fordítás volt, csupán röviden ismertetem Jansson névadási eljárásait (ld. részletesen Bertills 2002). Jansson szereplői általában emberi tulajdonságokkal felruházott, kitalált, állatszerű lények. Legtöbbször nem konvencionális, a nyelv utónévjegyzékében fellelhető neveket, hanem kitalált neveket viselnek. Szembetűnő jellegzetesség azonban Janssonnál, hogy a tulajdonnevek gyakran nemcsak egy individuumot jelölnek, mint ahogyan ez a tulajdonnevek alapvető vonása, hanem gyakran ugyanaz a név szolgál a faj elnevezésére is, amelyhez a szereplő maga is tartozik. A

tulajdonneveket és a közneveket a svédben is jelölik ortográfiailag, azonban Jansson nem következetes abban, hogy a fajneveket kis-, míg a tulajdonneveket nagy kezdőbetűvel írja. A kötet nevei közül ide tartozik például a svéd *hemulen*, *hatifnattarna*, *mumin*, *snork*, *mymlan*, *homsan*.

Jansson elnevezéseiben szintaktikai és szemantikai szempontokat figyelembe véve a következő kategóriákat találhatjuk:

- (a) köznevek származékai: pl. svéd: *Lilla My* – finn: *Pikku Myy*, svéd: *Sniff* – finn: *Nipsu*;
- (b) névszók vagy igék származékai: pl. svéd: *Hemulen* – finn: *hemuli*; svéd: *Homsan* – finn: *Homssu*, svéd: *Gafsan* – finn: *Kampusu*, svéd: *Mymlan* – finn: *Mymmeli*;
- (c) összetett szavak: pl. svéd: *Snorkfröken* – finn: *Niiskuneiti*; svéd: *hatifnattarna* – finn: *hattivatit*; svéd: *Snusmumriken* – finn: *Nuuskamuiikkunen*; svéd: *Muminpappan* – finn: *Muumipappa*, svéd: *Muminmamma* – finn: *Muumimamma*;
- (d) kitalált nevek, amelyek nem tartalmaznak köznyelvi szót és szemantikai töltettel sem rendelkeznek: pl. svéd: *Filifjonkan* – finn: *Vilijonkka*; svéd: *Too-ticki* – finn: *Tuutikki*; svéd: *Ti-ti-oo* – finn: *Ti-ti-uu*;
- (e) konvencionális nevek: pl. svéd: *Ninni* – finn: *Ninni*, amely az *Anna* keresztnév becéző formája; illetve svéd: *Sedrik* – finn: *Sedrik*.

5. A *Näkymätön lapsi* tulajdonnevei

Jansson többször hangoztatta, hogy a Múmi figuráknak létező személyek szolgáltak mintájául, és ez néhány esetben írói névadására is hatott. *Tuu-tikki* előképe például élettársa, Tuulikki Pietilä volt. A *Mumintrollet* név anyai nagybátyjának, Einar Hammarstennek a meséiből származik, amelyekkel Jansson gyerekkorában ijesztgette őt. A mumi Jansson saját művészcsaládjának bohém életmódját élék. Múmi-pappa író, aki folyamatosan a visszaemlékezésein dolgozik, Múmi-mamma pedig szeretetteljes környezetet teremt családjá számára.

A nevek nagy része a Hermans (1988) által használt expresszív vagy szuggesztív nevek kategóriájába sorolható, ugyanis vagy egyértelműen van kapcsolatuk valamely szó lexikális jelentésével, vagy hangzásukban sejtetik azt. A Múmi család neveiben összetett szavakat találunk, amelyeknek előtagja a *múmi* szó, amely a kitalált, képzeletbeli faj elnevezése, az utótagja pedig a családban betöltött szerepet jelöli, pl. a *mamma*, *pappa* megszólító formával, kivétel *Muumipeikko*, amelyben a *peikko* ‘erdei manó’-t jelent. A Múmi családnak nem tagja, de a mumihoz közelálló fajhoz tartozik, *Muumipeikko* barátnője, *Niiskuneiti*. Ahogyan a mumi, *Niiskuneiti* nevében a *niisku* tag egyben a fajnév is, míg a *neiti* ‘kisasszony’ jelentésű megszólítási forma. Nevének első tagja a *niiskutta* ‘szipog’ ige származéka. *Muumipeikko* és *Niiskuneiti* neve is jó példa a kötet olyan névadásaira, amikor a név kevésbé játékos, inkább meglepő, mivel nem tűnik viselőjének jelleméhez illőnek, hiszen *Muumipeikko* egyáltalán nem

rendelkezik az erdei manók attribútumaival, és *Niiskuneiti* viselkedését sem a szipogás jellemzi.

A szokatlan névadások közé sorolhatjuk *Muumipeikko* másik jó barátjának, *Nuuskamuikkunen*nek a nevét is, akinek szemantikái töltettel rendelkező svéd *Snusmumriken* elnevezését leginkább ‘tubákoló, fura, koszos öreg’-ként adhatjuk vissza (lásd még Bertills 2002). Ezzel szemben *Nuuskamuikkunen* leginkább vagabondnak mondható, talán a történetek legfilozofikusabb figurája: nem tűri a kötöttségeket, szabadon vándorol, szeret egyedül lamentálni, ugyanakkor jóindulatú és barátságos, ha mégis kapcsolatba kerül a többi szereplővel. Habár ruhái régiiek, és az öltözködés egyáltalán nem fontos számára, mégsem egy ápolatlan öregember képzetét kelti. Az elnevezés szokatlanságát és ellentmondásosságát a finn szöveg is tükrözi. A *nuuska* ‘tubák’ előtag tehát svédből fordított szó, de a *muikku* ‘egyfajta apró, tavi hal’ utótag már nem a *mumriken* jelentését, hanem inkább hangzását akarja visszaadni. A név mégsem motiválatlan, mivel *Nuuskamuikkunen* pipázik és horgászni is szeret.

A svédből finnre csupán írásmódjukban adaptált nevek között előfordulnak olyanok, amelyek az eredetiben konnotációkat hordoztak, de ezt a finnben elvesztették. Pl. *Rouva Vilijonkka*, akinek nevében a *rouva* ‘asszony’ megszólítást láthatjuk és a *vilijonkka* képzeletbeli faj elnevezését. Ez utóbbi a svédben még hangzásával felidézi a *fjompa-fjompung* ‘bolond nő’, ‘örülten viselkedő’ főnévmelléknév párt (Bertills 2003), de a finnben már nem konnotatív. Az eredeti tulajdonnév konnotációját erősítette, hogy viselője egy ok nélkül szorongó, háztartását gondosan vezető lény.

A *hattivattik* esetében is hasonló eljárással élt Järvinen, azaz grafológiailag adaptálta a nevet, ami így viszont nem maradt konnotatív. A *hatifnattarna* a svéd *hatt* ‘gomba kalapja’ szót idézi fel, és ezt a konnotációt ébreszti Jansson jellemzése is, amelyben elmondja, hogy ezek a fehér, kiismerhetetlen lények általában csoportosan vándorolnak a világban, nem lehet érzelmeket leolvasni róluk, és általában elrejtőznek szem elől. Az illusztrációkon is leginkább egy galléros, ám kalaptalan gomba tönkjére emlékeztetnek apró szárnyaikkal. Szintaktikailag a *hattivattik*hoz hasonlóan adaptálta Järvinen a *Mymmelit Mymylan*ból és a *Hemulik* nevét is a svéd *Hemulen*ből. A finn ugyanis az -i morfémat használja kötőhangként, amikor idegen szavakhoz toldalékokat illeszt. A *hemul* szó ‘ajánlat, kezesség, tekintély’ jelentését Järvinen nem érzékelteti semmilyen módon. Habár az elnevezés szokatlansága a gyermekek mint befogadók számára esetleg nem is lenne szembetűnő. Mivel Jansson fenti elnevezései a finnben már nem hordoznak szemantikai töltetet, természetesen a magyar fordításokban sem jelenhet meg az eredeti konnotáció megteremtésének a lehetősége.

Több név jelentése utal viselőjének valamely tulajdonságára, pl. *Pikku Myy*, *pikku* ‘kicsi’, *my* svéd ‘apró dolog’, egy apró kislány piros ruhában, szorosra fogott vörös copffal a feje tetején, aki egy kis anarchista, zsörtölődik, morgolódik és gyakran nem túl jóindulatú. *Homssu* a svéd *Homsan* név fonológiai adaptációja, szemantikái jelentését azonban a finnben is megőrizte, a beszélt nyelv regiszterében ugyanis a *homssu* jelentése ugyancsak ‘rendetlen, ápolatlan’. A szereplő tulajdonságai nem mondanak ellent nevének, ugyanis *Homssu* vagy a *homssuk* általában kicsit szétszórt, csapongó, mindenre kíváncsi, sokat

kérdezősködő, barátságos lények. *Kampsu* esetében is hasonló stratégiát alkalmazott Järvinen, azaz hangzásában tükrözte az eredeti *Gafsan* ‘fecsegés’ elnevezést, azonban a *Kampsu* név a finnben már más asszociációkat ébreszt. Egyrészt a *kampsu* egy hagyományos, rénszarvasvérből készült étel neve is, de beszélt nyelvi ‘cucc, holmi’ jelentése közismertebb. A finn név sem marad azonban motiválatlan, mivel *Kampsu* egy illedelmes, jól nevelt hölgy, akinek van szeme az apró csecsebecsére.

Ti-ti-uunak a kötetben *Köszlász-bóklász* adja a nevét a következő hangszimbolikai magyarázattal: „Lehetnél: Ti-ti-ú, Ti-ti-ú, érted? Vidám kezdet, és hosszú, szomorú ú a végén” (Szakonyi 1989: 15).

Két konvencionális tulajdonnévvel is találkozhatunk: a *Sedrikkel* és a *Ninnivel*. *Ninni* pontosabban becenév, leggyakrabban az *Annáé*. A *Sedrik* gyakori kutyanév svédül, de a finn névregiszterben is fellelhető. Az ő gazdája *Nipsu*, aki kicsinyes, fősvény figura. A svéd nevének (*Sniff*) konnotációja, valamint az illusztrációkon látható hosszú orra is arra utal, hogy neki is van valami kutyaszerű az alakjában. A finnben ez a konnotáció megváltozik, mivel a név hangzásában a *nipsutta* ‘nyisszant’ igéhez áll közel.

A tanulmányomnak nem célja, hogy a finn fordításokat, illetve fordítói stratégiákat részletekbe menően elemezze, a nevek jelentését és konnotációját azért volt fontos ismertetni, mert ezek voltak a magyar fordítás forrásnyelvi alakjai.

6. Fordítói műveletek a tulajdonnevek fordításában

A tulajdonnevek ekvivalenciájának megteremtése, fordításuk, fordíthatóságuk mindig dilemmákat okoz. J. Soltész (1967) szerint a jelnevek, mivel nincs közszoói jelentésük, nem konnotatívok, önkényesek és motiválatlanok, célnyelvi megfelelővel helyettesíthetők, pl. *Donau* – *Duna*, vagy változatlanul átvehetők. Ezzel szemben a szónevek, amelyeknek van közszoói jelentésük, motiváltak és konnotatívok, illetve helyettesíthetők vagy részben/egészben fordíthatók; ugyanezek a fordítói stratégiák alkalmazhatóak a jelnevek és a közszavak kombinációjával létrejövő összetételekben is.

Vermes (2002) négy átfogó fordítói stratégiát különböztet meg a nevek fordításában: (a) átvitel, azaz a forrásnyelvi név változatlan beillesztése a célnyelvi szövegbe; (b) *behelyettesítés*, amely a forrásnyelvi név helyett egy konvencionális célnyelvi megfelelőt használ; ehhez az eljáráshoz sorolja a *grafológiai behelyettesítést* is, amikor a fordító a célnyelvi helyesírási és betűzési szabályok szerint írja a nevet; (c) *fordítás*, amellyel a forrásnyelvi nevet vagy egy részét olyan célnyelvi megfelelővel helyettesít, amely ekvivalens az eredetivel; (d) *modifikáció*, a forrásnyelvi név nem vagy csak részben áll kapcsolatban a célnyelvi változattal, ide sorolható a *kihagyás* vagy *a név köznevekkel való helyettesítése* is.

7. A tulajdonnevek fordítása a gyermekirodalomban

A fordító munkájára hatással van, hogy a gyermekirodalom célközönsége életkoránál fogva speciális tulajdonságokkal rendelkezik. A fordítót befolyásolja, hogy a mű pedagógiai szándékát, ideológiai tartalmát (Vándor é. n.) egy speciális korcsoport számára kell érthetően közvetítenie. Az érthetőség szem előtt tartása, a befogadó-központúság gyakoribb explicitációt eredményez, a forráskultúra idegenségét pedig a fordító gyakran honosító eljárásokkal próbálja enyhíteni a gyermekkorú olvasók számára (O'Sullivan 2003). A befogadó-központúság következtében gyakoribb a gyermekirodalmi művek adaptálása és újralfordítása is (Stolze 2003), mivel időben olyan társadalmi, kulturális, nyelvi változások történnek, amelyek megváltoztatják a befogadók, azaz a gyerekek háttértudását, olvasói szokásait stb. is.

A gyermekirodalom ezen sajátosságai a tulajdonnevek fordítását is érintik. A nevek fordítása mellett szól a pedagógiai szándék közvetítése és az érthetőség elérésének célja, különösen a szemantikai töltettel rendelkező neveknél. Ezt befolyásolhatja azonban az is, melyik korosztályba tartozik a mű célközönsége. Ugyanis a globalizáció kulturális hatásaként a médiában, a hétköznapi életben már a nagyobb gyerekek is találkoznak más kultúrákkal, így nem tűnnek szokatlanoknak számukra az idegen nyelvű nevek sem. A fordító így dönthet a forrásnyelvi nevek megtartása mellett is, amivel egyben a forráskultúra egzotikumát is érzékeltetheti, természetesen vállalva ilyenkor a nevek szemantikai töltetéről való lemondást.

8. A szemantikai töltettel rendelkező tulajdonnevek fordítása

Amennyiben a fordító honosító eljárást követ és a tulajdonnevek fordítása mellett dönt, első lépésben meg kell határoznia, mit tekint tulajdonnévnek (Farkas 2009). Janssonnál, amint azt elnevezései rendszerezésénél láthattuk, olykor problémát vet fel, hogy az egyedre vagy a fajra referál-e az adott elnevezés, pl. a már említett *hemul* stb. esetében, de az bizonyos, hogy nevei szemantikai töltettel rendelkeznek. Hermans (idézi Bertills 2003: 213) a szemantikai töltettel rendelkező tulajdonneveket további alcsoportokra osztotta. A tulajdonneveket így két kategóriába sorolja: a konvencionális nevek, illetve a szemantikai töltettel rendelkező nevek közé, amelyek olyan jelentésű szavakat idéznek fel vagy jelentenek egy az egyben, amelyek utalnak a viselőjének valamely jellemzőjére. A szemantikai töltettel rendelkező nevek ezek szerint további alkategóriákra oszthatók az alapján, mennyire explicit a név kapcsolata a lexikális jelentéssel. Amennyiben a jelentése nyilvánvaló, „expresszív név”, amennyiben a név csupán felidéz vagy utal valamilyen lexikális jelentésű szóra, az „szuggesztív név”.

Hermans a szemantikai jelentést hordozó nevek fordításában a következő stratégiákat nevezi meg: (a) *átvétel*, ami nála a forrásnyelvi név változatlan formában való átvételét jelenti a célnyelvi szövegbe; (b) *átírás*, azaz adaptáció

a célkultúra helyesírási és betűzési szabályaihoz; (c) *helyettesítés*, amennyiben a névnek nincs megfelelője a célnyelven; (d) amennyiben lexikális jelentése van, *fordítható*; (e) *kihagyás*, amikor a tulajdonnév nem jelenik meg a fordításban; (f) a *tulajdonnév helyettesítése köznévvvel*. A fenti eljárások mindegyikét kombinálhatónak tartja a többitel.

9. A kötet tulajdonnevei magyarul

Szakonyi hasonló névadási technikákat követ fordításában, mint amelyeket a forrásnyelvi változat alkalmazott. Egyrészt megtartja a konvencionális neveket *Ninni*, *Szedrik*, habár a magyar utónévjegyzékben a *Ninni* nem szerepel, azaz a magyarban nem funkcionál konvencionális névként. Másrészt a finnben már szemantikai töltet nélkül szereplő elnevezéseket, amelyek csak hangzásukkal ébresztenek konnotációkat, Szakonyi grafológailag adaptálja, azaz így magyarul sem rendelkeznek egyéb szemantikai jelentéssel, pl. *Tuu-tikki*, *Ti-ti-uu*, *hattiwattik*. Az összetétellel alkotott nevek egy részét ő is összetételként fordítja vagy adaptálja, pl. *Múmipajti*, *Múmipapa*, *Múminama*. *Nuuskamuikkunen* és *Niiskuneiti* esetében azonban igei alapszóból hoz létre neveket: *Kószlászboklász* a *kószál* és a *boklászik* ige származékainak ikerítése, jelentésével utal viselőjének vándorló életformájára is; *Szipogili* pedig a *szipog* ige származéka, ami azonban *Niiskuneitire* nem jellemző viselkedés.

Mórika neve mintha csak egy létező deverbális nomen lenne, amely a *mórikál* 'kellet' igéből származik, megalkotására azonban vélhetően testvérének, Kicsi Morrnak a neve hatott inkább, amely a *morgolódik* igét, illetve a hangutánzó *morr* szót idézi fel, Kicsi Morr jellemét megfelelően ábrázolva.

Névalkotásaiban Szakonyi egyetlen köznevet alkalmaz tulajdonnévként, *Cókmókot*, amely a forrásnyelvi név fordítása. Köznevet juttat még az olvasó eszébe *Kalamáli asszony* neve is, a *kalamajkát*, amely annyiban jellemzi is viselőjét, hogy *Kalamáli* mindenféle kalamajkától, zűrzavartól, katasztrófától tart. Szintén viselője egyik tulajdonságára utal a melléknévből létrehozott *Lompos* név is. A finnben ő a *Homssu* nevet viseli, amely ott a beszélt nyelvben szintén 'rendetlen, koszos nő'-t jelent.

Vukovári nem ragaszkodik a finn névadási stratégiák követéséhez. Átvételként a *hattiwattik* és *Ti-Ti-Ú* szerepelnek nála, utóbbi a magyar kiejtési és helyesírási szabályok szerint leírva. Nem veszi át azonban a konvencionális neveket, így lesz nála *Ninniből Nünüke*, *Sedrikből Szecska*. Vukovári legjellegzőbb eljárása, mint az előző két példa is mutatja, hogy közneveket „tulajdonnevesít”, pl. *Cókmók*, *Vándor*, *Varkocs*, *Lencsilány*, *Motyó*, *Szőszmősz* esetében. Az elnevezések motiváltsága azonban nem egyértelmű nála. *Vándornál* és *Varkocsnál* indokolt az elnevezés az előbbinél a figura életformája, utóbbinál külső megjelenése miatt, azonban nem ilyen nyilvánvaló a többi név motiváltsága. *Motyó* nevének jelentése 'útra összecsomagolt kevés holmi', annyiban mutatja tulajdonosának jellemvonását, amennyiben az kicsinyesen ragaszkodik javaihoz, azaz mindenféle „motyója”, holmija rettentően fontos neki. *Szőszmősz* tréfás stílusértékű köznévv, amely apró, pehelszerű szálát jelent. A név viselőjét a kötetben

így jellemzik: „illelmes hölgy volt, jó nevelést kapott”, csak „bozótos mérges csimbókjai” (Vukovári 2008: 44) nem illettek ehhez a képhez. A névválasztás motivációja tehát nem látszik egyértelműen. Ilyen tekintetben *Cókmók* a legmeglepőbb elnevezés. Ugyanis a korábbi, Szakonyi-féle fordításban ezt a nevet egy másik szereplő viseli. Ott a név a finn forrásnyelvi változat fordításaként jelenik meg, azonban Vukovárinál teljesen ok nélküli *Niiskuneiti* ilyen elnevezése, hiszen sem a szereplő jelleme, sem a forrásszöveg nem indokolja. Ráadásul ezzel komolyan összezavarhatja az olyan olvasót, aki már ismerte a korábbi fordításokat, és így a Vukovári fordításában frissen megjelent új történetekben rosszul azonosíthatja a szereplőt.

Lencsilány elnevezésének motiváltsága sem egyértelmű. A *lencsibaba* a szemét kinyitni, becsukni tudó rongybaba, de Vukovárit befolyásolhatta névválasztásában a 100 Fok Celsius *Lencsilány* című dala is, ami így felveti az intertextualitás kérdését. A szereplő azonban nem emlékeztet játék babára, és nem is él idilli körülmények között édesanyjával túl az Óperencián, mint a dalbéli kislány. Ő Varkocs nővére, egy általában gondtalan, vidám gyermek.

További két névnél jelenik meg az intertextualitás, ugyanis az *Antanténusz* és a *Cukota* név is egy-egy gyerekmondókából származik. Ott ugyan nem tulajdonnévként funkcionálnak. Etimológiájuk, jelentésük, amennyiben van, még vitatott, tehát Vukovári vélhetően hangzásuk, játékoságuk miatt kölcsönözte ezeket a magyar befogadók számára más kontextusból ismert szavakat a névalkotáshoz.

A címszereplők nevében azonban Vukovári is követi a forrásmű eljárását, azaz *Muminbocs*, *Muminpapa* és *Muminmama* összetételként szerepel nála is. *Muminbocs* nevének utótagja azonban eltér a forrásnyelvi változat jelentésétől és konnotációitól, az ott szereplő *peikko* ‘manó’ utótag ugyanis nem egy bájos kisállatot, hanem egy nem feltétlenül szimpatikus vagy esztétikus lényt jelent. A név furcsasága, ellentmondásossága tehát Vukovári fordításában nem érzékelhető.

A két fordítás eltérő megnevezést hoz a főszereplőknél is. Szakonyi következetes marad abban az értelemben, hogy ragaszkodik a finn forrásnyelvi alakhoz, a *Muumi*hoz, és ezt írja át a magyar kiejtési szabályokhoz adaptálva Múminak, míg Vukovári a svéd eredeti Mumin elnevezést használja. *Muumipeikko* nevének utótagját azonban Szakonyi is más jelentésű szóval helyettesíti. A *pajti* bizalmas megszólítás más asszociációkat ébreszt, mint a forrásnyelvi változat, tehát a név szokatlansága az ő fordításában sem marad meg.

1. táblázat

A kötet tulajdonnevei és fordításuk

Näkymätön lapsi (1962)	A láthatatlan kisgyerek (1989)	A láthatatlan lurkó (2008)
Muumipeikko	Mú mipajti	Muminbocs
Muumipappa	Mú mimama	Muminmama
Muumimamma	Mú mipapa	Muminpapa

Näkymätön lapsi (1962)	A láthatatlan kisgyerek (1989)	A láthatatlan lurkó (2008)
Niiskuneiti	Szipogili	Cókmók
Nuuskamuikkunen	Kószlászobóklász	Vándor
Pikku Myy	Kicsi Morr	Varkocs
Tuu-tikki	Tútikki	Antanténusz
Homssu	Lompos	Fityfiritty (jóság)
Rouva Vilijonkka	Kalamáli asszony	Cukota kisasszony
Hattivatit	hattiwattik	hattivattik
Hemuli	böhöli	böngész
Mymmeli	Mórika	Lencsilány
Nipsu	Nipszu	Motyó
Sedrik	Szedrik	Szecska
Ninni	Ninni	Nünüke
Kampusu	Cókmók	Szőszmősz
Ti-ti-uu	Ti-ti-ú	Ti-Ti-Ú

10. A fordítói stratégiák elemzése

Amint az a fenti elemzésekben látható, a *Näkymätön lapsi* című kötet nevei legtöbbször szemantikailag motiváltak, ezért Szakonyi és Vukovári fordítói stratégiái Hermans kategóriái alapján rendszerezhetőek. Az általa felsorolt fordítói eljárások közül négyet mindkét fordító használt: az átvételt, az adaptációt a célnyelv helyesírási és betűzési szabályaihoz, a helyettesítést és a részben vagy egészben fordítást. Tulajdonnevet viszont egyik fordító sem hagyott el vagy helyettesített köznévvvel.

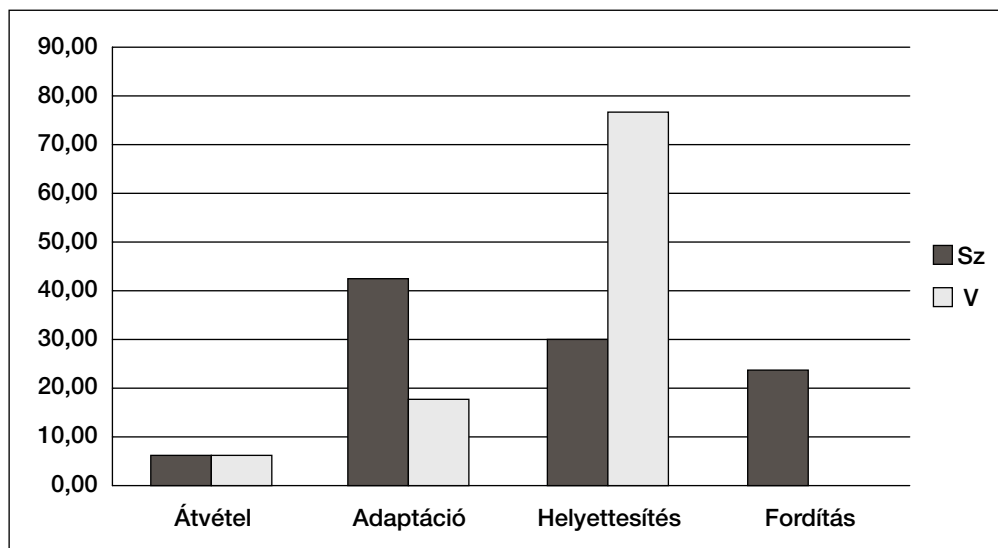
A legritkábban alkalmazott művelet az **átvétel**, mivel mindkét fordításban csupán egyszer-szerepel: Szakonyinál *Ninni*, Vukovárinál *hattivatti*. Szakonyinál az **adaptáció** fordul elő a legnagyobb számban, pl. finn: *Muumipappa* – magyar: *Múmipapa*; finn: *Muumimamma* – magyar: *Múmimama*; finn: *hattivatti* – magyar: *hattiwatti*; finn: *Nipsu* – magyar: *Nipszu*; finn: *Sedrik* – magyar: *Szedrik*; finn: *Tuu-tikki* – magyar: *Tútikki*; finn: *Ti-ti-uu* – magyar: *Ti-ti-ú*. Vukovári azonban csak a címszereplőknél, finn: *Muumipappa* – magyar: *Mumipapa*; finn: *Muumimamma* – magyar: *Muminmama*, és az onomatopoetikus finn: *Ti-ti-uu* – magyar: *Ti-Ti-Ú* esetében választja ezt a műveletet. Vukovárinál a **helyettesítés** szerepel a legtöbbször, pl. finn: *Niiskuneiti* – magyar: *Cókmók*; finn: *Nuuskamuikkunen* – ma-

gyar: *Vándor*; finn: *Pikku Myy* – magyar: *Varkocs*; finn: *rouva Vilijonkka* – magyar: *Cukota kisasszony*; finn: *Nipsu* – magyar: *Motyó*; finn: *Kampusu* – magyar: *Szöszmősz(né) asszony*; finn: *hemuli* – magyar: *böngész*; finn: *Mymmeli* – magyar: *Lencsilány*; finn: *homssu* – magyar: *fityfiritty (jószág)*; finn: *Sedrik* – magyar: *Szecska*; finn: *Ninni* – magyar: *Nünüke*; finn: *Tuutikki* – magyar: *Antanténusz*; finn: *Muumipeikko* – magyar: *Muminbocs*. A helyettesítés azonban Szakonyinál is igen gyakori stratégia, pl. finn: *Nuuskamuikkunen* – magyar: *Kószlászobóklász*; finn: *rouva Vilijonkka* – magyar: *Kalamáli asszony*; finn: *Mymmeli* – magyar: *Mórka*; finn: *hemuli* – magyar: *böhöli*; finn: *Muumipeikko* – magyar: *Múmpajti*. Szakonyi ezenkívül még alkalmazza a részben vagy egészben **fordítást** is, pl. finn: *Niiskuneitti* – magyar: *Szipogili*; finn: *Kampusu* – magyar: *Cókmók*; finn: *Homssu* – magyar: *Lompos*; finn: *Pikku Myy* – magyar: *Kicsi Morr*; Vukovárinál azonban ez a stratégia egyáltalán nem jelenik meg.

Számszerűsítve ezeket az adatokat, a következő a fordítási stratégiák aránya a két fordítónál (lásd 2. táblázat):

- (1) átvétel – Szakonyi 5,88 %; Vukovári 5,88 %
- (2) adaptáció a célnyelv helyesírási és betűzési szabályaihoz – Szakonyi 41,17 %; Vukovári 17,64 %
- (3) helyettesítés – Szakonyi 29,41 %; Vukovári 76,47 %
- (4) fordítás – Szakonyi 23,52 %; Vukovári 0 %

2. táblázat
Fordítói stratégiák

A gyerekirodalom fordításának befogadó-központúságáról már ejtettünk szót. A befogadó-központúság a honosító fordítói eljárásoknak kedvez. Ha a tulajdonnevek fordításánál látható négy fordítói stratégiát honosító-idegenítő

eljárások skálájába rendezzük, akkor a helyettesítés, fordítás, adaptáció, átvétel sorrendet kapjuk. Az átvétellel a fordító a forráskultúra elemét változatlanul hagyja a célnyelvi szövegben, és mint a fenti táblázat mutatja, ezt egyik fordító sem alkalmazta gyakran. A hermansi értelemben vett adaptáció csak helyesírási és betűzési adaptációt jelent, így a név részben megtartja idegenségét. Szakonyi gyakran alkalmazza ezt az idegenítő eljárást, de csak a szemantikai töltettel nem vagy csak részben rendelkező szavaknál és a múmik neveinél. A múminevek mindkét fordítónál adaptálva szerepelnek, nyilván, hogy megmaradjon a látható kapcsolat a világszerte megjelenő múmibumm jelenséggel is. Szakonyinál a helyettesítés és a fordítás együttesen a nevek több mint felénél fordul elő, tehát elmondható, hogy a honosító eljárásokat részesíti előnyben. Abból azonban, hogy az átvételt, adaptációt és fordítást a nevek kétharmadának átültetésénél használja, látszik, hogy a lojalitás elve is fontos számára, vagyis megpróbálja megteremteni a befogadó-központúság és a szöveghűség közötti egyensúlyt.

Vukovárinál kimagaslóan sokszor fordul elő a helyettesítés, ami egyrészt azt mutatja, hogy Vukovári honosító fordítást végez, másrészt hogy eltérő elképzelése van célközönségéről, mint Szakonyinak (Boldog 2009). Vukovári helyettesítési stratégiáit vizsgálva ugyanis láthattuk, hogy nagyon gyakran köznevekből alkot tulajdonneveket. Ha viszont közelebbről is megvizsgáljuk ezeket a közneveket, kiderül, hogy stílusértékük legtöbbször bizalmas, tréfás vagy kedveskedő, pl. *Motyó*, *Szöszmősz*, *Lencsilány*, *Cókmók*, *Fityfiritty*. Vagy *Antanténusz* és *Cukota* esetében a gyermekmondóka szavaival szintén játékos megoldást választ. A két forrásnyelvi konvencionális tulajdonnévnél is feltételezhető, hogy a nevek hangzása miatt helyettesíti őket a *Nünüke* és *Szecska* köznévvvel, a *nünüke* ugyanis egy bogár, a *szecska* pedig 'apróra vagdalt szalma, takarmány', tehát jelentésük nem motiválná tulajdonnévként való felhasználásukat. Utolsó szótagjuk azonban felidézi a -ka/-ke kicsinyítő képzőt, amely a gyermeknyelvben oly gyakori. Mindezek azt bizonyítják, hogy Vukovári célközönségének elsősorban a gyerekeket feltételezi. Tove Jansson irodalmi névadásaiban nem mutatkozik ilyenfajta játékoság, hanem szokatlansága, meglepő mivolta értékelhető nála játékoságnak, humornak, és ez is inkább a felnőtt olvasó számára érzékelhető jelenség, mivel szemantikai töltettel rendelkező neveinek jelentése vagy konnotációja gyakran régies vagy ritka szó.

Vukovári fordításában tehát a nevek stilisztikai szinten eltolódnak. Mivel a nevek a szövegnek nemcsak mikrostrukturális szintjén funkcionálnak mint szavak, hanem a makrostrukturálison is, mint a szereplők jellemének tükrözői, ez a stilisztikai eltolódás a szöveg makrostrukturális szintjében is eltolódást okoz. Természetesen a makrostrukturális eltolódás nem egyetlen, hanem a következetes és gyakori mikrostrukturális eltolódás révén jön létre (Leuven-Zwart 1989). Mivel a forrásnyelvi szöveggel ellentétben a tréfás stílusértékű szavak használata Vukovári fordítói stratégiájában sűrűn előfordul, a szövegben makrostrukturális eltolódás jön létre.

11. Összegzés

Tanulmányomban egy gyermekirodalmi mű fordításának és újrafordításának tulajdonneveit vetettem össze. Ehhez elsőként a forrásmű tulajdonneveinek felépítését, jelentését és konnotációit vizsgáltam, majd azokat az eljárásokat kerestem, amelyekkel a szerző és a finn fordító él a nevek megalkotásánál, hogy később ezeket összevethessem a magyar fordításokban szereplő nevek felépítésével és konnotációival, és ezáltal a fordítói stratégiákat is megfigyelhessem. A tulajdonnevek nagy része nem a konvencionális, hanem a szemantikai töltettel rendelkező nevek kategóriájába tartozott, így a fordítói stratégiákat Hermans szemantikai nevek fordítására kidolgozott rendszerezése alapján vizsgáltam. Az alkalmazott stratégiák elemzésével és értékelésével kimutattam, milyen eltérő elvek vezérelték a fordítókat, és hogy kiket tekintettek a feltételezett olvasónak. Szakonyi fordítási stratégiái amellet tanúskodnak, hogy a befogadó-közpon-túság mellett a lojalitás elve is fontos volt számára munkája során, valamint célközönségének tekinthette a gyerekek mellett a felnőtt olvasókat is. Vukovári ezzel szemben célközönségének inkább csak a gyermekeket feltételezi, emiatt gyakran dönt a leginkább honosító eljárás, a nevek helyettesítése mellett. A helyettesítés során nagy számban választ tréfás, bizalmas stílusértékű magyar köz-nevet, amely a forrásnyelvi változatot nem jellemzi, ezáltal a fordítói eljárások stilisztikai eltolódást okoznak a szövegben.

Irodalom

- Bertills, I. 2003. *Beyond Identification. Proper Names in Children's Literature*. Abo: Abo Akademi University Press.
- Bertills, I. 2002. The Connotation of Proper Names in Tove Jansson. In: Sell, R. D. (ed.) *Children's Literature as Communication. The ChiLPA project*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 71–83.
- Boldog Gy. 2009. Célközönség és fordítói stratégiák. *Fordítástudomány* 11. évf. 1. szám. 84–100.
- Farkas T. 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? *Fordítástudomány* 11. évf. 2. szám. 22–35.
- J. Soltész K. 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 92. évf. 3. szám. 280–292.
- Leuven-Zwart, K. M. 1989. Translation and Original, Similarities and Dissimilarities. *Target* Vol. 1. No.2 151–181.
- Nord, Ch. 2003. Proper Names in Translations for Children: Alice in Wonderland as a Case in Point. *Meta* Vol. 48. No. 1–2. 182–196.
- Stolze, R. 2003. Translating for Children – World View or Pedagogics? *Meta* Vol. 48. No. 1–2. 220–221.
- O'Sullivan, E. 2003. Narratology meets Translation Studies, or The Voice of the Translator in Children's Literature. *Meta* Vol. 48. No. 1–2. 197–207.
- Vermes A. P. 2002. *Proper Names in Translation: A Relevance-theoretic Analysis*. Doktori értekezés. Debrecen: Egyetemi Kiadó.

Internetes hivatkozások

Az MTA Nyelvtudományi Intézete által anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevek jegyzéke. <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/index.html>
Vándor J. é. n. Magyarázatok az ideológiai jelenlétre a fordított gyermek- és ifjúsági regényekkel foglalkozó szakirodalomban. http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/32/32_komm_vandor.htm

Források

- Jansson, T. 1962. *Näkymätön lapsi ja muita kertomuksia*. (Suom. Järvinen L.) Helsinki: WSOY.
Jansson, T. 1989. *A láthatatlan kisgyerek*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó. Fordította: Szakonyi Csilla.
Jansson, T. 2008. *A láthatatlan lurkó*. Budapest: Napkút Kiadó. Fordította: Vukovári Panna.

Horváth Ildikó

INTERPRETER BEHAVIOUR A PSYCHOLOGICAL APPROACH

Budapest: Hang Nyelviskola, 2012. 261 pp
ISBN 978-963-08-4976-0

A könyv összegzi a tolmácsolástudomány legfontosabb kérdéseit és új kutatási irányokat mutat. Multidiszciplináris jellegénél fogva olyan tudományterületek kutatási eredményeit használja fel, mint például a kommunikációtudomány, psziholingvisztika, kognitív tudományok vagy a sportpszichológia. A könyv új, tolmácsközpontú megközelítést alkalmaz a tolmácsok által végzett feladatok nyelvi és kognitív összetettsége szemléltetése során. Hasznos lehet tolmácsstanárok, a tolmácsolást tanulók, hivatásos tolmácsok, a tolmácsolás iránt érdeklődő kutatók, PhD hallgatók, alkalmazott nyelvészek és pszichológusok számára egyaránt.

A szerző:

az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének habilitált oktatója,
aktív konferenciatolmács, több tolmácsolás- és fordítástudományi cikk szerzője.

A könyv beszerezhető:

a www.nyelvkönyvbolt.hu online könyvesboltban,
vagy az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén
(1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.)

Gisela Thome

**Übersetzen als interlinguales und
interkulturelles Sprachhandeln
Theorien – Methodologie – Ausbildung**

Berlin: Frank & Timme 2012. 616 pp.

ISBN 978-3-86596-352-9

ISSN 1438-2636

Muráth Judit

E-mail: murath@ktk.pte.hu

A fordítás elméletével és gyakorlatával foglalkozó műveknek napjainkban se szeri, se száma, így az olvasó joggal kérdezheti, van-e még értelme újabb összefoglaló kötetet megírni, kiadni és főleg olvasni? Jelen esetben bátran állíthatjuk, hogy igen, hiszen Gisela Thome ott bábáskodott az európai fordítóképzés születésénél, szemtanúja, egyben formálója volt az eseményeknek. Angol, francia, filozófia és pedagógia szakot végzett, doktori disszertációját 1967-ben védte meg, amelynek témájául francia nyelvtörténeti kérdéseket választott. Nagy utat tett meg a diakrón nyelvészettől a fordítástudományig. Négy évtizeden keresztül aktív részese volt a Saarlandi Egyetemen folyó fordítóképzésnek: oktatott nyelvészetet, fordítást, közreműködője volt a tudományos közéletnek, folyamatosan jelentek és jelennek meg publikációi. Több – a fordítás kérdéseit elemző – kutatási projekt résztvevőjeként kontrasztív nyelvészeti, szövegtipológiai, fordításmódszertani vizsgálatokat végzett, foglalkozott a gépi fordítás lehetőségeivel és szövegelemzéssel. Szerzője, illetve társszerzője 59 – gyűjteményes kötetekben és tudományos folyóiratokban megjelent – tanulmánynak, öt monográfiának, nyolc tanulmánykötet társszerkesztője, közéleti tevékenységével hozzájárult sokak publikációs tevékenységének kibontakozásához. Még napjainkban is oktat, mellette azonban fontosnak találta azt is, hogy leírja hosszú évtizedeken át gyakorolt hivatása, valamint kutatásai során szerzett tapasztalatait, amelyek egyben a könyv szerkezetét – hármas egységet: *elmélet, módszertan, képzés* – is meghatározzák. A mű középpontjában az írott szövegek fordítása áll, ám ahol ez lehetséges, bevonja az elemzésbe a tolmácsolást is.

A vaskos, 616 oldalas monográfia a Frank & Timme Kiadó TRANSÜD (Arbeiten zur Theorie und Praxis des Übersetzens und Dolmetschens) sorozatának 40. köteteként jelent meg. Gisela Thome 1974 és 2011 között megjelent tanulmányaiból és konferencia-előadásaiból választ ki 37 írást, majd azokat jelentősen átdolgozva gyűrja egybe. Széleskörű szakirodalmat dolgoz fel: a német rendszernyelvészet, alkalmazott nyelvészet, a klasszikus német fordítói iskolák

és a fordítástudomány mai képviselői mellett jelen vannak az angol és a francia nyelven publikált szakirodalom jeles, jól ismert „nagy öregei” és fiatal, még szinte ismeretlen szerzők, nyelvészek, alkalmazott nyelvészek, fordítás- és tolmácsoláskutatók. Az amerikai, brit, francia reprezentánsok mellett cseh, finn, magyar, olasz, svéd és török tudósok véleményére és elméletére is reflektál a szerző. Saját munkáit leszámítva 533 a hivatkozott – 1954 és 2011 között megjelent – művek száma.

A mű hét fejezetre tagolódik: a *Bevezetést* (21–28) követő 1. és 2. fejezet (29–224) tárgya a fordítástudomány helyének és státusának meghatározása, a 3. fejezet (225–308) a fordítás módszertanával, a 4. fejezet (309–368) a fordítói teljesítmények értékelésével, míg az 5. fejezet (369–424) a fordítóképesséssel foglalkozik. A 6. fejezet (425–518) a szakszövegeket vizsgálja két nyelv viszonylatában, valamint a szakfordításból adódó kihívásokat taglalja. A 7. fejezet (519–564) tartalmazza az összefoglalást és a kitekintést, amelyet az összesített bibliográfia (565–596), valamint a tárgyszavak jegyzéke (597–616) követ.

Már a könyv címe is arról tanúskodik, hogy a szerző rendkívül sok oldalról közelíti meg a fordítás kérdését. A fordítás folyamatát nyelvek és kultúrák között zajló cselekvéssorozatnak, végtermékét, a lefordított szöveget pedig e cselekvéssorozatok eredményének tekinti. Thome a *Bevezetést* (*Zum Geleit*) egy frappáns Sauzay idézettel indítja, amely egyben a mű mottójának is tekinthető: „A nyelvész képes különböző intellektuális rendszerekben gondolkodni, csak tudnia kell élni ezzel a képességével” – Brigitte Sauzay (1947–2003)¹. A *Bevezető* gondolatilag öt részre osztható: először is kiemeli a sokoldalú megközelítési szándékot, amely a Sauzay-idézetből is kiviláglik. Másodszor megtudhatjuk, milyen koncepció alapján választotta ki a könyv bázisát képező tanulmányokat és hogyan fűzte azokat egybe koherens köteté. Milyen céllal íródott a könyv? Erre a kérdésre a következő bekezdésekben kapunk választ. A szerző saját, szubjektív nézőpontjából kívánja bemutatni a fordítástudomány keletkezését, fejlődését és egyes, fontos területeinek jelenlegi állását, egyben arra is rá szeretne mutatni, mely területek szorulnak rá további támogatásra, fejlesztésre. A negyedik lépésben megismerhetjük a kötet szerkezeti felépítését, majd a köszönetnyilvánítás következik.

Noha Thome elsősorban oktatónak tartja saját magát, és az oktatás mint vezérfonal végighúzódik az egész könyvön, a fordítóképességben eltöltött közel 40 év kiváló alkalmat kínált számára, hogy kövesse egy új diszciplína, a fordítástudomány keletkezésének és fejlődésének szakaszait. Az első fejezet, *Die Translatologie im Gefüge der Geisteswissenschaften*, tehát az elmélet körül forog, tárgya az önállóság és az interdiszciplinaritás problematikája, azok egymáshoz való viszonya. Gisela Thome nagy meggyőző erővel fejt ki álláspontját, amelyet címszavakban szakirodalmi alapozás, kritikus szemlélet és az alapfogalmak tisztázása jellemez. A fejezet első tanulmánya az elmúlt 40 év idevágó széleskörű nemzetközi szakirodalmát és az abban tetten érhető vitát követve két kérdésre

¹ Un linguiste a le don de vivre dans différentes logiques intellectuelles; il doit savoir l'utiliser. (Muráth Rita fordítása)

keresi a választ: 1. Interdiszciplína-e a fordítástudomány? Amennyiben igennel válaszolunk, felmerül a következő is: 2. Tekinthető-e önálló tudománynak a fordítástudomány az interdiszciplinaritás tükrében?

Míg a 20. század kilencvenes éveiben maga Thome is azon a véleményen volt, hogy a fordítástudomány még túlságosan a társtudományok „hálójában vergődik”, kritika nélkül átvéve azok elméletét, két évtizeddel később, 2012-ben már úgy látja, hogy önálló tudománnyá fejlődött, a fordító- és tolmácsképzés révén pedig egyetemi szak. Olyan interdiszciplináris tudomány, amely kész befogadni más tudományok eredményeit és módszertani tapasztalatait, legyen az szomszédos vagy távoli diszciplína. Olyan felismeréseket kölcsönöz, amelyek továbbfejleszthetők és új kontextusban eddig nem látott új vonásokkal gazdagodhatnak. Egyfelől nem mondhat le a szomszédos diszciplínák eredményeiről problémáinak megoldásában, vagy legalább a gondolatébresztés szintjén nagy szüksége van rájuk, másfelől egy sor olyan probléma vetődik fel, amely nem oldható meg egyedül a szomszédos diszciplínák felismeréseinek alapján. Ilyen példának okáért a fordítás folyamata mint elméleti probléma.

Az interdiszciplinaritás közvetlen oka abban is keresendő, hogy a fordítástudomány a filológiából nőtt ki, a 20. század hatvanas éveiben megjelent első publikációk nyelvészek és irodalmárok tollából származtak, sőt kezdetekben a fordítóképzésben oktatók is filológusok voltak. Nem osztja azt a véleményt, hogy a szomszédos diszciplínák ráerőltették volna elméletüket a fordítástudományra. Önálló, de nem elzárkózó, más tudományok felé nyitott diszciplínával van dolgunk, ugyanakkor az a szerző meglátása, hogy ez a kapcsolat egyelőre még elég egyoldalú. Meggyőződése szerint a társtudományok is gazdagodhatnak azzal, ha befogadóbbak lennének a fordítástudomány eredményeivel szemben. A fordítástudomány inter-, multi-, pluri-, valamint transzdiszciplináris vonásait taglaló viták kritikája után sor kerül a fordítástudomány részterületeinek felsorolására is, amelyeket az idevágó német szakirodalom, Kade (1968), Wilss (1977) és Koller (1979) elméletére alapozva mutat be a szerző.

A fordítástudomány történetét, állomásait meglehetősen ellentmondásosan, nem teljes körűen dolgozták fel egyes – ráadásul gyakran idézett – szerzők, kifelejtve fontos fordítói műhelyeket, valamint korábbi megállapításokat és eredményeket. Utóbbiakat azután napjainkban későbbi szerzőknek tulajdonítják, átvéve kritikátlanul a pontatlan adatokat. Gisela Thome nem rejti véka alá a véleményét, majd kritikáját alátámasztandó, korai, elsősorban a hatvanas és hetvenes évekből származó publikációkkal, azok eredményeinek bemutatásával teszi kerekébbé az elméletitörténetet.

A fejezet második tanulmánya elkanyarodik az elméletitörténettől, mégis szoros összefüggésben marad azzal. Egy, a fordítás folyamatában állandóan jelen lévő tényező példáján mutatja meg a fordítás és a fordítástudomány interdiszciplináris jellegét. Az esettanulmány egyben a fordítástudomány gyakorlatorientáltságát is kidomborítja. A kutatott és kutatandó téma a fordítás egyik központi kérdése: a fordítás során fellépő nehézségek és azok tipologizálása. Az idevágó kutatások már a 20. század hetvenes éveiben elkezdődtek – éppen a saarbrückeni iskolában –, azt követően pedig számos fordításkutató foglalkozott

e didaktikai szempontból is rendkívül fontos és összetett kérdés tisztázásával, ám egyelőre még nem beszélhetünk sem egységes definícióról, sem általánosan elfogadott tipológiáról. A tisztánlátást az is nehezíti, hogy a fordítási nehézségeknek minden esetben szubjektív okai is vannak. A szerző bemutatja a fordítási nehézségek mint téma megjelenését a fordítástudományi kutatásokban. Az elmékedést fogalmi tisztázással kezdi, azután górcső alá veszi az idevágó német és angol terminusokat. Széleskörű európai fordítástudományi szakirodalmat vizsgál meg kritikusan, majd saját definícióval és a fordítási nehézségek tipologizálásával zárja a fejezetet.

A 2. fejezet, *Translatologie und Einzelwissenschaften: Kontrastive Linguistik, Textologie, Pragmatik und Semiotik*, visszakanyarodik az interdiszciplinaritás kérdéséhez. A fejezet nyolc tanulmányában négy konkrét szomszédos tudomány: a kontrasztív nyelvészet, a szövegnyelvészet, a pragmatika és a szemiotika hatását vizsgálja kronológiai rendben. A fejezet felvetése nem új, számtalan fordítástudományi munka foglalkozott már az előbbi három diszciplína és a fordítás kapcsolatával, és a szemiotika eredményeinek alkalmazására is történtek már kísérletek. Új azonban, ahogy a szerző hozzányúl a témához. Egyrészt konkrét nyelvpárok esetében más és más eredményre lehet jutni, ugyanez érvényes egy-egy konkrét szöveg fordítása esetén is, és Thome nagy hangsúlyt fektet arra, hogy az elméleti háttér megvilágítása után konkrét szövegek és fordításaik, a fordítás során felmerülő problémák és azok megoldásai álljanak az elemzés középpontjában. Rámutat arra, hogy e diszciplínák beható ismerete segít egy sor tisztázatlan kérdés feltárásában, a tudatos nyelvhasználat kialakításában egy és két nyelv viszonylatában, ezáltal mérsékelheti a fordítási nehézségek számát, felgyorsíthatja a fordítás folyamatát és hozzájárulhat a minél jobb fordítások születésében. Másrészt rendkívül széles az elemzésbe bevont szövegek köre: újságszövegek, politikai esszé, szakácskönyv, szépirodalmi művek, gyermek- és ifjúsági irodalom, szakszövegek, mind-mind a kutatás tárgyát képezik.

A szerző nem törekszik arra, hogy valamennyi felmerülő problémát megvizsgáljon – ez nem is volna lehetséges –, hanem egy-egy konkrét nyelvpár esetében a feltűnően sok problémát okozó, esetleg bizonyos, még kevésbé kikutatott vagy eddig még nem tisztázott kérdésekre koncentrálna. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a szomszédos diszciplínák nyújtotta eljárások, az azok behatóbb ismerete révén megszerzett tudatosabb nyelvhasználat ugyan nagy segítséget jelent, de nem mindenható. A tipikus problémák egy részének megoldása tehát automatizálható, mindemellett a fordítónak minden egyes szöveg fordításakor a szöveg jellegétől, a benne rejlő konkrét buktatóktól függően még egy sor további döntést önállóan kell meghoznia.

Elsőként a kontrasztív nyelvészet fordításba való bevonásának előnyeivel foglalkozik. Nem véletlenül, hiszen a fordítás elmélete és gyakorlata a legrégebbi és a mai napig is legszorosabb kapcsolatot pontosan a kontrasztív nyelvészettel tartja fent. A középpontban franciáról németre fordított szövegek során szerzett tapasztalatok állnak. Thome kétféleképpen közelít a kérdéshez: az első tanulmányban egy francia nyelvű újságszöveg németre fordításakor felmerülő valamennyi problémát megvizsgálja a kontrasztív nyelvészet eszközeivel, míg a második tanulmány egyetlen fordítási problémát, az ún. „mise en relief”, azaz a

kiemelés problematikáját elemzi négy hosszabb francia mű és azok nyomtatásban megjelent német fordításai alapján. A bemutatott elemzések egyértelműen alátámasztják a kontrasztív nyelvészeti vizsgálatok hasznát.

A szövegnyelvészet és a fordítás kapcsolata a harmadik és a negyedik tanulmány tárgya. A kiemelt téma ismét figyelemre méltó. A szövegnyelvészet rendkívül szoros kapcsolatban van a fordítással és a tolmácsolással, hiszen mindkét tevékenység szöveghez kötött. Egyikük esetében sem elegendő tartalmi, nyelvi és stilisztikai ekvivalenciára törekedni, elengedhetetlen követelmény a pragmatikai aspektus figyelembe vétele, amelyet még mindig gyakran elhanyagolnak. Érdekes hát ebben a kontextusban megvizsgálni a konvenciók kérdését: a szövegépítési és a diskurzuskonvenciót mindkét nyelv, a forrás- és a cél nyelv vonatkozásában. Bár már voltak eddig is *ad hoc* vizsgálatok, a szerző elsőként tesz kísérletet a téma rendszerbe foglalt bemutatására, és meggyőződése, hogy ezen ismeretek a fordítói és tolmácsolási kompetencia elengedhetetlen részét képezik, oktatásuk sokat javíthat a fordítási, valamint a tolmácsolási praxison. Noha a pragmatika szerepének vizsgálata már az előzőekben is téma volt, az ötödik tanulmány kiemelten foglalkozik e kérdéssel. A kísérleti objektum szokatlan, de nem is annyira meglepő, hiszen francia receptek és azok publikált német fordításaiban a felszólítás, pontosabban a magyar nyelvészetben még szokatlan kifejezés, ám a magyar nyelvben is létező „folyamatos felszólítás” pragmatikai vonatkozásai kerülnek a középpontba.

Az explicitáció és az implicitáció meghatározásában nincs egységes álláspont a fordítástudományi szakirodalomban. E két terminus tárgyalása a hatodik tanulmány témája, miközben a fordítás címettje, annak meghatározása áll a középpontban. A szerző az explicitáció és implicitáció többféle értelmezésére hívja fel a figyelmet. Az egyik értelmezésben a két nyelv eltérő felépítéséből adódó szükségszerű lexikai és grammatikai átváltások körébe tartozó eljárásokat értjük rajtuk. Egy másik értelmezés kilép a szorosan vett szövegből, figyelembe veszi a földrajzi vagy időbeli távolságot, a kulturális különbségeket; az eredeti szöveg olvasói, valamint a cél nyelvi szöveg olvasói között fennálló jelentős különbségek miatt tehát a fordító hozzáadott információval segíti az olvasót. Ezáltal a fordítás redundánsabbá válik az eredetinel. Gisela Thome a fordítás címettjét vizsgálva ez utóbbi értelmezésben használja a terminusokat. Körbejárja az idevágó fordítástudományi szakirodalmat Nidától napjainkig, és rámutat az egyes elméletek gyengéire. Ismét kiderül, mennyire tisztázatlan, homályos értelmezések láttak napvilágot. A kritikát követően ismerteti a szakirodalom azon elemeit, amelyek közelebb visznek a vitatott kérdések megoldásához. A szerző szorgalmazza, hogy a fordítóképzés és a gyakorló fordítók számára összeállított fordításelméleti anyagok tartalmazzanak fogódzókat a fordítónak arra az esetre, ha a megbízó nem tud konkrét felvilágosítással szolgálni, ki is lehet a fordítás címettje. Pragmatikai szempontokat figyelembe véve táblázatos formában rendszerezi a címettközpontú fordítás kritériumait, majd egy francia nyelvű újságszöveg német, illetve angol fordítását veti egybe az eredetivel. A hetedik és a nyolcadik tanulmány a szemiotika eredményeinek bevonását szorgalmazza, amely még nem gyakori, ám rendkívül hasznos. Erre láthatunk példát a hetedik tanulmányban, amely három, gyermekeknek írott német mű francia fordítását

veti egybe szemiotikai aspektusból, majd a nyolcadik tanulmányban, amely egy német és francia nyelven megjelent történelemkönyv összehasonlításával mutat rá a szemiotika hasznára.

A könyv 3. fejezete, *Zur Methodik des Übersetzens*, az előzőnél jóval rövidebb, amit a szerző azzal indokol, hogy a módszertan minden fejezetben közvetetten, sőt időnként közvetlenül is jelen van. Ez két dolognak is betudható: egyfelől alkalmazott tudománnyal van dolgunk, másfelől számtalan felismerés az oktatásban, a hallgatókkal való együttműködés során született, tehát a tanórák hozadéka, és ez köti össze az egyes fejezeteket. Gisela Thome a korábbiaknak megfelelően jár el: egy-egy kiválasztott módszertani kérdésnek először az elmélettörténeti háttérét tekinti át kritikus szemmel, nem kímélve a nagynevű szerzőket sem, alapfogalmakat tisztáz, ha kell, saját terminusokat is bevezet, rendszerez, majd az elméletek helytállóságát különböző műfajú szövegek és fordításaik összehasonlításának tükrében méri meg.

A fordítási nehézségek mint elméleti kérdés már szóba került az első fejezetben is. Visszatérve e témához a szerző arra kíváncsi, hogy a szövegeket a fordítási nehézségek alapján hogyan lehet három kategóriába – könnyű, közepesen nehéz, nehéz – besorolni, milyen kritériumok alapján lehet e fokozatokat megállapítani, továbbá milyen speciális stratégiát alkalmaz a fordító a fordítás folyamatában egy-egy konkrét szöveg fordításakor. Ismételten fordításelméleti alapfogalmak újragondolására, azok egymáshoz való viszonyítására, rendszerezésére, párhuzamok kiküszöbölésére kerül sor. Ezt követően a szerző a fordítási nehézségek jellegétől függően alkalmazandó fordítási stratégiák alapján hatfokozatú skálát állít fel. Az alapfogalmak, egyben alkalmazandó fordítási stratégiák közül a szó szerinti fordítás (*wörtliche Übersetzung*) a második tanulmány témája pontosan azért, mert ez a szakirodalomban rendszerint problémamentesnek ítélt jelenség egyfelől nem is problémamentes, másfelől bizonyos mechanizmusok tudatosítása jelentős könnyebbséget, idő- és energia-megtakarítást jelenthetnek a fordítónak. Francia szövegek németre fordítása alapján megismerhetjük a szó szerinti fordítás fajtáit, a szószerintiség fokozatait, amelyet táblázatban is szemléltet a szerző. A módszertani fejezet harmadik fajsúlyos témája a kompenzáció mint jelenség, illetve a kompenzáció a fordító gyakorlatában. Az elméletben manapság elhanyagolt terület, a szépirodalmi művek fordításának példáján mutatja be a kompenzáció problematikáját, különbséget téve a nyelvrendszerből és a kontextusból adódó kompenzációs típusok között, majd megismerhetjük a különböző kompenzációs stratégiákat. Fordítás és kultúra a negyedik kiemelt terület, amely egyben a negyedik tanulmány témája. A szerző House *cultural filtering* elméletére támaszkodva elemez egy három részből álló korpuszt, amely egy német politikai témájú szövegből, valamint annak angolra és franciára fordított változataiból tevődik össze, és megállapítja, hogy a hivatásos fordítók gyakran nem veszik figyelembe az angol és a német vagy a francia és a német kommunikációs normákban megnyilvánuló különbségeket, amelyek a nyelvhasználatban is kifejezésre jutnak. Ezért a mégoly gondosan elkészített fordításokon is érezhető, hogy hiba van a gépezetben. A szerző szerint a *cultural filtering* fontos részét kell, hogy képezze az oktatásnak: a fordítás előkészítő szakaszában a szövegelemzésbe kell beépíteni.

A negyedik fejezet, *Bewertung von Übersetzerleistungen*, a fordítói teljesítmény értékelésével foglalkozik. Semmiképp sem csupán elvi vitáról van szó, hiszen a fordítás is piaci termék, amelynek meg kell felelnie bizonyos kritériumoknak, másrészt a fordítóképzésnek is egyik sarkalatos pontja a hallgatók fordításának értékelése, objektív szempontok szerinti értékelhetősége. Gisela Thome ezért ismét az alapvető terminusokat tárja elénk a nemzetközi szakirodalom tükrében, amelyeket megtold a saját maga által fontosnak tartott további terminusokkal. A fordítás minősége, az ekvivalencia kérdése különösen a német fordítástudomány sokrétűen kutatott témája, kevésbé kutatott, ám nem kevésbé fontos a fordítási hiba mint kulcsterminus. A fejezet első tanulmányában olvashatjuk még a fordításértékelés egész rendszerének kifejtését, azt is, hogyan hasznosítható mindez a fordítóképzésben és a fordítók mindennapi munkájában, végül pedig a tovább kutatandó kérdésekre tér ki a szerző. A fejezet második része ismét esettanulmány, amely a *Le Monde Diplomatique* német nyelvű kiadásában megjelent újságcikkeken teszteli az elmélet használhatóságát. A harmadik tanulmány első pillantásra szokatlan felvetést taglal: a szövegátdolgozás és a fordítás, valamint az átdolgozaskor értékelhető fordítási teljesítmény a téma. A fordítástudományi (nem színpadi műveket és nem egyéb szépirodalmi műveket tárgyálul választó) szakirodalomban is kevés utalás történik még erre, azonban a *Le Monde Diplomatique* imént említett német nyelvű kiadásában élő példákat találhatunk rá. Így valós helyzethez készíti el a szerző az átdolgozás tipológiáját, amelyet az átdolgozás, a fordítási ekvivalencia és a fordítói teljesítmény egymáshoz való viszonyának meghatározásával zár.

Az ötödik fejezet, *Zu Fragen und Problemen der Übersetzerausbildung*, két tanulmánya azt vizsgálja, hogyan lehet felhasználni az eddigiekben kifejtett elméletek eredményeit a fordítás oktatásában. Kiemeli a nyelv-összehasonlítás, a szövegnyelvészet és pragmatikai szempontok jelentőségét, majd az egyetemi gyakorlatból vett francia–német, német–francia fordítások alapján bemutatja a fordítás folyamatában elvégzendő, a voltaképpeni fordítást megelőző elemzéseket, ezt követően pedig a konkrét átváltási szakasz lebonyolítását. A saarbrückeni képzésben a szövegfeldolgozás több, egymásra épülő szemináriumon történik. A köznyelvi és újságszövegek elemzését felvállaló kurzus után magasabb kategóriát jelent a tudományos folyóiratok cikkeinek feldolgozását végző szeminárium, amely a harmadik tanulmány témája. E kurzus átmenetet képez a köznyelvi szövegeket, valamint a szakszövegeket elemző szemináriumok között.

A hatodik fejezet, *Die Herausforderungen interlingualer Fachtextvergleich und Fachübersetzen*, ismét három tanulmányból áll, és az interlingvális szakszöveg-összehasonlítás, valamint a szakfordítást helyezi a fókuszba. A cél ismételten a hatékonyabb oktatás segítése. A műfaj és a téma kiválasztása szoros összhangban áll a németországi fordítói piaccal. A szerző úgy látja, hogy a kemény szakszövegek fordítására egyre kisebb az igény, hiszen az olyan szakkönyvek, publikációk, amelyeket a szakemberek a saját szakterületük szakértőinek írtak, legtöbbször angol nyelven íródnak, és egyre kevésbé igénylik a fordítást, mivel olvasóik ezt az irodalmat eredetiben, tehát angol nyelven olvassák. Nagyobb a kereslet viszont olyan tudományos ismeretterjesztő munkák fordítására, ame-

lyeket a szakemberek nem-szakembereknek írnak, hiszen utóbbiak e munkákat inkább német nyelven szeretnék elolvasni. Ez azt jelenti, hogy a képzésben oktatott hallgatóknak elsősorban ezekre a műfajokra kell koncentrálni, és a képzés is akkor hasznos, ha e műfajok fordításához ad fogódzót.

Ezért az első tanulmány Van Dijk diskurzuselemzésére támaszkodva olyan szakszövegek makrostruktúrájának vizsgálatát készíti elő, amelyek a tudományos ismeretterjesztő szövegek kategóriájába sorolhatók. A korpusz párhuzamos korpusz abban az értelemben, hogy német, illetve francia nyelven íródott, német és francia újságokban megjelent eredeti újságszövegeket tartalmaz, amelyeknek azonban témája és műfaja megegyezik. Különböző márkájú autók bemutatása a cikkek tárgya, így a vizsgált szövegek a műszaki szakszövegek kategóriájába sorolhatók. A szerző megvizsgálja a német korpusz minden egyes cikkében az állítások (propozíciók) sorrendjét és hierarchiáját, megnézi, hogy alakul ugyanez a francia nyelvű korpuszban, hogyan áll össze a francia cikkek makroszerkezete, van-e hasonlóság vagy különbség, majd a megapropozíciók szövegépítési típusait veszi számba először a német, azt követően a francia korpusz alapján. A második tanulmány a vállalati kommunikáció, tehát a gazdasági szövegek kategóriájába sorolható szövegek területére kalauzolja az olvasót. A nyomtatásban megjelenő német nyelvű vállalati magazin és annak angol, illetve francia nyelvű kiadványa az elemzés tárgya. A szerző felhasználja az előző tanulmányban kibontott ismereteket, és a konkrét példából kiindulva foglalkozik a lokalizáció kérdésével is. A harmadik tanulmány az ún. multimodális szövegek problémáit egy adott német szöveg alapján veszi górcső alá, miközben összeveti azt annak angol, illetve francia fordításaival. Mivel a fordítás elmélete mindezidáig nem szentelt túl nagy figyelmet e kérdésnek, és a fordító praxisában egyre gyakrabban fordulnak elő olyan fordítandó szövegek, amelyek sok képet, illetve ábrát tartalmaznak, szükségesnek látja a szerző a téma beható vizsgálatát és a tanulságok levonását az oktatás számára. A hetedik fejezet, *Fazit und Ausblick*, tartalmazza az összefoglalást és a kitekintést.

Összegzőként elmondható, hogy e rövid ismertető csupán ízelítőt adott mindabból, amelyet a szerző e tartalmas és valóban lényegi kérdésekre koncentráló munkája felölel. Gisela Thome könyve nem könnyű, de több szempontból is hasznos olvasmány. Olyan problémákat fejt ki bővebben, amelyek a hazai fordításkutatásban is vitatott, vagy még kevésbé kutatott kérdések, ugyanakkor megszívlelendő, hogy minden esetben nagyobb korpuszra építve igazolja állításait. Pozitívumként könyvelhető el az is, hogy a szerző minden alkalommal közli saját ötleteit, javaslatait a feltárt eredmények oktatásban való hasznosítására. Természetesen mindez elsősorban német–francia és német–angol viszonylatra érvényes, mégis úgy gondolom, hogy a fordítást oktatók és kutatók egyaránt sokat profitálhatnak a gondolataiból.

Cs. Jónás Erzsébet

Kognitív szemantika a fordításban. Orosz kognitív nyelvészet

**(Nyíregyházi Főiskola, Bessenyei Könyvkiadó,
Nyíregyháza, 2012. 149 old. ISBN: 978-615-5097-45-4.)**

Abonyi Andrea Tímea

E-mail: abonyia@zeusz.nyf.hu

A fordítás folyamatában a fordítónak mint elsődleges célnyelvi befogadónak összetett jelentéstulajdonító feladata van. Az univerzális kognitív szövegtartalmak mellett az egyedi, kultúrafüggő, döntően konnotatív jelentéseket is meg kell értenie. Másrészt, ezeket a konnotatív jelentéselemeket a lehető legközelebb kell vinnie a befogadó olvasóhoz. A konnotatív jelentésképződés asszociációs folyamat, amely a befogadók tudatában megy végbe részben szubjektív alapon, részben az egyén fölött álló rendszerben a nyelv, a társadalom, a kultúra szabályai szerint. E jelentésréteg sikeres dekódolására és fordításbeli újrateremtésére akkor van esély, ha a nyelvi és nyelven kívüli tapasztalatok is mozgósításra kerülnek. Hangsúlyos szerep jut a fordítás folyamatában az egyéni észlelési tapasztalatoknak, a kulturális emlékezetnek. A műfordítások mindig olyan környezetben jönnek létre, amelyben egyúttal a legkülönbözőbb asszociációk, intellektuális és emocionális reakciók, spontán visszaemlékezések is megjelennek. A műfordítást úgy tekinthetjük, mint egy műalkotást, mint egy szimbólumokból összeálló szöveget, amely szimbólumokba a befogadó a maga módján helyettesíti be a tartalmat. Értelmezésen, jelentésen olyan asszociációs és képzetsorokat értünk, amelyek ezekhez a szimbólumokhoz kapcsolódnak. A fordítás és a befogadás esetében is művészeti szimbólumok szó szerinti és átvitt értelemben vett „lefordításáról” van szó nyelvi, asszociációs és elvont képzetsorokra. A kognitív jelentés-összetevők, a világ konceptuális, nyelvi és művészi képének létrejötté és vizsgálata különböző szinten és mélységben történhet. A kogníció mint a megismerés folyamata az emberi tudatban tükröződő környezetet és az erről kapott információk tudati feldolgozását jelenti.

A kognitív nyelvészet az interdiszciplináris kognitív tudományok egyike. Terminológiája bár angolszász alapokon nyugszik, magán hordozza a nemzeti nyelvtudományok jegyeit is. A kognitív nyelvészet szóképi sémákat, vagyis a befogadási mechanizmus folyamatában ismétlődő dinamikus mintákat állapít meg, amelyek keretében az ember világmegismerése zajlik. A megismerés-tudomány kognitív kerete számos lehetőséget kínál mind a nyelvben rögzült világismeret konceptuális és mentális szintjeinek elemző vizsgálatához, mind a fordításokban egy másik világkeretben zajló világreprezentáció nyomon követésére.

A kognitív stilisztika olyan mentális folyamatokra irányítja a figyelmet, amelyek a megértés, a gondolkodás és a megismerés tudati folyamatát kísérik, és ezek mentális reprezentációit befolyásolják. A stilisztikai elemzés kognitív nyelvészeti megközelítése a megismerés-tudomány lehetőségeivel gazdagítja a stílustulajdonítás folyamatáról eddig szerzett ismereteinket. A világról alkotott gondolati, érzelmi, tapasztalati ismereteink összességét a megismerés-tudomány a fogalmi rendszerekre épülő kognitív világgépnek nevezi. Legszelesebb a világról alkotott kognitív képünk, vagyis az a fogalmi rendszer, amely ismereteink bázisát adja. Erre épül egy szűkebb világ, amely a nyelvi formákkal is megnevezhető ismereteinket fogja össze, a nyelvi kép. Az egyénre és közösségre jellemzően alakul a nyelvi világgép ismereti szegmense, ismereteinkből az a szelet, amelyet nyelvileg is meg tudunk nevezni, és amit más nyelven is megértünk. A világ nyelvi képe minden fordításban magán hordozza a szubjektív modalitás, az egyéni értelmezés jegyeit. A nyelvhasználatban tükröződő stílusérték a szöveg létrehozójának és befogadójának a konceptualizációját, világlátását is tükrözi. A konceptualizáció nyelvi leképeződése ugyanakkor a fogalmak aktív zónájából más és más elemeket emel ki a fordító világlátása és az eredeti mű világbárázolásának párbeszéde során. E másodlagos jelrendszerből különül el a művészi világgép, amely ezekre épülve még szűkebb tartományt ölel fel, és amelyet esztétikai jelként, adott esetben irodalmi műként tartunk számon (vö. Cs. Jónás 2010).

A megismerés-tudomány keretében az orosz kognitív nyelvészeti kutatások a 20. század végén kezdődtek. A megismerés-tudomány keretei között a kognitív nyelvészet orosz képviselői három világgépet különböztetnek meg, amelyek az emberi fogalomalkotás, nyelvhasználat és jelalkotás szintjén egymásra épülnek. Jelen tanulmánykötet az orosz–magyar nyelvi szemantika műfordításbeli és kulturológiai kapcsolódásait taglalja. Az olvasó átfogó képet kap az orosz kognitív nyelvészetről és a magyar–orosz kulturális érintkezés – ezen belül a műfordítás és a kulturológia – kiemelkedő pontjairól kognitív keretbe ágyazva.

Egyik tanulmányában (*Az orosz kognitív nyelvészet fogalmi kategóriái és terminológiai bázisa*) a szerző arra tett kísérletet, hogy bemutassa, általános vonásaiban melyek a kognitív keretű vizsgálatok fogalmi kategóriái, terminusai, hogyan határozhatjuk meg a konceptus fogalmát az orosz kognitív nyelvészeti kutatások tükrében. Egy másik írásában (*Kognitív nyelvészet Oroszországban*) a mai orosz kognitív nyelvészet általános ismertetését és a stilisztikához legközelebb álló kognitív szemantikai irányzat bemutatását tűzte ki célul. A kognitív szemantika nézőpontjából, a fordításelemzések kapcsán ugyanannak a konceptusnak a reprezentációs elemzése különféle nyelvekben alkalmat ad arra, hogy a nyelvi és kulturális rendszerek nemzeti specifikumát megvilágítsuk, és általuk az egy és ugyanazon konceptus különböző verbalizációját bemutassuk. A nyelvi egység megléte mindig valamely konceptus meglétét bizonyítja, de a konceptus meglétének mint mentális egységnek nyelvi rendszerben való objektivációja nem kötelező. Elmondhatjuk, hogy a lexikális egység hiánya (nyelven belüli vagy nyelvek közötti hiány) nem jelenti a nyelvek tudatában a megfelelő konceptus hiányát. Ez a lehetséges fordítási megoldások problematikájának egyik állandó forrása.

A nyelvhasználatban tükröződő stílusérték a szöveg létrehozójának és befogadójának a konceptualizációját, világlátását is tükrözi. Ez a világkép a romantika idején a nyelv eszközeivel, a szóhasználat, a képi ábrázolás, a zeneiség, a mondatfűzés, a szövegegész szintjén vett részt a jelentésképzésben. Az orosz klasszikusok magyar fordítóinak (Kosztolányi Dezső, Ratkó József, Lator László) tollából származó fordításaik stilisztikai vizsgálata kognitív nyelvészeti keretben tovább gazdagítja az irodalmi alkotásokban rejlő nyelvi világképek megértését.

Egy írói, költői pályakép megismerésében sokszor nem annyira központi-nak tűnő elemek is segíthetnek az arculat karakteres megrajzolásában. Ilyennek véli a szerző Krúdy Gyulának az orosz emberhez, az orosz irodalomhoz való viszonyát. A tanulmány írójában az a kérdés merült fel, hogy a 20. század elején mi jutott el hozzá az orosz világról és ez a kép milyen elemekből rakódik össze. Mindezt a megismerés-tudomány keretébe helyezve, a kogníció aspektusából vizsgálva, Cs. Jónás Erzsébet három kérdés köré csoportosította az elemzését: 1. Milyen konceptuális ismerete volt Krúdynak az oroszokról? 2. Hogyan reprezentálódik az oroszokról szerzett tudás Krúdy narrációjában? 3. Mi alapján hasonlíthatja az irodalomtörténet Krúdy stílusát a klasszikus oroszokéhoz? A szerző elemzésében azt a folyamatot szerette volna világossá tenni, hogyan formálódott Krúdy mentális, tudati világképe kora orosz valóságáról, továbbá milyen csatornákon át jutott az információkhoz, milyen mélységben és milyen nézőpontból rendezte ezeket az ismereteket, és végül ez a mentális kép hogyan épült be a szövegalkotásába, hogyan működött szövegszervező, koherenciateremtő erőként Krúdy műveiben. Krúdy kognitív (világ)képe az orosz valóságról részben a 19. századi orosz romantikus írók, részben a korabeli, 20. század eleji pesti bulvársajtó, a világpolitika és a napi társasági élet hírforrásai mentén, de mindenképp a szubjektív modalitáson átszűrve formálódott. Amit ő gondolt az oroszok világáról, megmaradt a szubjektív mentális recepció szerint feldolgozott olvasmányélmények és a sejtelmes, romantikus népi életképek szintjén. Ezek egyéni fantáziaelemekkel kiszínezve, saját írói metaforarendszerének kognitív terébe beépülve elbeszéléseinek tematizált elemeivé váltak, részeivé lettek az író művészi világképének.

A szerző egyik tanulmányában (*Petőfi és Puskin fordításaihoz*) azt írja, hogy a mesemotívumok tartalmazzák a legjobban megőrzött kulturális mintáinkat, ezekben lelhetők fel leginkább az egyetemes mellett a nemzeti kulturális konstansok (állandók). Ide tartozik a mesékben a világ fogalmi, konceptuális entitásainak képi helyettesítése, metaforizációja, a JÓ és a ROSSZ népi mitologikus megjelenítése. Petőfi orosz fordításait és Puskin magyar fordításait vizsgálva, különösen a mesékre, legendákra épülő elbeszélő költemények és poémák vetik fel a magyar és az orosz világlátás, fogalomértelmezés, vagyis a konceptuális tér különbözőségeinek lehetőségét. Petőfi és Puskin fordítása egyaránt szemléletesen bizonyítja, hogy a világ kognitív képe egészében és részleteiben meghatározza a környezetünk és tudatunk entitásainak nyelvi leképeződését. Petőfi és Puskin fordításai esetében az elemzés tárgya a JÓ és a ROSSZ konceptusának népi mitologikus metaforizációja. A fogalom centruma, magja mindkét nyelvben azonos, de a periférián észrevehető az eltérések saját kultúrára jellemző

reprezentációja. A metaforikus helyettesítés és annak nyelvi formái még így sem fedik le teljes egészében az adott nyelvet beszélők kulturális emlékezetében élő ismereteket, a konceptuális térhez tartozó asszociációkat. Mivel a műfordítás sajátos módon formailag kötött területe a versfordítás, a szótagszám, a rím, a ritmus megtartásához olykor számos lehetőséget fel kell áldoznia a fordítónak, máskor pedig saját eszköztárából kell kitöltenie az adott poétikai keretet. A tanulmány írója úgy véli, hogy Petőfi és Puskin fordításánál nyilvánvaló kötöttséget jelentett a versforma, amely miatt a nyelvi elemek, a szinonimák kiválasztási köre szűkült. A fordítás kognitív keretben történő vizsgálata – akárcsak a vizsgálat tárgyává tett tündérek és boszorkányok mint a JÓ és a ROSSZ megszemélyesítőinek fordítási variabilitása esetében – alkalmas módszert kínál arra, hogy a fordításbeli eltérésekre magyarázatokat találjunk.

A kultúra jelentéseinek egyik tárháza a nyelv. A kognitív nyelvészet a kulturális jelentésképző folyamatok esetében tágan értelmezendő. Minden szöveggént leírható, nyelvi rendszereknek megfelelően viselkedő (szemantika, pragmatika, szintaxis) komplex szemiotikai jel – pl. a bemutatott Mikulás-ünnepkör – vizsgálható a megismerés-tudomány eszközeivel. Az elemzés a kontrasztív kulturális szemiotika kognitív keretbe helyezésével a Mikulás kapcsán erre tett kísérletet. E kognitív keretű kulturális szemiotikai vizsgálódás arra is törekedett, hogy segítséget nyújtson a nyelvtanároknak a kultúrákövetítés vizuális és verbális, auditív elemeinek tudatos meglátásához és feldolgozásához egyetlen komplex szemiotikai jel, a Mikulás-ünnep szemantikai elemzésében és annak interkulturális kontextusainak feltárásában.

A Mikulás alakjának tárgyalása az etnoszemiotika körébe tartozik, amelyet elsősorban a kulturálisan összetartozó közösségek életének jelként, jelrendszerként értelmezhető viselkedési formái érdeklik. Az etnoszemiotika minden, az adott kultúrában valaha intézményesült és működő jelrendszer vizsgálatával foglalkozó szemiotikai résztudomány. Olyan tudományok közötti területet fog át, amely egyfelől része a néprajznak, másfelől pedig a szemiotikának, a jelek általános tudományának (vö. Cs. Jónás 2012). A Mikulás körüli vizsgálódásból kitűnik, hogy a prototipikus kategorizáció a kulturális szemiotikában is élő folyamat. Az elsődleges, központi (alap) jelentéseken túl a periférikus jelentések pontosan leírhatók (figura). Ezek adják azt a sokszínűséget, amely ebben az esetben a Mikulás figurájának kultúránként specifikus vonásait jeleníti meg. Az elvont szimbólumok és a nyelvi kifejezések a képi sémák útján nyerik el a jelentésüket. Ugyanazt az entitást vagy eseményt anyanyelvünkön is különböző módon értelmezhetjük, konceptualizálhatjuk, és így változatos nyelvi kifejezésekkel írhatjuk le. Több nyelvre, több kulturális háttérre gondolva ez a megismerési folyamat további összetevőkkel bonyolódik. Ezek az ismeret-halmazok sohasem fedik egymást tökéletesen, de mindig tartalmaznak olyan bázisinformációt, amely alapjelentésében kategorizálhatóvá teszi a fogalmat vagy fogalomkört. „A Mikulás esetében a magyar, az angol és az orosz figura az ajándékozás fogalmával, a szakállas istenségnek a jóságos nagypapa-szereppé szelídített képi megjelenésével, s a gyermekmeséből ismerős kísérő szereplők sokszínűségével írta be magát az európai kalendáriumok rituáléi közé” – fogalmaz a tanulmány írója. A közös alap teszi felismerhetővé a Mikulás konceptu-

ális rendszerét a három nyelv hozzá kapcsolódó, különböző fogalmi és nyelvi információhalmaza ellenére is.

A fordításstilisztika a funkcionális stilisztika egyik ága, amely a nyelvi valóságon alapszik, és középpontba állítja a nyelvi-stilisztikai és a nyelven kívüli, ún. extralingvális eszközöknek a mondanivaló kifejezésében, illetve az alkotás egészében betöltött bonyolult és változatos funkcióját. Ady *A magyar Ugaron* című versének fordításstilisztikai vizsgálatakor Cs. Jónás Erzsébet azt a megállapítást tette, hogy a fogalmi kategóriák mentális reprezentációja metonimikus formában válik jelentésképző elemmé Ady szövegépítésében. Ady világképe a saját szociokulturális környezete által meghatározott alternatív konceptualizációra épül. A szó szerinti jelentés mögött a szinonimák megválasztása és a halmazás, fokozás adja a művészi szövegstruktúra jelentésképző alappilléreit. A vers orosz szó szerinti fordítása nélkülözi Ady nyelvezetének másodlagos jelentésképző stilisztikai eszközeit. (Az orosz fordítás 1981-ben jelent meg egy Magyarországon kiadott orosz nyelvű válogatásban, Borisz Dubin (1946–) irodalmár, műfordító, szociológus tollából.) A fordítás során két mentális kép találkozik: az egyik Ady Magyarország-képe, a másik az orosz fordító magyarságképe. A célnyelvi orosz olvasóhoz ennek összekapcsolódásaként jut el egy integrált minősítés, amely Adyról és a 20. század eleji magyar viszonyokról egyaránt képet fest. A szerző meglátása szerint az orosz fordítás csak a nyelvi világképet tudja töredezett formában visszaadni, így az orosz olvasó csak felületesen tud képet alkotni Adyról, Ady verséről és a korabeli magyarokról. Mivel Cs. Jónás Erzsébet nem kíván tanácsot adni arra nézve, hogyan lehetett volna Ady *A magyar Ugaron* című versét az eredetihez hű tolmácsolásban oroszul visszaadni, az elemzés csupán arra irányult, hogy rámutasson az eredeti szöveg és a fordítás világképet formáló nyelvi rétegeinek különbségére és a bennük felhalmozott ismereti elemek kompozicionális szövegbeli funkciójára.

Jelen tanulmánykötet anyaga a nyelvészek, az irodalmárok, a gyakorló tanárok és az oroszul tanulók számára egyaránt érdekes olvasmányt nyújt. A kötet végén orosz nyelvű szöveggyűjtemény található.

Irodalom

- Cs. Jónás E. 2008. Az orosz kognitív nyelvészet fogalmi kategóriái és terminológiai bázisa. *Magyar Terminológia* 1. évf. 1. szám. 64–77.
- Cs. Jónás E. 2012. *Kognitív szemantika a fordításban. Orosz kognitív nyelvészet*. Nyíregyháza: Bessenyei Könyvkiadó.

Nyelv, kultúra és társadalom a modern világban **(Orosz Föderáció, Nyizsnyij-Novgorod,** **2012. május 28–30.)**

Somos Edit Csilla

E-mail: somos.edit@chello.hu

Nyizsnyij-Novgorod (más néven *Gorkij*, 1990-ig) Moszkvától keletre, mintegy négyszáz kilométerre található. Az Orosz Föderáció negyedik legnagyobb városa, kereskedőváros, a XIII. században alapították. A régi időkben Oroszország pénztárcájának (*karman Rosszii*) nevezték, de bőségszarunak is tarthatjuk a régi történetek és dokumentumok alapján, a kereskedők ide hozták portékáikat a nagy vásárra Ázsiából, az északi tájakról és a déli országokból.

Nyizsnyij ma a Volga középső folyásánál fekvő kétmillió kikötőváros. Az Oka itt folyik a Volgába – ennél a torkolatnál építették meg hajdanán a Kremlt, amelynek erős falait a kétoldali vízvédőlemez miatt nehéz volt bevenni. Ma is itt vannak a közigazgatás főbb intézményei és a legnagyobb múzeum, amelyben a legjelentősebb régi orosz mesterek, Rjepin, Levitan, Kusztozgyijev, Kandinszkij festményeinek gyűjteménye található. A Kreml körül terül el az Óváros, szépen restaurált épületeivel, elegáns sétálóutcájával, ahol a világmárkák fényes üzletei sorakoznak.

1990-ig, a politikai fordulatig jelentős hadi- és autóipara volt – ezért „zárt városként” külföldiek nem is látogathatták. Köztük a cikk szerzője sem, mint vlagyimiri ösztöndíjas diák a hatvanas években, aki arra vágyott, hogy ellátogathasson Maxim Gorkij, Minyin és Pozsárszkij, Cskalov szülővárosába, valamint megtekinthesse a régióban Puskin szülőföldjét, Bolgyinót, a hohlomai piros-fekete fafestést Szemjonovban és az ősi orosz kézművesség termékeit Gorogyecben. Hála a konferencia rendezőinek, mindezt a hiányt sikerült a jól szervezett keretprogrammal pótolni.

Ami az előzményeket illeti, az „orosz kapcsolat” két éve, Lipcsében kezdődött. Az egyetem LICTRA – konferenciáján ismerkedtem meg L.A. Averkinával, a Nyizsnyij-Novgorodi Állami Nyelvészeti Egyetem (a továbbiakban NGLU) Tolmács- és Fordítói Karának tanszékvezetőjével. Meghívott az évente rendezett nemzetközi konferenciájukra, egy plenáris előadásra, amely képet ad a magyarországi fordítási-tolmácsolási helyzetről. Ezt az előadást, amely *Szöveg és kontextus a transzlátológiai gyakorlatban* címmel hangzott el, nagy érdeklődés kísérte. Az előadást megelőzte egy, a hallgatónak tartott „master class”, amely a fordítói-tolmácsi önkép és a professzionális gyakorlat viszonyát elemezte interaktív módon.

A nemzetközi tudományos konferencia ebben az évben a *Nyelv, kultúra és társadalom a modern világban* címet viselte. Ez az év Oroszországban a német–

orosztudomány, oktatási-kutatási együttműködés éve, júniusban nyitották meg a *Német–orosztudomány kapcsolatok, történelem, kultúra ezer éve* című nagyszabású kiállítást Moszkvában, amelyet ötven városban mintegy ezer esemény kísért. A 2012-es év Oroszországban a francia nyelv oktatásának éve is egyben. A konferenciának ezért magas rangú német és francia egyetemi tisztségviselők voltak a meghívott díszvendégei, akik a konferencia plenáris előadásait a releváns témáknak szentelték. A szekciók hagyományosan a nyelvészet és társadalom különböző tudományos megközelítéseit taglalták az angol, a német és a francia nyelv kutatásának és tanításának szemszögéből.

Az NGLU Oroszország négy nyelvészeti egyetemének egyike, amely hétkar, 23 szakirányban oktatja négyszáz fős tanári karral a mintegy négyezer fős hallgatószámot. Tíz kulturális kutatóközpont is működik a kebelén belül: többek között a kínai, német, amerikai, francia, spanyol, török, japán központ, jelentős, elektronikus katalógizált könyvtárral.

A tanári kar hetven százaléka rendelkezik tudományos fokozattal, nemzetközi tudományos kapcsolataik révén minden tudományterületen élénk információcseré zajlik: a nyelvészet, a pedagógia, a pszichológia, a filozófia, a társadalmi kommunikáció, az informatika elméleti alapjai, a mérés-értékelés területén. Évente nyolcvan tanár és háromszáz diák látogat ösztöndíjjal vagy gyakornokként német, holland, dán, ciprusi, török, kínai, koreai egyetemekre.

Az idei konferenciára hat országból érkeztek vendégelőadók, továbbá az ország húsz városából jöttek orosz nyelvű előadók és érdeklődők. A hét szekcióban több mint száz előadás hangzott el. A szekciók elnevezése is széleskörű, sokrétű tudományos munkáról tanúskodik:

1. Nyelv és kultúra a globalizáció korában
2. Migrációs folyamatok a modern civilizáció kommunikációs terében
3. Fordítás-tolmácsolás a multikulturális világban (két alszekció: szépirodalmi fordítás és általános elméleti, illetve nyelvi problémák)
4. Szöveg és kontextus (két alszekció: nyelvészeti-interkulturális-országismereti, irodalmi és az egyes írókhoz kötődő nyelvészeti problémák)
5. Mérés, értékelés
6. Vallási szövegek és vallásos kultúra a modern világban
7. Hallgatói előadások és projektbemutatók

A konferencia ismertetője hiányosságokat is mutatott: sehol nem tüntették fel a szekcióelőadások időpontját vagy hosszát, és a plenáris előadások sorrendje sem úgy alakult, ahogy a füzetben megjelent. Ezekhez a változásokhoz az elnök asszony semmilyen magyarázatot nem fűzött, sem ahhoz, hogy melyik idegen nyelvű előadáshoz milyen típusú tolmácsolás van tervbe véve. A kísérő keretfeltételeket nem tették közzé, a vendéglátómtól azonban mindig értesültem a tudnivalókról (pl. az étkezések módja és a társas események színhelyei).

A konferencia az egyetem dísztermében kezdődött. B. A. Zsigaljev rövid rektori bevezető-köszöntője után a plenáris ülés előadói voltak: W. Knapp rektorhelyettes (PH Weingarten, Baden) a DAAD (Német Akadémiai Cse-reszolgálat) részéről, Moszkvából M. Bidder, valamint B. Spillner professzor

a Duisburg-Essen Egyetemről, Németországból, aki ugyan romanista, de a német megszólításokkal kapcsolatos könyvét alaplúnak tekintjük a tolmácsolás oktatásában. C. Giordano Montpellier-ből igen érdekes előadást tartott a háborús hősiesség témájáról a vonatkozó orosz és francia filmek kapcsán. A köszöntőket konszekutív módon tolmácsolták (igen jól!), az idegen nyelvű előadásokat viszont mobil tolmácsberendezéssel, amely köré odagyűltek a „szükséget szenvedők”... Ez a megoldás – kabinok híján – kevésbé optimális, a többiek (a nyelvet értők) számára pedig kifejezetten zavaró volt.

A konferencia egyik jelentős kísérő eseménye volt a díszdoktoravatás: C. Garnier-Tardieu professzor asszony (Nouvelle Sorbonne-Cité 3 Paris) és a Szecsuan-i Idegen Nyelvek Egyeteme rektora, Li Kei-Yun kapta meg az NGLU elismerését. A választásban egyben az adott ország, nyelv és kultúra, az élénk egyetemközi kapcsolatok is nagy szerepet játszottak. Mindkét professzor francia nyelvű beszédet mondott – amelyet rövidebb formában megismételtek a közös volgai hajókirándulás díszvacsoráján, ahol a cikk szerzője számára is alkalom adódott egy orosz nyelvű pohárköszöntőre.

A plenáris előadásokból kettőt emelnék ki: *A megértés mint az egyetértés kezdete* címmel a családi többnyelvűség kérdéseit feszegette kérdőíves felmérés alapján O. A. Leontovics Volgográdból. A gender kontextusának és az „áthalásnak” a problematikája (itt Goethe rejtett homoszexualitása volt a téma) O. A. Radcsenko (Moszkvai Állami Pedagógiai Intézet) előadásában hangzott el.

A szekciók munkájából érdekességképpen a Németországba ki-, illetve visszatelepült volgai németek és zsidó származású és/vagy politikai menekült oroszok beilleszkedési-nyelvi szocio-pszicholingvisztikai elemzéseit emelendők ki, a *Szöveg és kontextus* szekcióban pedig a német–orosz irányú fordítási problémák sorából a fordíthatatlan és fordítható reáliák kaptak nagyobb szerepet. Itt hangsúlyozzuk, hogy megjelent egy nagy összefoglaló, ötezer szócikk-es nyelvi-országismereti szótár N. V. Muravljova szerkesztésében (*Deutschland Realienwörterbuch, Germanyja. Lingvostranovedcseszkij Szlovar* 2011), aki az előző években a hasonló osztrák, illetve német kulturális reáliákról adott ki két szótárt (2003, 2006).

Végezetül, de nem utolsósorban említenénk a hallgatói szekció munkáját, amelyben 22 előadás hangzott el a következő témakörökben: a tanári tolerancia a nyelvórán, a reklámszövegek és a meggyőzés sajátosságai, a megszólítások szociolingvisztikája, a frazeológiai egységek belső formája, a koherencia kategóriáinak megvalósulása a hypertextben, a mai német nyelven kifejezett érzelmek szemantikai mezeje. Ezek a témák arról tanúskodnak, hogy az oroszországi transzlatológiai tudományosság szilárd utánpótlásra számíthat.

Az egyetem honlapja: www.lunn.ru, innen orosz nyelvű videoanyagok is letölthetők, amelyek tájékoztatnak az egyetem küldetéséről, az egyes karokról, a hallgatók elhelyezkedési lehetőségeiről.

Krónika

Szépe György (1931–2012)

2012. szeptember 12-én eltávozott közülünk Szépe György tanár úr, a Pécsi Tudományegyetem professzor emeritusa, a pécsi Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program megalapítója, a Modern Nyelvoktatás alapító főszerkesztője, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző tanszékének létrehozója, a Magyar Nyelvtanárok és Alkalmazott Nyelvészek Egyesületének megalapítója és örökös tiszteletbeli elnöke. A legutóbbi választmányi ülésen már tudtuk, hogy nagybeteg, kórházban van. A XXIII. MANYE kongresszus rendezéséhez még adott tanácsokat, például kicsit tréfálkozva azt javasolta, hogy a kongresszus címe „Budapesti tavasz” legyen. Ezt a tavaszt ő már nem érhetette meg, pedig megígérte, ha egészsége engedi, a záró plenárison beszélni fog az alkalmazott nyelvészet elmúlt 50 évéről. A XX. MANYE Kongresszuson, amikor egyesületünk történetére tekintett vissza, előadását így fejezte be: „Köszönöm a résztvevők türelmét, amellyel meghallgatták valószínűleg legutolsó előadásomat ebben a számomra annyira kedves egyesületben.” Sajnos igaza lett, valóban az utolsó előadása volt. Nemcsak a MANYE alapító elnökétől, a magyar és a nemzetközi nyelvtudomány kiemelkedő egyéniségétől búcsúzunk, hanem olyasvalakitől, aki mindannyiunk életében meghatározó szerepet játszott: témavezetőként, mesterként, barátként, állandóan új utak keresésére ösztönző, igaz emberként.

Emlékét örökre megőrizzük.

Szépe György, a MANYE elnöke¹

Szépe György, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének alapítója 2008-ig töltötte be az egyesület elnöki tisztségét. Utódjaként úgy illik, hogy elsősorban mint a MANYE elnökéről beszéljek róla, és a MANYE tagsága nevében búcsúzzam el tőle. Mikor azonban visszagondoltam személyes és szakmai kapcsolatunk majdnem negyven évére, rájöttem, hogy nyelvész pályafutásom során folyamatosan annyi mindent köszönhettem neki, úgy is mondhatnám, olyan sok hosszú távú projektet indított el az életemben, hogy szeretnék előbb ezért köszönetet mondani neki.

Hogy csak néhány mozzanatot említsek: a 70-es években, mint sokan mások, én is tőle hallottam először a modern nyelvészetről; tőle tudtam meg, hogy a nyelvészet izgalmas tudomány. Szorgalmasan látogattam a TIT Budapesti Nyelviskolája által rendezett továbbképzéseket, ahol rendszeresen előadott, és most is emlékszem rá, milyen izgalommal olvastam az általa szerkesztett régi *Modern Nyelvoktatás* lila köteteit, mennyi olyasmit tanultam belőlük, amiről az egyetemen nyelvszakos létemre nem is hallottam. Talán kevesen tudják, hogy a minisztérium megbízásából ő alapította meg 1973-ban a Fordító- és Tolmácsképző Tanszéket, ahol azóta is dolgozom, és amely hamarosan 40 éves évfordulóját ünnepli. A kilencvenes években az ugyancsak általa alapított pécsi alkalmazott nyelvészeti doktori programban habilitáltam, és végül ő hívott meg a pécsi doktoriskolába tanítani, ami arra ösztönzött, hogy kidolgozzam későbbi saját fordítástudományi doktori programom alapjait. És arról még nem is beszéltem, hogy állandó fordítástudományi rovatot ajánlott fel nekem az általa újraindított *Modern Nyelvoktatásban*, amelyből később saját folyóiratom, a *Fordítástudomány* csírázott ki. Ezek után még a MANYE elnöki tisztében is én követhettem. Kedves Gyurka, először is hálásan köszönöm neked azt a folyamatos szakmai támogatást, amelyet egész pályámon kaptam tőled.

Milyen volt Szépe György mint a MANYE elnöke? Tökéletes elnök volt. Szakmai tekintélye megkérdőjelezhetetlen, egyénisége szeretetreméltó, modora sziporkázóan szellemes. Mindenki ismerte, és mindenkit ismert. Mindenkinek ismerte a kutatási témáját is, és bármikor folytatni lehetett vele az egy-két évvel korábban elkezdett szakmai beszélgetést. Öröm volt neki bemutatni a kezdő kutatókat, azonnal kész volt elhelyezni egy-egy témát a nyelvtudomány rendszerében, és adni egy-két nélkülözhetetlen olvasmánycímet. A MANYE esti fogadásain mindig volt mellette egy üres szék, ahová le lehetett ülni néhány szóra. Jó volt vele beszélgetni, bármi volt is a téma, azonnal át tudta helyezni egy magasabb síkra, ahonnan az még érdekesebbnek látszott. Elnöklésének majdnem húsz éve alatt a MANYE több száz magyar nyelvtanárnak és alkalmazott nyelvésznek jelentette a szakmai közéletet. Jelentette azt, hogy előadásokat

¹ Elhangzott a Szépe György emlékére rendezett ülésen az ELTE BTK Kari Tanács-termében 2012. október 14-én.

tarthattak a MANYE kongresszusain, publikálhattak a MANYE folyóiratában, azaz neki köszönhették a folyamatos szakmai kapcsolattartást, szakmai identitásuk átélésének állandó lehetőségét.

Szépe György a MANYE vezetőjeként mindig az egyesület megújítására törekedett. Az egyesület három pillérébe, a *Modern Nyelvoktatásba*, a kongresszusokba és a vitaülésekbe folyamatosan újításokat vezetett be. A *Modern Nyelvoktatás* izgalmas, a nyelvoktatáson messze túlmutató folyóirat lett, folyamatosan érezhető volt mögötte az a szellemi pezsgés, amely a Szépe-féle pécsi alkalmazott nyelvészeti doktori programot jellemezte.

A legváltozatosabb témákban kezdeményezett egyesületi vitaüléseket: az időskori nyelvtanulástól a japán nyelvoktatás helyzetéig. Az utóbbi téma egy olyan általa kezdeményezett sorozatba illeszkedett bele, amely a világ nyelveinek és nyelvcsoportjainak a nyelvpolitikai helyzetével foglalkozik. Legutóbb, 80. életéhez közeledve *Tudománytörténeti beszélgetések* címmel tervezett sorozatot, amelyben ő és egy-egy fiatalabb pályatársa idősebb kollégákkal beszélgetett volna szerteágazó szakmánk múltjáról. 80. születésnapján azután a szaván fogtuk, és vele magával mint „célszeméllyel” indítottuk el a sorozatot – nem számítva arra, hogy ezt és számos más tervét, ötletét már nélküle kell megvalósítanunk.

Az éves kongresszusokon mindig a legfrissebb témákat tette meg a kongresszusok kerekasztal-témáinak. Személyi javaslatai a plenáris előadókra, a Brassai-díjra vagy a tiszteleti tagságra mindig találóak és eredetiek voltak. Viszszavonulását a *Modern Nyelvoktatás* főszerkesztésétől nagyon gondosan előkészítette, szinte két évig dolgozott rajta, hogy jó kezekben hagyja a folyóiratot. Az elnökség átadása után is folyamatosan konzultáltunk, utolsó e-mailjében rengeteg új ötletet adott a következő, XXIII. kongresszus rendezéséhez. Másutt a fiatalok a kezdeményezők, és az öregek a konzervatívak; ő örök kezdeményező maradt.

Szépe György tudományos kutató, tanár és tudományszervező volt. Ahogy a tudományos kutatónak kutatási eredményekben, a tanárnak tanítványokban testesül meg az életműve, a tudományszervezőnek intézményekben. Ilyen értelemben a MANYE mostani nemzedéke Szépe tanár úr életműve büszke részének tekinti magát. Utolsó tőle kapott feladatunk, hogy emberi és szellemi örökségét továbbadjuk a következő nemzedéknek.

Kedves Tanár Úr! Kedves Gyurka! Azt kívánjuk, hogy nyugodj békében, sőt, elégedetten. Igyekszünk eleget tenni a ránk bízott feladatnak.

Klaudy Kinga

Személyes emlékezés Szépe Györgyre

Nehéz megszokni a gondolatot, hogy Szépe György már nem lehet beszélgető társunk, nem kereshetjük föl egy elektronikus levéllel az azonnali válasz reményében. A hiány érzete késztet az alábbi néhány sor megírására, amelyben egy személyes kapcsolat emlékét próbálom meg rögzíteni.

Szépe Györgyöt az ötvenes évek végén ismertem meg, amikor még „idegen” voltam Budapesten, és vidékről fölkerült fiatalként kerestem a kapcsolataimat. Gyurkával a nyelvészet iránti érdeklődésem hozott össze azokon az alkalmon, amelyek az akkoriban ismertté váló generatív grammatikai rendszer újdonságát vitatták meg. A rendszeres összejöveteleknek Szépe Gyuri volt a szervezője, ő hozta össze az előadókat és kereste az érdeklődőket. Gyurka tíz évvel volt fiatalabb nálam, de az évek különbsége nem látszott meg kapcsolatunk jellegén. Hamarosan olyan emberként tartottam számon, akin keresztül másokat is könnyen el lehet érni. Ő segített hozzá ahhoz az ismeretséghez, amelynek a révén szinte elsőként olvashattam Chomsky *Syntactic structure* című könyvét, amely akkoriban még nem volt könyvtári példány nálunk. Szakmai kérdésekben a megfelelő irodalom keresésének, fölhasználásának ügyében mindig hasznos tanácsokat tudott adni, és bámulatos pontossággal sorolta fel a könyvtári katalógussal fölérő adatokat. Óriási tájékozottsága először meglepett, de aztán természetes tulajdonságának tekintettem. Tudása nemcsak szakmai téren volt megbízható, de a világ eseményeit is hozzáértő szemmel figyelte: észrevette a jövő szempontjából lényeges történéseket, és amit ezekkel kapcsolatban megjósolt, rendszerint be is következett. Rejtély volt számomra, honnan szerzi ismereteinek tömegét. Olvasni sosem láttam, könyvtárakban sem találkoztam vele, és személyi könyvtáráról, annak nagyságáról sem beszélt soha. Bizonyára csak a legfontosabb műveket olvasta, mindig megtalálva azt a keveset, amire szüksége volt, és ami a lényegét jelentette. Nagyon sok embert ismert, és mindenkiről tudott egy jó kis történetet, de csak jót. Amikor társaságban a visszaemlékezéseiről beszélt, nem egy jó megfigyelő véleményét értettem ki a szavaiból, hanem önkéntelenül megnyilvánuló emberi tanácsokat hallottam arról, hogyan kell egy közösségbe beilleszkedni. A szakmai előmenetel terén mindenkinek segített, és mindig számítani is lehetett a segítségére. Önmagáról, a magyar nyelvészetben betölteni óhajtott vágyairól csak nagyon ritkán nyilatkozott, de mindig az élet adottságait természetes módon tudomásul vevő ember hangján, aki tudta, hogy hasznos kezdeményezések szervezésével mindenkor a megfelelő szerepet tudja betölteni. Hívó ember volt, vallásával sosem kérkedett, de annak megállapításait iránytűnek tekintette az életében.

Óriási ismeretségi köre volt, de ennek a baráti társaságnak a középpontjában nem az ő személye állt, hanem a nyelvészet. Azt nem tudom megmondani, hol a helye a magyar nyelvészek között, de azt tudom, hogy halála komoly hiányt jelent nyelvészetünkben.

Hell György

Szépe György a magyar nominális mondatról²

Az Általános Nyelvészeti Tanulmányok sorozatot külön nem kell bemutatnom senkinek sem. Az V. szám 1967-ben jelent meg, Szépe György 35 éves volt, amikor ez a cikkét közzétették benne (269–285). Életkorát azért tartom fontosnak megemlíteni, mert a sorozatnak ezt a számát jellemzően nem fiatal nyelvészek írták, hanem elismert tanárok és egyetemi oktatók: Balázs János, Benkő Loránd, Berrár Jolán, Fónagy Iván, Herman József, Hutterer Miklós, Károly Sándor, Telegdi Zsigmond, illetve Papp Ferenc, Péter Mihály és Zsilka János. A fiatal szerzők közé csak hármat, Dezső Lászlót, Kiefer Ferencet és Szépe Györgyöt lehetett számítani. A könyv egy olyan időszakban jelent meg, amikor új gondolatok, generatív elképzelések kezdtek helyet keresni magunknak a magyar nyelvészetben. Az új hangot természetesen mindenki a fiataloktól várta.

Szépe György cikke – *Megjegyzések a magyar nominális mondatról* – egy közismert és több nyelvet érintő kérdésre vonatkozik. A nominális mondatról már nagyon sokan írtak külföldön is, nálunk is, úgyhogy Szépe György választását nagyon könnyen elcsépeelt témának lehetett volna nevezni. Aktualitását azonban az adta, hogy ezt a hagyományos grammatikában megoldottnak számító kérdést a cikk egy modern elgondolásba építi be, miközben azt keresi, lehet-e róla a generatív szemlélet alapján valami újat mondani. Szépe György cikke eleget tett az elvárásoknak. A generatív grammatika ma sok mindenben más, mint amilyen a hatvanas évek közepén volt, és sok minden, amit akkor mondtak, ma már elavultnak számít, de Szépe javaslatai, ha kissé megváltozott formában is, még ma is élnek. Mégsem csak ezért választottam hozzászólásom tárgyául a cikket, hanem azért, mert az igei állítmánnyal, a formális mondatleírás egészével, sőt a grammatika szerepével kapcsolatban olyan gondolatokat vet föl, amelyek még ma is nagyon aktuálisak és megfontolásra érdemesek.

A hatvanas évek közepén, a cikk írásának idején a generatív grammatika kezdeti gondokkal küzdött. Kereste új elgondolásainak formális kifejezési lehetőségeit, többek közül például azt, mi minden tartozik az ismert felszíni struktúra mellett a mély struktúrába, az hogyan jelenjen meg és milyen részletekre terjedjen ki. A magyar mondatok állítmányait Szépe György a közismert módon három csoportba sorolja: az igei állítmányok, a névszói állítmányok és az igei-névszói állítmányok csoportjába. Különböző hazai és külföldi szerzőkre hivatkozva a három csoportból csak kettőt hagy meg: a névszói és az igei-névszói állítmányokat egy csoporttá vonja össze, az elsőt a második változatának veszi. A generatív leírás szempontjából ez azzal a következménnyel járt, hogy a mélyben az akkor már javasolt auxiliary (AUX) mellett javasolja a C, a kopula felvételét is. Sorra veszi, milyen módon helyezkedhet el az AUX az ige mellett, megállá-

² A hozzászólást a Papp Ferenc Baráti Kör Szépe György-emlékülésére készítette a szerző. Az ülésen, amely 2012. december 17-én zajlott le az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének Könyvtárában, Hell György személyesen nem tudott megjelenni, hozzászólását elküldte, és engedélyével felhasználjuk.

pítja, melyik megoldás lenne a magyar számára a legmegfelelőbb, és javaslatot tesz a C elhelyezésére, hogy a V (ige), vagy az AUX terjedelmében szerepeljen-e. Mindez az akkori generatív íráskor aktuális napi problémái közé tartozott.

A kopula mélyszerkezeti elhelyezése mellett Szépe György cikke új kérdésekre is kiterjedt. Akkoriban a generatív grammatika a nem ragozó nyelvekre épült, és a szerkezetek leírásában csupán szintaktikai kategóriákat (NP-t, VP-t, N-t, V-t AUX-ot) használt. Ezekkel akkor még boldogulni lehetett. Mivel azonban a kopula mély szintű bevezetése után ennek felszíni eltűnésére is szabályt kellett adni, a cikk az ismert összefüggések felsorolása után arra mutat rá, hogy a törlést a ragozó nyelvekben morfológiai elemek (személyes névmások, személyragok, határozóragok) meglétéhez vagy hiányához kell kötni. Ezek jelölésére a generatív grammatikán belül akkoriban még nem voltak meg a megfelelő eszközök. A cikk a már ismert fonológiai jegyek mintájára a morfológiai jegyek felsorolására tesz javaslatot egy plusz vagy mínusz kíséretében. Szerinte a C-t a szintaktikai bázisban kellene generálni, meg kellene tartani a szintaktikai transzformációk végrehajtása után is a levezetett mondat szerkezetben, törlését viszont a plusz, mínusz morfológiai jegyek határozzák meg. Ilyen módon szerinte egy bizonyos, a környezetre érzékeny (context sensitive) szerkezethez juthatnánk, ami jelentősen kibővíthetné a generatív leírás lehetőségeit (280). Tudjuk, hogy a jegyek alkalmazása és a nyelvi környezet érzékeltetése elfogadott eljárás lett a generatív leírásban.

Az előbbi mondatok egyértelművé teszik, milyen jól elsajátította Szépe György a generatív grammatika újfajta látásmódját és azt a formális nyelvezetet is, amellyel ez az új személet egyértelművé tette megállapításait. Az irodalom, amelyet a cikk fölhasznált, meglepően nagy és meglepően széles körű. A nominális állítmányok klasszikus irodalmát nyilván már egyetemi tanulmányai során megismerte. Ennek keretében a magyarok közül Berrár Jolánra, Fokos Dávidra, Gombocz Zoltánra, Hajdú Péterre, Kalmár Elekre, Klemm Antalra, Ligeti Lajosra, Lotz Jánosra, Simonyi Zsigmondra, Veress Ignácra hivatkozik – hogy csak a klasszikusokat említsem –, a nyugatiak közül Bailly, Benveniste, Bopp, Gauthiot, Hjelmslev, Jakobson, Meillet, Sauvageot írásait említi, de Chomsky mellett ismeri Bar-Hillel, Bierwisch, Garvin, Hays, Katz és Fodor és Postal írásait is. Elismerést érdemlő tájékozottság egy 35 éves nyelvésztől.

A továbbiakban a cikknek még két megállapítására szeretnék rátérni. Ezek egyike részben még kapcsolódik a generatív grammatika akkori gondjaihoz, a másik teljesen független tőle. Mind a kettőt fontosnak és ma is aktuálisnak tartom annak ellenére, hogy a tizenhat oldalas cikkből ezek a kérdések mindössze egy oldalnyit tesznek ki.

A nominális állítmányok mély szerkezeti tulajdonságainak tárgyalása után megemlíti, hogy a „nyelvtudomány egész területén keresztülvonul az a gondolat, hogy minden igében megtalálható a kopula”. Részleteiben nem tárgyalja ezt a kérdést, de azért röviden vázolja, milyen következményekkel járna egy olyan elképzelés, amely az igét teszi a mondat egyetlen független tagjának (280–281). Tudja, hogy az akkoriban éppen csak megjelenő kategoriális grammatikát és a függőségi grammatikát ilyen elgondolások vezetik, de szembeállítja őket a generatív grammatikával, amely (akkoriban) minden mondatot egy nominális és egy

verbális részre bontott. Javaslatokat tesz egy igeközpontú generálási rendszerre, de megjegyzi, hogy a függetlenített ige föltételezése üres mondatkategóriához vezetne. A függőségi grammatika mai általános és a generatív grammatikákban is érvényesülő elterjedtsége után csak sajnálattal ismételhetjük Szépe György megállapítását: a független ige föltételezése a predikatív kettősség értékes gondolatát irtotta ki a szintaxisból.

Cikke végén Szépe György egy zárójelbe tett mondatban kérdésessé teszi, létezik-e „egyáltalában külön nyelvészet a mentális diszciplínák között” (283). Én nem a nyelvészetre vonatkozóan szeretném a kérdést aktuálissá tenni, hanem csak a grammatikára vonatkozóan, mert így közvetlenül is kapcsolatba kerülünk mai oktatásunk gyakorlatával. Tehát: önálló tudománynak/tudományágnak kell-e tekintenünk a nyelvészet egy részét, a grammatikát? Engedtessek meg nekem, hogy a kérdés megválaszolásához nagyon régi időkre, a nyelvészet kezdeteinek időszakára nyúljak vissza. Sokan Platón *Kratyloszában* látják az első nyelvészeti munkát, de az a mód, ahogy az írás a jelentés kérdését fölveti és tárgyalja, véleményem szerint inkább szemiotikai, nem pedig nyelvészeti szempontokat érvényesít. Az első valóban nyelvészeti munkákat Arisztotelésznél találhatjuk. Platóntól eltérően őt nem tisztán elméleti kérdések érdeklik, hanem a nyelv használata során létrejövő szövegfajtákat vizsgálja. Három szövegtípust különböztet meg: a vitatkozás és érvelés szövegeit, a szónoklatokat és a művészi értékű szövegeket. Mindegyikkel külön munkában foglalkozik: az elsővel a *Hermeneutikában*, a másodikkal a *Szónoklattanban* (*Retorikában*), a harmadikkal a *Poetikában*. Könyveiben sorra veszi az egyes szövegfajták jellegzetes tulajdonságait: a vitákra a szillogizmusok, a szónoki szövegekre az enthümémák és a metaforák, a művészi szövegekre a helyes utánzás, az események értéke, az esztétikai hatást kiváltó arányok érvényesítése a jellemző. No de hol marad a grammatika? Bár minden említett munkájában találunk a grammatikába sorolható megjegyzéseket, külön grammatikát Arisztotelész nem írt. A grammatikai ismeretekre szerinte azért van szükség, hogy érvényesítésükkel minden szövegfajta helyes legyen. Ez az elgondolása évszázadokig érvényes maradt. A grammatika a helyes beszéd, a helyes írás, a helyes értés eszközének számított, és tanítása ennek a célnak volt alárendelve. Az önálló grammatika csak a 17–18. században jelent meg, és azóta szerepel az oktatott tantárgyak között. Ma, amikor a nyelvészet sokféle grammatikával dolgozik, komoly gondot okoz, melyik rendszert tekintsük az iskolai oktatás szempontjából egyedül helyesnek. Nem lenne jobb az önálló grammatika helyett a szövegeknek alárendelt nyelvhelyességi ismereteket tanítani: helyes beszédet, helyes írást és helyes értést? Számomra Szépe György 1967-es cikkének utolsó mondata ennek a kérdésnek a megválaszolását sürgeti.

Hell György

Summaries in English

Sándor ALBERT

Some Remarks on Hungarian Translations of Leo Tolstoy's *Anna Karenina*

Abstract: In this article, the author presents and compares the different Hungarian translations of Tolstoy's *Anna Karenina*. The first, 1887 translation of the novel – a scandalously bad, abridged text, completely unworthy of Tolstoy, made on the basis of the German translation – rightly provoked rage among contemporary critics and readers. At the beginning of the 20th century, the translation of the novel was undertaken by Dezső Ambrozovics and then by a group of four translators, but the real breakthrough came with the 1951 translation by László Németh, which is a nice and accurate translation of *Anna Karenina*, worthy of its author. In the course of time, several editions of the translation made by László Németh were published, yet the editors “provided some clarifications” throughout the text with the intention of correcting it. The author of the present article also gives some examples of the misunderstandings and errors of translation which were produced in the text due to the lack of proper knowledge of Russian culture.

Keywords: (re)translation, cultural background, stylistic errors, foreignizing translation, editorial corrections

Márta FISCHER

A Theoretical and Methodological Aid to Teaching Terminology I. Fundamental Questions of Terminological Concern in Translation

Abstract: The present paper aims to provide both a theoretical and practical aid to teaching terminology in translator training. It reviews fundamental questions of terminological concern that students may come across while translating texts of any kind and from any language; questions that may be raised during a terminology or translation course. As students (also) tend to cherish the misconception that dealing with terminology equals learning the vocabulary of a specific field, the fundamental questions discussed in this paper are grouped around three decisions translators have to make. First, a clarification will be given on what may be considered a “term” in texts, how the different notions of “term” may be dealt with from the translator's perspective, and how this relates to the translator's freedom. Second, an analysis will be given on how terms contribute to the cohesion

of texts and, as a result, why translators need to be careful about using synonyms. Finally, it will be explored how the difference between conceptual systems makes translation a difficult exercise. It will be shown that, in this case, the translator has to decide whether to emphasise difference or similarity, and what procedure to follow in one or the other case. Apart from analysing these questions, several examples from English, German and French are provided that may well be integrated in the training of translators. Based on the questions discussed in this paper, the next part of the paper will follow a methodological approach.

Keywords: teaching terminology, term, translator's freedom, synonyms, translation strategy

**Krisztina KÁROLY, Henrietta ÁBRÁNYI, Szilvia KOVALIK DEÁK,
Ágnes LASZKÁCS, Andrea Éva MÉSZÁROS, Márta SERESI**

Cohesion and News Translation: Shifts of Cohesion in the Hungarian-English Translation of News Stories

Abstract: Considerable research is available on the strategies accompanying news translation, however, little is known about the relationship between these translation strategies and the text production norms of translation. This study explores cohesion in a corpus of Hungarian news articles and their English translations. It demonstrates the quantity and quality of shifts of cohesion in translation and the extent to which these are influenced by the differences between the languages and the stereotypical features of the kind of translation (news translation) and the genre (journalism). Quantitative analyses show that although certain shifts do occur, source texts and translations do not differ significantly in this respect. Qualitative investigations on the other hand indicate that while translations tend to follow the cohesive patterns of sources (the frequency of ties does not change considerably), the type and place of the ties are altered. An interesting outcome of the analysis is that optional shifts occur typically in key components of the event structure of the news articles, causing modified news contents. It may therefore be argued that shifts of cohesion are related not only to the systematic differences between languages, but also to the kind of translation and the stereotypical features of the given genre.

Keywords: News translation, journalism, shifts of cohesion, text production norms

János NAGY

What is the Benefit of Functional Sentence Perspective for Translation Studies?

Abstract: The objective of this paper is to investigate the relationship between Translation Studies and Functional Sentence Perspective (FSP) on the basis of German linguistic literature. Different understandings of the Functional Sentence Perspective (FSP) will be discussed, focusing mainly

on the theoretic background of the Prague School. 1. On the basis of the model of Lutz (1981), four different theme–rheme marking definitions will be distinguished. 2. Connections between word order of the German sentence and FSP will be summarized (Boost 1955), and thematic regularities in texts will be observed (Eroms 1986). 3. The relations between FSP and Translation Studies will be discussed on the one hand, and on the other, it will be examined on which level of the translated text, on macro- or microstructural level, shifts in FSP are apparent.

Keywords: theme, rheme, functional sentence perspective (FSP), microstructural and macrostructural level

Zita ZAJACZ

A Case Study from the Translation of Proper Names in Children's Literature

Abstract: This article aims to analyze the translation of proper names in two Hungarian translations of Tove Jansson's *Näkymätön lapsi*. Since recipient-focused translation is accepted in children's literature, the translation of proper names is a frequently used technique. Firstly, this paper analyzes the names of the source text and compares them with the syntactical structure, meaning and connotations of the names in the translations of the Hungarian equivalents. Secondly, the paper maps the translation strategies, then the differences between them, and investigates the causes which motivated the translators to rename the characters of the book. Finally, the paper examines the translation shifts of the texts, caused by the different translations of the proper names.

Keywords: children's literature, translation strategies, proper names, translation shifts, connotation

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatási területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2012

- Tamás Fáy 2012. *Sekundäre Formen des Foreigner Talk im Deutschen aus übersetzungswissenschaftlicher Sicht. Beiträge zur interkulturellen Germanistik. Band 4.* Tübingen: Günther Narr Verlag. 176 pp. ISBN 978 3 8233 6714-7
- Hannu Kemppanen, Marja Jänis, Alexandra Belikova (eds.) 2012. *Domestication and Foreignisation in Translation Studies.* Berlin: Frank und Timme. 230 pp. ISBN 978-3-86596-403-8
- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2012. *A szótól a szövegig.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 284 pp. ISBN 978 615 5219 07 8
- Horváthné Molnár Katalin, Antonio Donato Sciacovelli (szerk.) 2012. Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe. XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Szombathely, 2011. augusztus 29–31. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 8. No. 1. 228 pp. + Vol. 8. No. 2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-334-052-3

2011

- Albert Sándor 2011. „A fővényre épített ház”: *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai.* Budapest: Áron Kiadó. 326 pp. ISBN: 978-963-9210-78-3
- Horváth Péter Iván 2011. *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 117. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 237 pp. ISBN 978-963-9902-71-8
- Várnai Judit Szilvia, Mészáros Andrea Éva 2011. *Fordítókalausz. Hogyan igazodjunk el az angol nyelvű jogi és európai uniós szövegek útvesztőjében.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 130 pp. ISBN 978-963-9902-73-2
- Boda István Károly, Mónos Katalin (szerk.) 2011. Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció. A XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Debrecen, 2010. augusztus 29–31. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 7. No. 1. 430 pp.+ Vol. 7. No. 2. CD. 186 pp. ISSN 1786 545X ISBN 978-615-5075-4

2010

- Dróth Júlia (szerk.) 2010. *Szaknyelv és szakfordítás 2009–2010.* Gödöllő: Szent István Egyetem. 110 pp. ISSN 1587-4389
- Ira Torresi 2010. *Translating Promotional and Advertising Texts. Translation Practices Explained.* Manchester: St. Jerome. 190 pp. ISBN 978-1-905763.20-7
- James St. André (ed.): 2010. *Thinking through Translation with Metaphors.* Manchester: St. Jerome. 326 pp. ISBN 1-905763-22-0
- Károly Krisztina, Fóris Ágota (szerk.) 2010. *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére.* Budapest: Eötvös Kiadó. 300 pp. ISBN 978-963-312-012-5

- Kayoko Takeda 2010. *Interpreting the Tokyo War Crimes Tribunal: A Sociopolitical Analysis (Perspectives on Translation)*. Ottawa: University of Ottawa Press. 216 pp. ISBN 077-660-729-4
- Miriam Shlesinger, Franz Pöchacker (eds.) 2010. *Doing Justice to Court Interpreting*. Benjamins Current Topics 26. Amsterdam: John Benjamins. 246 pp. ISBN 978-90-272-2256-5
- Sass Bálint, Váradi Tamás, Pajzs Júlia, Kiss Margit 2010. *Magyar igei szerkezetek. A Magyar nyelv kézikönyvei XXI*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 504 pp. ISBN 978-963-9902-78-7
- Zimányi Árpád (szerk.) 2010. A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Eger, 2009. április 3–5. *A MANYE Kongresszusok előadásai*. Vol. 6. No. 1. 427 pp.+ Vol. 6. No. 2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-9894-54-9
- Yves Gambier, Luc Van Doorslaer (eds.) 2010. *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins. 458. pp. ISBN 978-90-272-0331-1

2009

- Daniel Gile 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training: Revised edition*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 283 pp. ISBN 978 90 272 2433 0
- Allison Beeby, Patricia Rodríguez Ines, Pilar Sánchez Gijón (eds.) 2009. *Corpus Use and Translating*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 149 pp. 978-90-272-2426-2
- Claudia V. Angelelli, Holly E. Jacobson (eds.) 2009. *Testing and Assessment in Translation and Interpreting Studies*. American Translators Association Scholarly Monograph Series (ATA). Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 386 pp. ISBN 978-90-272-3190-1
- Frank Tibor, Károly Krisztina (szerk.) 2009. *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*. 440 pp.
- Huszár Ágnes 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 123 pp. ISBN 978-963-9902-29-9
- Inger M. Mees, Fabio Alves, Susanne Göpferich (eds.) 2009. *Methodology, Technology and Innovation. A Tribute to Arnt Lykke Jakobsen*. Copenhagen Studies in Language. Vol. 38. Copenhagen: Samfundslitteratur. 411 pp. ISBN 978-87-593-1476-0
- Kontra Miklós, Bakró Nagy Marianne 2009. *A nyelvészetről – egyes szám első személyben II*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 223 pp. ISBN 978-963-482-3
- Kristin Bührig, Juliane House, Jan de ten Thije 2009. *Translational Action and Intercultural Communication*. Manchester: St. Jerome. 179 pp. ISBN 978-1-905763-09-02
- Lőrincz Julianna 2009. *Nyelvi jelentés és variativitás. Szemantikai alapismeretek*. Komárom: Selye János Egyetem. 241 pp. ISBN 978-80-89234-88-2
- Nádor Orsolya (szerk.) 2009. A magyar mint európai és világnyelv. XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Budapest, 2008. április 3–5. *A MANYE Kongresszusok előadásai*. Vol. 5. No. 1. 319 pp.+ Vol. 5 No. 2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-878-66-4-7
- Rodica Dimitriu, Miriam Shlesinger (eds.) 2009. *Translators and their Readers. In Homage to Eugene A. Nida*. Brussels: Lés Éditions du Hazard. 363 pp. ISBN 2-930154-23-3

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217 E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A fordítástudományi doktori programban fokozatot szerzett hallgatók (2009–2013)

	Név	Kez- dés	Az értekezés címe	Fokozat- szerzés	Témavezető
1.	Bánhegyi Mátyás	2005	A politikai és az ideológia hatása érvelő típusú politikai újságcikkek fordítására	2009. 10. 20.	Károly Krisztina
2.	Somos Edit	2003	A szónok és tolmácsa bilaterális és transznacionális kontextusban	2010. 02. 03.	Szabari Krisztina
3.	Horváth Péter Iván	2003	A lektori kompetencia	2010. 03. 12.	Klaudy Kinga
4.	Vándor Judit	2004	Adaptáció és újrafordítás	2010. 03. 12.	Klaudy Kinga
5.	Mujzer Varga Krisztina	2003	Honosítás és idegenítés – reálialexémák megfeleltetése az egyperces novellák fordításában	2010. 05. 14.	Drahota-Szabó Erzsébet
6.	Fáy (Csehó) Tamás	2004	A másodlagos xenolektus vizsgálata fordításelméleti szempontból	2010. 11. 29.	Földes Csaba
7.	Kovácsné. Dudás Andrea	2003	Szállodai honlapok pragmatikai elem- zése az interszónális kapcsolatok szempontjából	2010. 12. 01.	Kocsány Piroska
8.	Hutterer Mihály	2004	Szövegkohézió feliratozott filmelőzete- sekben	2010. 12. 05.	Knipf Erzsébet
9.	Dudits András	2004	A fordítói olvasás kognitív és gyakorlati mechanizmusai	2011. 03. 11.	Gósy Mária
10.	Fischer Márta	2005	A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra	2011. 03. 25.	Muráth Judit
11.	Bakti Mária	2005	Diszharmonias jelenségek a szinkrontol- mácsok célnyelvi beszédprodukciónjában	2011. 04. 28.	Gósy Mária
12.	Tamás Dóra	2003	A gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről	2011. 06. 10.	Fóris Ágota
13.	Paksy Eszter	2004	Szerzői és olvasói szerepek a fordítás folyamatában. Francia publicisztikai szövegek fordí-tásának pragmatikai szempon-tú vizsgálata	2011. 06. 17.	Szili Katalin
14.	Varga Ágnes	2005	A gépi fordítás minősége és javítási lehetőségei	2012. 03. 09.	Prószéky Gábor
15.	Pénzes Tímea	2006	Az idő képe a magyar, a cseh és a német nyelvben	2012. 04. 20	Bañcerowski Janusz
16.	Seidl-Péché Olivia	2004	Fordított szövegek számítógépes ösz- szevetése	2012. 04. 26	Prószéky Gábor
17.	Polcz Károly	2007	Konvencionálisan indirekt beszédaktu- sok az angol–magyar filmfordításban	2012.10.26.	Klaudy Kinga
18.	Bereczné Szép Beáta	2006	A szakfordítás szerepe a magyar gazda- sági jogi szakszókincs kialakulásában	2012.10.29	Nyomárkay István
19.	Lukács András	2005	Műfajspecifikus megfeleltetési stratégiák az útikönyvek fordításában	2013. 02.04.	Papp Andrea

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY

A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az Alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács, illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euro-atlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat, illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az Alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792-72841400-00000008

Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó téri fiók

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az Alapítványt támogató pénzzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adóalapból.

Az Alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Budapest 1088. Múzeum krt. 4. „F” épület 4116500/5894,

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

papp.sandorne@btk.elte.hu

FELHÍVÁS

1%

Felkérjük a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék hallgatóit, öregdiákjait, tanárait, lektorait és mindenkit, akit érdekel a fordítás és tolmácsolás ügye, hogy jövedelemadójuk 1%-ával támogassák Alapítványunk célkitűzéseit.

Ehhez a személyi jövedelemadó-csomagban található rendelkező nyilatkozaton a Szent Jeromos Alapítvány adószámát kell feltüntetni:

18166143-1-42

Ezúton mondunk köszönetet mindazoknak, akik 2011-ben Alapítványunkat jövedelemadójuk 1%-ával támogatták. A felajánlott összeget a fordítóképzésben részt vevő hallgatók támogatására és a „Fordítástudomány” kiadására fordítottuk.